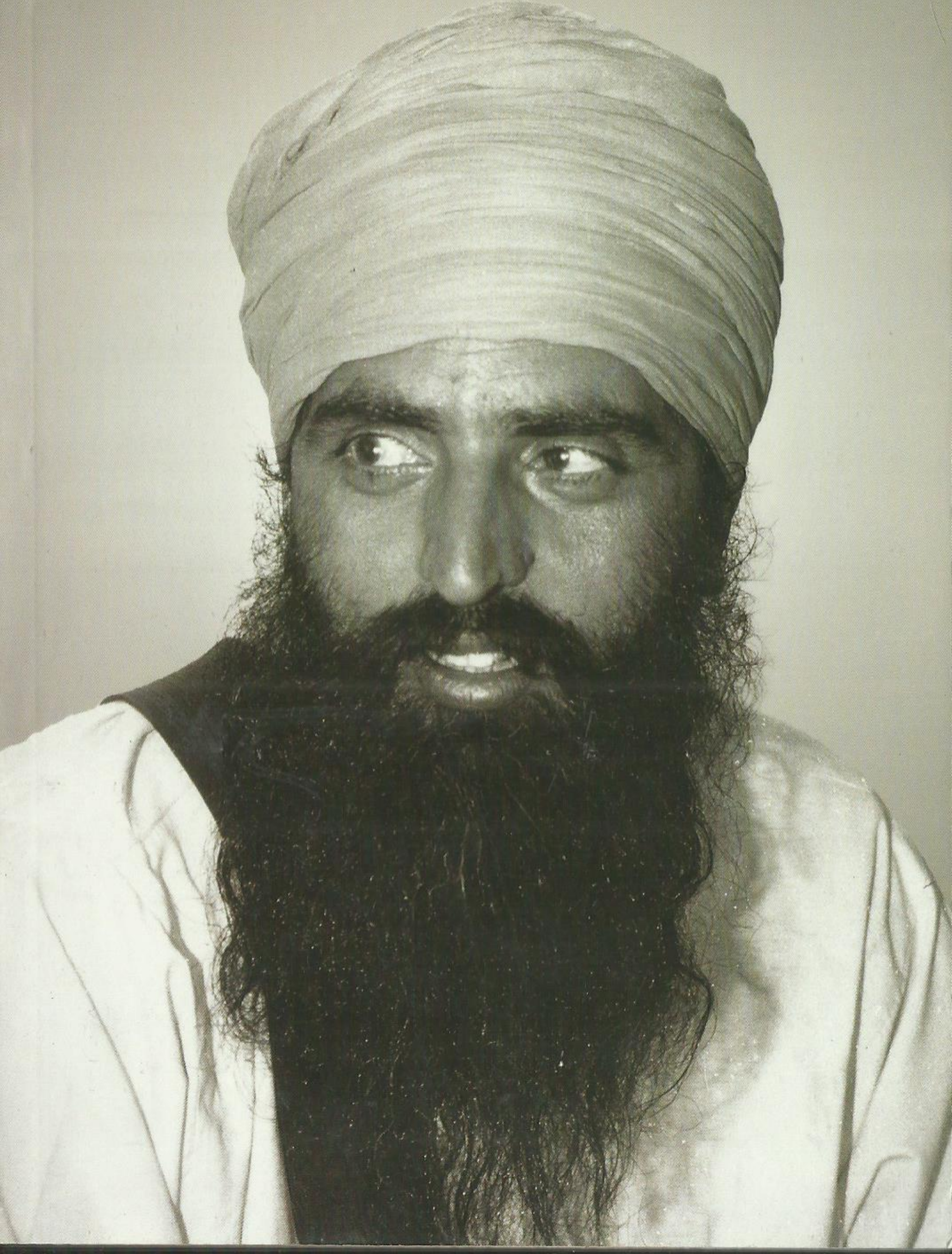
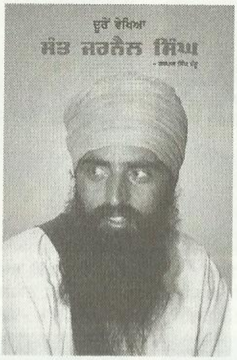
ਦੂਰੋਂ ਵੇਖਿਆ

ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ

- ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪੰਨੂ

ਲੇਖਕ :
ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪੰਨੂ
#50, PhaseIII, Tricone City,
Sirhand Road, Patiala, India

ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਜਨਵਰੀ 2014

ਕੀਮਤ : 80-00 ਰੁਪਏ

ਟਾਈਟਲ ਡਿਜ਼ਾਈਨ :
ਕੰਵਰਦੀਪ ਸਿੰਘ 'ਕਵੀ'

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ :
ਅਜ਼ਾਦ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ
ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕ- ਸੁਲਤਾਨਵਿੰਡ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
97795-34056, 84371-06685

ਸਮਰਪਣ

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ,
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰ-ਅਸੀਸ
'ਰਾਜ ਕਰੇਗਾ ਖ਼ਾਲਸਾ'
ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕੀਤਾ।

ਤਤਕਰਾ

ਇੱਕ ਨਿਰਛਲ ਯੋਧੇ ਜਰਨੈਲ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ

ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਦੇ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਅਖੌਤ ਹੈ :

"ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਸੋਚਦੇ ਹੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ, ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਤੁਰ ਰਿਹਾ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਅਗਵਾਈ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੇ, ਸਿਰਫ਼ ਟਹਿਲ ਰਹੇ ਹੋ..."।

ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ਼ ਹੀ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਚਿੰਤਕਾਂ ਨੇ 'ਲੀਡਰ' ਉਸ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤੁਰਨ ਵਾਲ਼ੇ ਲੋਕ ਕਿਸੇ 'ਮਜਬੂਰੀ' ਜਾਂ 'ਲਾਲਚ' ਵੱਸ ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਨਾ ਤੁਰਦੇ ਹੋਣ, ਬਲਕਿ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘਿਆਈਆਂ 'ਚੋਂ ਉਸ ਪ੍ਰਤੀ ਸਮਰਪਿਤ ਹੋ ਕੇ ਨਾਲ਼ ਤੁਰ ਰਹੇ ਹੋਣ। ਇਸ ਅਹਿਮ ਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸ਼ਰਤ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਅਸੀਂ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਖ਼ਾਲਸਾ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲ਼ਿਆਂ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਬੋਲਾਂ ਦੇ ਰੂ-ਬਰੂ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਜੋ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮਰਜੀਵੜਿਆਂ ਦੇ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦੇ ਇਕੱਠ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਿਆਂ ਕਹੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬੋਲ ਸਨ:-

"ਨੌਜਵਾਨੋਂ ਇੱਕ ਤੁਹਾਡਿਆਂ ਚਰਨਾਂ 'ਚ ਬੇਨਤੀ ਆ...। ਇੱਕ ਬੇਨਤੀ ਆ ਕਿ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣ ਕੇ 'ਹਾਂ' ਕਹਿਓ, ਓਵੇਂ ਛੇਤੀ ਦੇਣੀ 'ਹਾਂ' ਨਾ ਮੇਰੇ ਕੋਲ਼ ਕਹਿਓ। ਇੱਕ ਆਹ ਜਿਹੜਾ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਦੋ ਦੋ ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਚੁਣੇ ਜਾ ਰਹੇ ਆ, ਉਹਨਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਵੀ ਇੱਕ ਬੇਨਤੀ ਆ, ਮੇਰੇ ਨਾਲ਼ ਨਾਂ ਉਹ ਲਿਖਾਇਓ, ਜਿਹਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦਾ ਰੱਸਾ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ, ਜਿਨ੍ਹੇ ਚਰਖੜੀ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਨਾ, ਜਿਹਨੂੰ ਉੱਬਲ਼ਦੇ ਦੇਗੇ ਨਾਲ਼ ਪਿਆਰ ਆ, ਜਿਨ੍ਹੇ ਮੋਟਰਸਾਈਕਲ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਹੱਕ ਲੈਣਾ ਤੇ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਤਲ਼ੀ 'ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਯਾਰ ਦੀ ਗਲ਼ੀ 'ਚ ਤੁਰਨਾ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ਼ੇ ਨਾਂ ਉਹ ਲਿਖਾਇਓ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹੇ (ਧੁਰ ਦੀ) ਟਿਕਟ ਲੈਣੀ ਆਂ; ਉਹ ਕੁਰਸੀ ਵਾਲ਼ੀ ਦੂਜੀ ਟਿਕਟ ਨਹੀਂ। ਕੁਰਸੀ ਵਾਲ਼ੀ ਟਿਕਟ ਜਿਨ੍ਹੇ ਲੈਣੀ ਆਂ ਤੇ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀ 'ਤੇ ਲੁਆਉਣਾ, ਉਹ ਲਾਲਚ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ਼ੇ ਨਾਂ ਨਾ ਲਿਖਵਾਇਓ ਆਪਦਾ, ਹੋਰ ਜਿੱਥੇ ਮਰਜ਼ੀ ਲਿਖਵਾ ਲਿਓ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ਼ੇ ਲਾਲਚ ਲੂਲਚ ਕੋਈ ਨਹੀਂਗਾ ਕਿ ਚੇਅਰਮੈਨੀ ਦੀ ਕੁਰਸੀ ਦਿਊਂ, ਤੈਨੂੰ ਮੈਂਬਰ ਬਣਾ ਦਿਊਂਗਾ। (ਜੇਕਰ) ਫਾਂਸੀ ਚੜ੍ਹਨਾ ਤੇ (ਆਪਣਾ ਨਾਂ) ਲਿਖਵਾ ਦਿਓ, ਹੱਕ ਲੈਣਾ ਤੇ ਲਿਖਵਾ ਦਿਓ, ਮਰਨਾ ਤੇ ਲਿਖਵਾ ਦਿਓ। ਦੇਸ਼ ਕੌਮ ਦੀ ਰਾਖੀ ਵਾਸਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਸਤੇ ਖ਼ੂਨ ਦੇਣਾ ਤੇ ਲਿਖਵਾ ਦਿਓ ਤੇ ਜੇ ਕੁਰਸੀ ਪਿਆਰੀ ਰੱਖਣੀ ਤੇ ਚੰਮ ਬਚਾਉਣਾ ਤੇ ਫਿਰ ਜਿੱਧਰ ਮਰਜ਼ੀ ਲਿਖਵਾਓ, ਮੇਰੇ ਕੋਲ਼ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿੱਚ ਨਾ ਕਿਤੇ ਆ ਜਾਇਓ।

(ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੀ ਰਿਕਾਰਡ ਹੋਈ ਇੱਕ ਸਪੀਚ, ਦੀਵਾਨ ਹਾਲ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 16-08-1983)

ਇਹ ਇੱਕ ਸਾਫ਼ ਦਿਲ ਤੇ ਸੱਚੇ ਕੌਮੀ ਲੀਡਰ ਦੀ ਆਪਣੇ ਜਿਹੇ ਹੀ ਬੇਗਰਜ਼ ਵਰਕਰਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਨ ਦਾ ਖ਼ਾਲਸਾਈ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪੈਂਤੜਾ ਸੀ; ਇੱਕ ਸਿਰਲੱਥ ਜਰਨੈਲ ਦੀ ਕੌਮ ਦੀ ਜਵਾਨੀ ਨੂੰ ਪਾਈ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵੰਗਾਰ ਸੀ। ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਹੈ, ਸਿੱਖ ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਕਾਫ਼ਲੇ ਸਿਰ ਤਲ਼ੀਆਂ ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਉਹਦੇ ਨਾ਼ਲ ਤੁਰ ਪਏ। ਸਮਕਾਲੀ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ, ਜਿਸ ਦੀ 'ਕਹਿਣੀ' ਅਤੇ 'ਕਰਨੀ' ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਖਾਈ ਸੀ, ਉਸ ਪੰਡਾ਼ਲ 'ਚ ਵਰਕਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ 'ਚ ਸਿਰਫ਼ ਉਂਗ਼ਲਾਂ ਤੇ ਗਿਣੇ ਜਾਣ ਵਾ਼ਲੇ ਕੁਝ ਲਾਲਚੀ ਜਾਂ ਚਾਪਲੂਸ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ।

ਇਸ ਅਲਬੇਲੇ ਸੰਤ, ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇੱਕ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਉਸ ਦੀ ਰੂਹ ਦੀ ਡੂੰਘਿਆਈ 'ਚੋਂ ਨਿਕ਼ਲਦਾ ਸੀ ਤੇ ਸੁਣਨ ਵਾ਼ਲਿਆਂ ਦੇ ਵੀ ਸਿੱਧਾ ਦਿਲ 'ਚ ਡੂੰਘਾ ਉੱਤਰ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਸਮਾਂ ਆ ਬਣਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਅਣਖੀਲੇ ਜਰਨੈਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੂੰਹੋਂ ਕੱਢੇ ਇੱਕ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਲਾਜ ਰੱਖੀ, ਕਹਿਣੀ ਤੇ ਕਰਨੀ ਦਾ ਮੁਜੱਸਮਾ ਬਣ ਕੇ ਵਿਖਾਇਆ ਤੇ ਧਾੜਵੀ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਜੂਝਦਿਆਂ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਸੰਘਰਸ਼, ਇਸ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਵਹਿਣ ਦਾ ਰੁਖ਼ ਹੀ ਮੋੜ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ।

ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨਾਂ ਦਾ ਇਹ ਕੌਮੀ ਆਗੂ ਜੇਕਰ ਚਾਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਘਲੂਘਾਰੇ ਦੇ ਚਕਰਵਿਊ 'ਚੋਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੌਖ ਨਾ਼ਲ ਨਿਕ਼ਲ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਤੇ ਵੱਡੀ ਗੱਲ, ਉਸ ਦੇ ਇੱਕ ਇੱਕ ਬੋਲ ਤੇ ਪਤੰਗਿਆਂ ਵਾਂਗ ਮਰ ਮਿਟਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਖਲੋਤੇ ਜਾਂਬਾਜ਼ ਵੀ ਦਿਲੋਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਸੱਚਾ ਜਰਨੈਲ ਮੱਚੀ ਹੋਈ ਅੱਗ 'ਚੋਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਬਤ ਨਿਕ਼ਲ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਉਹ ਨਹੀਂ ਨਿਕ਼ਲਿਆ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਹਕੀਕਤ ਨੂੰ ਵੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸਿਰਲੱਥ ਕਾਫ਼ਲੇ ਅੰਦਰੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਬਿਹਤਰ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਈ ਵਾਰ 'ਸਰੀਰ' ਨੂੰ ਬਚਾ ਲੈਣ ਨਾ਼ਲ 'ਸੰਘਰਸ਼' ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਜਾਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਠੀਕਰਾ ਸਮਝ ਕੇ ਭੰਨ ਦੇਣ ਨਾ਼ਲ ਸੰਘਰਸ਼ ਤੇ ਨਵਾਂ ਜੋਬਨ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ।

ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕ਼ਲਿਆ ਹਰ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ, ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ

ਦੇ ਰੁਹਾਨੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਗੁੱਧਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਜਰਨੈਲ ਨੇ ਆਖ਼ਰੀ ਸਾਹ ਤਕ ਆਪਣੀ ਕਹੀ ਹਰ ਗੱਲ ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ਼ ਜੁੜੀ ਕੋਈ ਵੀ ਯਾਦ ਇੱਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦੀ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਨੇੜਤਾ ਦਾ ਨਿੱਘ, ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਮਾਣ ਵਾਂਗ ਸੰਭਾਲ਼ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕਹੇ ਇੱਕ ਇੱਕ ਬੋਲ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਵੀ ਦਿਲਾਂ ਅੰਦਰ ਝੁਣਝੁਣੀ ਛੇੜ ਦੇਣ ਵਾਲ਼ੀ ਤਾਕਤ ਹੈ। ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ ਇਸ ਤਾਕਤ ਪਿੱਛੇ ਉਸ ਦੇ 'ਸੰਘਰਸ਼' ਅਤੇ 'ਸ਼ਹਾਦਤ' ਦੀ ਅਸੀਮ ਤਾਕਤ ਹੈ।

ਅਜਿਹੀ ਮਹਾਨ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰੋ. ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪੰਨੂ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਜਿਸ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਲੱਖਣ ਕਾਰਜ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪੰਨੂ ਦੀਆਂ ਦਰਿਆ ਦੀ ਰਵਾਨੀ ਵਰਗੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਦਾ ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਕਾਇਲ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਇਹ ਮਹਾਨ ਕ੍ਰਿਤ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ 'ਵੰਗਾਰ' 'ਚ ਲੜੀਵਾਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਪਾਠਕ ਕਿੰਨੀ ਬੇਸਬਰੀ ਨਾਲ਼ ਅਗਲੀ ਕਿਸ਼ਤ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਲੈ ਕੇ ਇਸ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਕਿਤਾਬੀ ਰੂਪ 'ਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਖ਼ਾਲਸਾ ਬਾਰੇ ਇਹ ਅਹਿਮ ਕ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅਸੀਂ ਮਾਣ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਬਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਖ਼ਾਲਸਾ
ਮੁੱਖ ਸੰਪਾਦਕ 'ਵੰਗਾਰ'
ਸੁਲਤਾਨਵਿੰਡ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
98558-31284
baljitsinghkhalsa@rediffmail.com

ਮੁੱਢਲੇ ਸ਼ਬਦ

ਪਿਆਰੇ ਪਾਠਕ, ਇਸ ਲਿਖਤ ਵਿੱਚ ਨਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ ਨਾ ਫ਼ਲਸਫ਼ਾ। ਇਹ ਕੁਝ ਪੰਨੇ ਲਿਖਣ ਵੇਲ਼ੇ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਾਹਿਤਕ ਸ਼ੈਲੀ ਜਾਂ ਕ੍ਰਮ ਦਾ ਵੀ ਖ਼ਿਆਲ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਘਟਨਾਵਾਂ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਜੋ ਕੁਝ ਮੈਂ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖਿਆ, ਹੂ-ਬਹੂ ਓਵੇਂ ਲਿਖ ਦਿਤਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਉਦੇਸ਼ ਮਿਥਣ ਦੀ ਥਾਂ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਥਮਿਕਤਾ ਦਿੱਤੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਬਾਖੂਬੀ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਤੱਥ, ਬਿਲਕੁਲ ਬੇਕਾਰ ਇੱਟਾਂ, ਰੋੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਲਾਹੇਵੰਦ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਯਾਤਰੂਆਂ ਦੇ ਸਫ਼ਰ ਵਿੱਚ ਵਿਘਨ ਪਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਮੈਨੂੰ ਇਓਂ ਲੱਗਦਾ, ਜਿਵੇਂ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਮੇਰਾ ਮਿੱਤਰ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਦਾ ਵੀ ਮਿੱਤਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਾਧ ਸੀ ਉਹ ਕੇਵਲ। ਸਾਧ ਦਾ ਨਾ ਕੋਈ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਨਾ ਦੋਸਤ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਸਿੱਖ ਸਮਝਿਆ, ਜਿਸ ਦੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿੱਚ ਚੜ੍ਹਤ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਚੜ੍ਹਤ ਦਾ ਕਦੀ ਮੈਂ ਸਿਆਸੀ ਲਾਭ ਉਠਾ ਸਕਾਂਗਾ ਸ਼ਾਇਦ, ਮੇਰਾ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨਾਲ਼ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਸੰਪਰਕ ਹੋਇਆ।

ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਢਾਹਿਆ ਗਿਆ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਧੜਾ ਧੜ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ, ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸੀਆਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਇਸ ਸੱਟ ਕਰ ਕੇ ਰੋਂਦਿਆਂ ਵੇਖਿਆ। ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ. ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਮਾਣ ਸਨਮਾਨ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲੋਕ ਸਭਾ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਬੰਦੀਆਂ ਦੀ ਜੋ ਮਾਇਕ ਅਤੇ ਕਨੂੰਨਨ ਮਦਦ ਕੀਤੀ, ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਚਸ਼ਮਦੀਦ ਗਵਾਹ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਮੇਰੇ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਸਿੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਦੰਗਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉੱਜੜੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਵੀ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਸਾਰ ਲਈ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਕਿਸੇ ਵੱਖਰੇ ਥਾਂ ਲਿਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿੱਚ। ਇੱਥੇ ਕੇਵਲ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ 'ਦੂਰੋਂ ਵੇਖਿਆ' ਇਸ ਲਈ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਨਹੀਂ ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਨੇੜੇ ਲੱਗਣ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ। ਕਹਾਵਤ ਹੈ - 'ਬਿੱਲੀ, ਊਠਣੀ ਦਾ ਦੁੱਧ ਨਹੀਂ ਚੁੰਘ ਸਕਦੀ'।

ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਇਸ ਸਦੀ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਦੁਰਘਟਨਾ ਸੀ। ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦਾ ਪੈਦਾ ਹੋਣਾ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਜਨਮ, ਦੋ ਸੰਸਾਰ ਜੰਗਾਂ ਅਤੇ 1947 ਦੀ ਦੇਸ਼-ਵੰਡ, ਮਾਮੂਲੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਪਰ ਇਹਨਾਂ

ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ 1984 ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਪਰ ਹੋਏ ਫ਼ੌਜੀ ਹਮਲੇ ਵਿੱਚ ਫ਼ਰਕ ਹੈ। ਇਹ ਫ਼ਰਕ ਵੱਡਾ ਹੈ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲ਼ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਟੱਕਰ ਤਾਂ ਅਰਦਾਸ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿੱਚ ਉੱਤਰ ਚੁੱਕੀ ਹੈ, ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਦੇਸ਼-ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਹੱਥੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕੋਈ ਅਨੋਖੀ ਘਟਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਨਾਲ਼ੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇੱਧਰਲੇ ਖਿੱਤੇ ਵਿੱਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਉੱਪਰ ਕੋਈ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗੁਜ਼ਾਰੀ। ਸਗੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਕੰਮ ਕੀਤੇ, ਜਿਹੜੇ ਅਠ੍ਹਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਇਲਾਹੀ ਸਦਾਚਾਰ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਕਦੀ ਔਰਤਾਂ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਉੱਪਰ ਜਬਰ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਵਿਸਾਰ ਦਿੱਤਾ, ਤਦ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦਿਲ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਉੱਪਰ ਦਰਿੰਦਗੀ ਕੀਤੀ।

ਦੋ ਵੱਡੀਆਂ ਜੰਗਾਂ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਤਾਕਤਾਂ ਲਈ ਕਈ ਹੋਰ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰ ਕੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅਮਲੀ ਸ਼ਿਰਕਤ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਿਵਾਇ ਇਸ ਦੇ ਕਿ ਕੁਝ ਕੁ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੱਖ ਲੜਦੇ ਹੋਏ ਮਾਰੇ ਗਏ ਤੇ ਕੁਝ ਨੂੰ ਬਹਾਦਰੀ ਬਦਲੇ 'ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਕਰਾੱਸ' ਮਿਲ਼ੇ। ਚੁਰਾਸੀ ਦੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ਵਰਗੀ ਸੱਟ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਕਦੀ ਨਾ ਸੁਣੀ ਸੀ ਨਾ ਕਿਆਸੀ ਸੀ। ਚੇਤੇ ਰਹੇ ਕਿ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਅਤੇ ਪਠਾਣਾਂ ਨੇ ਜੋ ਕੁਝ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਸ ਨਾਲ਼ੋਂ ਇਹ ਕਾਰਾ ਵੱਖਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਓਦੋਂ ਦੀਆਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਕੂਮਤਾਂ ਦਾ ਵੈਰੀ ਅਮਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਢੰਗ ਦਾ ਕੁਦਰਤੀ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਯਾਨੀ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕਿਸੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਕਰਨ ਨੂੰ ਅਣਹੋਣੀ ਘਟਨਾ ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਸਿੱਖ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਬਤੌਰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਟੱਕਰ ਸਮਝ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਸਧਾਰਨ ਲੱਗਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਇਸ ਦੇ ਉਲ਼ਟ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਹਿੱਤ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਦਾਅ ਤੇ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਸਿੱਖ ਅਮਲ ਦਾ ਧਰੂ ਤਾਰਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਕਦੀ ਭੁੱਲ ਜਾਣ ਤਾਂ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲ ਸਕਦਾ, ਪੰਥ ਦੇ ਅਵਚੇਤਨ ਵਿੱਚ ਘਰ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਵਾਜਬ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਅਣਖੀਲੇ ਤੱਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਅਜ਼ੀਮ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਵਿੱਚ ਪੂਰਨ ਭਰੋਸਾ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਫ਼ਲਸਰੂਪ ਹਿੰਦੂ ਜਵਾਨੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਧੜਾ ਧੜ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦਾ ਵਡਮੁੱਲਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਰਹੀ ਸੀ।

ਹਿੰਦੂ ਵਿਦਵਾਨ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਆਏ ਹਨ ਕਿ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਮਤ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਹਿਤ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਸਿੱਖ ਚਿੰਤਕ ਇਸ ਕਥਨ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਕੇ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਵੇਂ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਿਸੇ ਖ਼ਾਸ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਖ਼ਾਸ ਭੂਗੋਲਿਕ ਖੇਤਰ ਦੀ ਰਾਖੀ ਜਾਂ ਵਿਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰਗਿਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜੇ ਇਹ ਮੰਨ ਲਈਏ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਇੱਕ ਸੈਨਾ ਵੱਖਰੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਲਈ ਗਈ ਸੀ, ਤਦ ਇਹ ਵੀ ਮੰਨ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸੈਨਾ ਦਾ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਮਨੋਰਥ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਦੂਜਾ ਤੱਥ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ

ਮੰਨਣਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਓਵੇਂ ਹੀ ਪਹਿਲਾ ਰੱਦ ਕਰਨਯੋਗ ਹੈ। ਪਰ ਜੋ ਤੱਥ ਸਹੀ ਹੈ ਤੇ ਸਰਬ-ਪ੍ਰਵਾਣਿਤ ਵੀ, ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਉਦੈ ਨਾਲ਼ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਬਚਿਆ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਬਚਿਆ, ਪਠਾਣਾਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਕਾਬਲ ਵਿੱਚ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਅਤੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਬੀਤੇ ਦੀਆਂ ਕਥਾ ਕਹਾਣੀਆਂ ਬਣ ਗਏ।

ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਸਾਂਝ ਅਤੇ ਦੁੱਖ ਸੁਖ ਕਿਉਂਕਿ ਸਦੀਆਂ ਤਕ ਸਾਂਝੇ ਰਹੇ ਸਨ, ਇਸੇ ਕਰ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ 1947 ਵਿੱਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਥਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਮੁੱਦੇ ਤੇ ਬੜਾ ਕੁਝ ਕਿਹਾ ਸੁਣਿਆ ਅਤੇ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਵੱਡੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਭੁੱਲ ਕਿਉਂ ਕੀਤੀ। ਮੈਂ ਇਹ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਓਦੋਂ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਕੋਈ ਗਾਰੰਟੀ ਲੈ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨਾਲ਼ ਰਹਿਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ, ਉਸੇ ਸਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਕਾਰਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਸਿਆਸੀ ਕੱਦ ਨੂੰ ਮਿਣਨ ਵਾਸਤੇ ਹਰ ਬੰਦੇ ਦਾ ਹੱਕ ਹੈ ਕਿ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫ਼ੀਤਾ ਫੜ ਲਵੇ, ਪਰ ਮਾਸਟਰ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਪੰਥ ਦਰਦੀ ਤੇ ਇਮਾਨਦਾਰ ਨੇਤਾ ਸੀ ਤੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਿਲੇਬਸ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਜੋ ਫ਼ੈਸਲੇ ਲਏ, ਉਹ ਨੇਕ ਨੀਅਤ ਨਾਲ਼ ਲਏ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਮੈਨੂੰ ਕਦੀ ਵਹਿਮ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।

ਉੱਪਰ ਲਿਖੀਆਂ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਲਿਖੇ ਬਗ਼ੈਰ ਜੂਨ 1984 ਦੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ਦਾ ਸਹੀ ਨਿਪਟਾਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਜਾਰੀ ਰੱਖਦਿਆਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਅਨੇਕ ਮੋਰਚੇ ਲਾਏ। ਪੰਥਕ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹਿਤ ਸਿਆਸੀ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਕਰਨੀ ਤੇ ਜਮਹੂਰੀ ਢੰਗ ਨਾਲ਼ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਕੇਂਦਰਿਤ ਰੱਖਣੀ ਹਰੇਕ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀ ਵਾਂਗ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਹੱਕ ਹੈ, ਪਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀ ਕੀ ਗੱਲ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਚਿੜਾਉਣਾ ਉਹ ਉੱਤਮ ਸਿਆਸਤ ਮੰਨ ਬੈਠੇ। ਨਿੱਕੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਮੰਗਾਂ ਜਿਵੇਂ ਭਾਸ਼ਾ ਆਧਾਰਿਤ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਨਾ ਦੇਣਾ, ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਬਤੌਰ ਰਾਜਧਾਨੀ ਨਾ ਦੇਣਾ, ਸਾਜ਼ਸ਼ ਤਹਿਤ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਇਲਾਕੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰੱਖਣੇ, ਦਰਿਆਈ ਪਾਣੀਆਂ ਦੀ ਵੰਡ ਵਕਤ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਨੂੰਨ ਨਜ਼ਰ-ਅੰਦਾਜ਼ ਕਰ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਾਣੀਆਂ ਉੱਪਰ ਡਾਕਾ ਮਾਰਨਾ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹੈਡ-ਵਰਕਸ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰੱਖ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੰਟਰੋਲ ਪੰਜਾਬ ਪਾਸੋਂ ਖੋਹਣਾ, ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੀਆਂ ਸਟੇਟਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਦੂਜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਦਰਜਾ ਵੀ ਨਾ ਦੇਣਾ ਆਦਿਕ ਕੁਝ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸਨ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਬਾਰੇ ਸਿੱਖ ਜਦੋਂ ਅਵਾਜ਼ ਉਠਾਉਂਦੇ ਤਦ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ 'ਦੇਸ਼ ਧਰੋਹੀ' ਅਤੇ 'ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਏਜੰਟ' ਹੋਣ ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਮਿਲਦਾ। 1982 ਵਿੱਚ ਏਸ਼ੀਅਨ ਗੇਮਜ਼ ਵਕਤ ਬੱਸਾਂ ਗੱਡੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜਿਵੇਂ ਸਿੱਖ ਯਾਤਰੂਆਂ ਦੀ ਹੱਤਕ ਗਿਣ ਮਿਥ ਕੇ ਭਾਰਤੀ ਸਟੇਟ ਨੇ ਕੀਤੀ, ਉਹ ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੇ ਦਿੱਲੀ ਦੰਗਿਆਂ ਦੀ ਮਹਿਜ਼ ਇੱਕ ਭੂਮਿਕਾ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਯੋਗ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਦੁਖਾਂਤ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਫਾਂਸੀ ਲੱਗੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਮਰਨ ਤਕ ਦੋਸ਼ ਦਾ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗੇ ?

ਕੁੱਲ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਇਹ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇੰਦਰਾ

ਗਾਂਧੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਪਰ ਸੈਨਾ ਚਾੜ੍ਹ ਕੇ ਤਬਾਹੀ ਮਚਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਫ਼ੌਜੀ ਹਮਲੇ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗਦਾ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਦਿਮਾਗ ਮੈਨੂੰ ਆਖਦਾ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਲੀਡਰ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਿਆ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਨਾਲ਼ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਹਮਦਰਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਸੰਗਠਨ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਿਆਸਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੋਇਆ ਹੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਦੀ ਪੰਥ ਨੂੰ ਖ਼ਤਰਾ, ਕਦੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਸਭ ਕਰਨ ਸੁਣਨ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹਨ, ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਇਸ ਨਤੀਜੇ ਉੱਪਰ ਪੁੱਜਾ ਹਾਂ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਹਮਲਾ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਇੱਕ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਹਮਲਾ ਹੋਣਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਮਰਨਾ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਲੋਕ ਕੇਵਲ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਲਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਅਤੇ ਸੰਤ ਜੀ ਵਿਚਕਾਰ ਫ਼ਰਕ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ, ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਿਸ ਕਿਸ ਜਥੇਦਾਰ ਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਪਤਾ ਸੀ, ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਕਰਾਂਗੇ।

ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪੰਨੂ
ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲ਼ਾ
harpalsinghpannu@gmail.com
94642-51454

ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜਾਨਸ਼ੀਨ

1968 ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਘੱਗਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪਟਿਆਲ਼ਾ ਵਿੱਚ ਦਸਵੀਂ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਾਂ, ਤਦ ਆਪਣੇ ਇੱਕ ਜਮਾਤੀ ਗੁਰਤੇਜ ਸਿੰਘ ਤੋਂ 'ਦਮਦਮੀ ਟਕਸਾਲ' ਦਾ ਨਾਮ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੁਣਿਆ। ਇਸ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਮਾਪੇ ਸੰਤ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲ਼ਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਨ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਟਕਸਾਲ ਨਾਲ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਨਾਤੇ ਸੰਪਰਕ ਸੀ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਨਾਲ਼ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀ ਬਣੀ। ਮੇਰੇ ਜਮਾਤੀ ਦੀ ਭੂਆ ਦੀ ਧੀ ਬੀਬੀ ਹਰਮੀਤ ਕੌਰ ਦਾ ਵਿਆਹ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਮੈਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਕੁਝ ਖ਼ਾਸ ਥਹੁ-ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਹ ਵਿਆਹ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸੀ ਕਿ ਬਗ਼ੈਰ ਦਹੇਜ ਤੋਂ ਬੇਹੱਦ ਸਾਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਨਾਲ਼ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਬਾਕੀ ਜਮਾਤੀਆਂ ਵਾਂਗ ਮਹਿੰਦਰਾ ਕਾਲਜ ਪਟਿਆਲ਼ਾ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਸਿੱਖੀ ਬੇਸ਼ੱਕ ਚੰਗੀ ਜ਼ਰੂਰ ਲੱਗਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਰਹਿਤ ਮਰਿਆਦਾ ਦਾ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਹਰਮੀਤ ਕੌਰ ਦੇ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਸਮੇਂ ਦੀ ਤਸਵੀਰ

ਕਦੀ ਕਦਾਈਂ ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਮਿਲ਼ਣ ਆਉਂਦਾ। ਉਹ ਸਾਡਾ ਹਾਣੀ ਸੀ। ਹੱਸਮੁਖ ਤੇ ਸੋਹਣਾ ਸਿੱਖ ਸੀ, ਰਹਿਤ ਵਿੱਚ ਪੂਰਾ। ਠੋਡੀ ਉੱਪਰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਕੁ ਦਾੜ੍ਹੀ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਛੇੜਦੇ, "ਦਾੜ੍ਹੀ ਨਹੀਂ, ਤੇਰੀ ਠੋਡੀ ਉੱਪਰ ਤਾਂ ਰੱਬ ਨੇ ਅੰਗੂਠਾ ਲਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰੱਬ ਅੰਗੂਠਾ ਛਾਪ ਹੈ।" ਕੋਈ ਹੋਰ ਜਮਾਤੀ ਆਖਦਾ, "ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘਾ ਇਹ ਜਿਹੜਾ ਸਵਾਇਆ ਕੁ ਗੱਫ਼ਾ ਤੈਨੂੰ ਦਾੜ੍ਹੀ ਦਾ ਮਿਲ਼ਿਆ ਹੈ ਇਸ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਤੂੰ ?" ਉਹ ਕੇਵਲ ਹੱਸ ਪੈਂਦਾ। ਨਾ ਉਸ ਨੇ ਕਦੇ ਸਾਡੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਆਪ ਹੁਦਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਬੁਰਾ ਮਨਾਇਆ ਨਾ ਕਦੀ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਕਾੜ੍ਹਾ ਪਿਲਾਇਆ। ਜਿਵੇਂ ਅਕਸਰ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦਾੜ੍ਹੀਆਂ ਮੁੰਨਣ ਵਾਲ਼ਿਆਂ ਨੂੰ 'ਗਿਆਨੀ' ਕਿਸਮ ਦੇ ਬੰਦੇ ਕੁਝ ਰੜਕਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਰੜਕਿਆ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਉਸ ਦੀ ਸਰਦਾਰਨੀ ਹਰਮੀਤ ਕੌਰ ਵਿੱਚ ਮੁੱਢ ਕਦੀਮੀ ਗੰਭੀਰਤਾ, ਮਿਠਾਸ ਅਤੇ ਦੂਰ ਅੰਦੇਸ਼ੀ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਨੇੜਿਓਂ ਵੇਖੀ। ਜਿੰਨਾ ਕੁ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਮਾੜਾ ਮੋਟਾ ਜਾਣਦਾ ਸਾਂ, ਇਹ ਕੁੜੀ ਮੈਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕਾਲ ਦੀਆਂ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸਿੱਖ ਭੈਣਾਂ ਜਿਹੀ ਲੱਗਦੀ। ਛੁੱਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਦੀ ਕਦਾਈਂ ਅਸੀਂ ਚੌਕ ਮਹਿਤਾ ਜਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲ਼ਣ ਜਾਂਦੇ।

ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਟਕਸਾਲ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਰੋਹਬਦਾਬ ਸੀ ਤੇ ਦੂਰ ਦੁਰੇਡੇ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਬਾਕੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਕਈ ਵਾਰ ਮੈਂ ਸਹਿਮੇ ਸਹਿਮੇ ਜਾਂ ਝਿਜਕਦੇ ਵੇਖਦਾ, ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਘਬਰਾਹਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਵਿਚਲੀ ਸਿੱਖੀ ਬੋਝਲ ਕਿਸਮ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। 'ਪ੍ਰਵਚਨ' ਜਾਂ 'ਬਚਨ ਬਿਲਾਸ' ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਉਹ ਗੱਲਾਂ ਵਧੀਕ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪ੍ਰਵਚਨ ਇੱਕ ਤਰਫ਼ਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ 'ਸੱਤ ਬਚਨ' ਕਰ ਕੇ ਮੰਨਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਓਥੇ ਭਾਈ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਵੀ ਦਿਸਦੇ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਦੇ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਦਖ਼ਲ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਪਾਠ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਉਂਦੇ। ਕਦੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਲੰਗਰ ਛਕਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਕਦੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ਼ ਲਈ ਹੈ। ਬੱਸ ਉਹ ਦਿਸਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕਦੀ ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿਸੀ ਸੀ, ਜਿਹੜੀ ਯਾਦ ਰੱਖੀ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਜਿਸ ਦਾ ਕਿਸੇ ਕੋਲ਼ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਾਡੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵੱਲ ਜਾਂ ਸਾਡੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਵੱਲ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਮਸਤ ਰਹਿੰਦੇ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਅਕਸਰ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਪਾਸ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਦੇ, "ਵਧੀਕ ਪਾਠ ਕਰਨ ਕਰ ਕੇ ਇਹਦੀ ਮੱਤ ਮਾਰੀ ਗਈ ਲੱਗਦੀ ਹੈ।"

ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਉਹਨਾਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿੰਦੇ। ਟਕਸਾਲ ਦੇ ਕਿਸੇ ਬੰਦੇ ਨੇ ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਕਈ ਕਈ ਦਿਨ ਲੰਗਰ ਨਹੀਂ ਛਕਦਾ, ਪਾਠ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜੇਠ ਹਾੜ੍ਹ ਦੀ ਧੁੱਪ ਵਿੱਚ ਅੱਖ ਬਚਾ ਕੇ ਸਰਾਂਅ ਦੀ ਸਿਖਰਲੀ ਛੱਤ ਉੱਪਰ ਸਾਰਾ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਪਾਠ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇੱਕ ਦਿਨ ਬੁਲਾ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਦੀ ਸਚਾਈ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ, ਤਾਂ 'ਹਾਂ' ਕਹਿਣ ਲਈ ਕੇਵਲ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ। ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨਰਾਜ਼ ਹੋਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਲੱਖ ਖ਼ੁਸ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦਾ ਵਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਤੂੰ ਇਹ ਪਖੰਡ ਕਿਉਂ ਕਰਦਾ ਹੈਂ ? ਪੰਥ ਦੀ ਇਹ ਪਰੰਪਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘਾ।"

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਕਿਹਾ, "ਪਿਤਾ ਜੀ ਕਦੀ ਕਦਾਈਂ ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜੇ ਔਖੀ ਘੜੀ ਆ ਜਾਵੇ, ਤਦ ਸੰਕਟ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਤਪ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਮੁਕਤ ਤਾਂ ਓਦੋਂ ਹੋ ਗਿਆ ਸਾਂ ਜਦ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਰੀਰ ਦੀ ਸਾਧਨਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਕਦੀ ਲੋੜ ਪੈ ਸਕਦੀ ਹੈ।"

ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਹੱਸ ਪਏ ਤੇ ਕਿਹਾ, "ਕੋਈ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ। ਛੋਟੇ

ਦਮਦਮੀ ਟਕਸਾਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਮਾਗਮ ਮੌਕੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ (ਸੰਤ) ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਖ਼ਾਲਸਾ (ਗੋਲ ਦਾਇਰੇ ਵਿੱਚ), ਇੱਕ ਹੋਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ,ਭਾਈ ਰਣਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਸ਼ਹੀਦ 1978) ਅਤੇ ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਖ਼ਾਲਸਾ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲ਼ੇ

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੇ ਕੋਈ ਹਠ ਤਪ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕੀਤਾ ਸੀ ? ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਰਿਵਰਸ਼ ਹੋਈ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਸਮਾਂ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਿਹੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਪ੍ਰੀਤ ਨਿਭਾਈ ਸੀ। ਜਿੰਨਾ ਪਿਆਰ ਗੁਰੂ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਉਸ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਤੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ। ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖ। ਔਖੀ ਘੜੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਕਦੀ ਔਖਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦੇ ਮਹਾਰਾਜ।"

ਉਸ ਪਿੱਛੋਂ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸਹਿਜ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਪਰ ਭੁੱਖ, ਪਿਆਸ ਅਤੇ ਨੀਂਦ ਉੱਪਰ ਉਸ ਨੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਲਿਆ ਸੀ, ਬੋਲਚਾਲ ਉੱਪਰ ਵੀ, ਘੱਟ ਬੋਲਦਾ। ਆਕੜ ਖਾਂ ਹੋਵੇ, ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਨਹੀਂ, ਦੋਸਤ ਸਾਡਾ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਉਹ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ, ਹੱਸਦਾ, ਛੇੜਦਾ, ਛਿੜਦਾ ਤੇ ਸਾਡੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਮੂਰਖਤਾਈਆਂ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਕਰਦਾ, ਤਦੇ ਪਿਆਰਾ ਮਿੱਤਰ ਲਗਦਾ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਸਾਡਾ ਖ਼ਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਕੋਈ ਰਗ ਘੱਟ ਜਾਂ ਵੱਧ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਅਸੀਂ ਵਧੀਕ ਨੋਟਿਸ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ ਸਾਂ। ਕਦੀ ਕਦਾਈਂ ਉਸ ਵਿਰੁੱਧ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰ ਦਿੰਦੇ, ਤਦ ਸਾਨੂੰ ਮਨ੍ਹਾ ਕਰਨ ਵਾਲ਼ਾ ਵੀ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਮੌਜੂਦ ਹੁੰਦਾ, "ਉਹ ਚੰਗਾ ਸਿੱਖ ਹੈ। ਉਸ ਬਾਰੇ ਬੱਕੜਵਾਹ ਕਰਨਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ।" ਅਸੀਂ ਹੱਸ ਪੈਂਦੇ, "ਸਿੱਖ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਵੀ ਹਾਂ। ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਤਾਂ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਦੇਸੀ ਘਿਓ ਵਧੀਕ ਪਾ ਦਿਓ, ਤਦ ਮੁਸ਼ਕਲ ਖੜ੍ਹੀ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਸਿੱਖੀ ਵਿੱਚ ਦੇਸੀ ਘਿਓ ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੈ ਗਿਆ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।"

ਅਸੀਂ ਜਿਹੋ ਜਿਹੇ ਵੀ ਸਾਂ, ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਲੱਗਦੇ ਸਾਂ। ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਬੋਲ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਸਾਧਨਾ ਰ਼ਲੀ ਮਿ਼ਲੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ

ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਤਾਂ ਸਭ ਕਰਦੇ ਹੀ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵਡਿੱਤਣ ਤੋਂ ਭੈ-ਭੀਤ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਸੋਗ, ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ, ਡਰ, ਚਿੰਤਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕੀ ਹੋਣੀ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਸਾਨੂੰ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਮਰਦਾਨਗੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚੰਡ ਰੂਪ ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵਿੱਚ ਦਿਸਿਆ, ਤਦ ਉਹ ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ੍ਰ. ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਹਨ। ਵਡਿੱਤਣ ਉਸ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੀ ਆਪਣੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀਣਤਾ ਪੈਦਾ ਨਾ ਕਰੇ। ਵਡਿੱਤਣ ਕਾਰਨ ਆਲ਼ੇ-ਦੁਆਲ਼ੇ ਦਾ ਹਰ ਬੰਦਾ ਵੱਡਾ, ਸੰਪੂਰਨ ਅਤੇ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਸ਼ਰਸਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

1975-77 ਦੋ ਸਾਲ ਮੈਂ ਗੁਰਮਤਿ ਕਾਲਜ ਪਟਿਆਲ਼ਾ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਰਿਹਾ। ਸਾਨੂੰ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਸੁਨੇਹਾ ਮਿਲ਼ਿਆ ਕਿ ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲ਼ੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦੂਖ ਨਿਵਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਠਹਿਰਣਗੇ। ਇਹ ਮਾਰਚ 1977 ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਮਹੀਨਾ ਤੇ ਸਾਲ ਇਸ ਲਈ ਚੇਤੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਇਮਤਿਹਾਨਾਂ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿੱਚ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨੂੰ ਘੋਟੇ ਲਾਉਣ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਾਂ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ਼ਣ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਉਹ ਸਰਾਂਅ ਦੀ ਛੱਤ ਉੱਪਰ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਦਰੀਆਂ ਵਿਛੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਸਾਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਲਓ ਜੀ ਖ਼ਾਲਿਸਤਾਨੀ ਪੁੱਜ ਗਏ ਹਨ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖ਼ਾਲਸਾ ॥ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫ਼ਤਹਿ॥" ਅਸੀਂ ਬੈਠ ਗਏ ਤਾਂ ਉਹ ਫਿਰ ਬੋਲੇ, "ਮਰਲਾ ਦੋ ਮਰਲੇ ਥਾਂ ਘਰ ਪਾਉਣ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਖ਼ਾਲਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਦੇ ਦਿਓਗੇ ਕਿ ਆਪੇ ਹੀ ਰਹੋਗੇ ਇਕੱਲੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਤੁਸੀਂ ?"

ਸਾਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਸਮਝ ਨਾ ਆਈ। ਆਲ਼ੇ ਦੁਆਲ਼ੇ ਬੈਠੇ ਸਿੰਘ ਹੱਸਦੇ ਰਹੇ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬ ਸਾਡੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਲਾ ਕੇ ਗਏ ਹਨ ਸੰਤਾਂ ਪਾਸ। ਸਹੀ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਬਾਰੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹੋਣੀ ਬਾਰੇ, ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ਼ ਹੁੰਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਘਾਤਾਂ ਬਾਰੇ ਅਤੇ ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਮੂਰਖਤਾਈਆਂ ਬਾਰੇ ਅਕਸਰ ਚਰਚਾ ਕਰਦੇ, ਪੇਪਰ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਣ ਤਿਆਰ ਕਰਦੇ। ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਹੁਕਮ ਸੀ "ਇਹ ਰਾਜਨੀਤੀ ਹੈ। ਬੰਦ ਕਰੋ।" ਅਸੀਂ ਆਖਦੇ, "ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਹਨ।" ਉਹ ਆਖਦੇ, "ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ਼ੋ ਨਾਲ਼ ਚੱਲਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਤੁਸੀਂ ਭਗਤੀ ਕਰੋ। ਸ਼ਕਤੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਆ ਜਾਵੇਗੀ।" ਅਸੀਂ ਆਖਦੇ, "ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਹੋ ਗਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਭਗਤੀ ਕਰਦਿਆਂ, ਸ਼ਕਤੀ ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਦਿਸੀ ਨਹੀਂ ਮਾੜੀ ਕੁ ਜਿੰਨੀ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿੱਚ।"

ਸਾਡਾ ਇੱਕ ਜਮਾਤੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ। ਉਸ ਨੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, "ਤੁਸੀਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੋਗੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਭਗਤੀ ਕਰਿਆ ਕਰਾਂਗੇ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਨਿਰੀ ਭਗਤੀ ਕਰੋਗੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਨਿਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਾਂਗੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਤੁਲਨ ਬਣੇਗਾ।"

ਇਹੀ ਗੱਲਾਂ ਅਸੀਂ ਸੰਤਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬ ਸਾਡੇ ਵਿਰੁੱਧ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ਼ ਗੱਪ ਮਾਰ ਕੇ ਗਏ ਹਨ। ਉਹ ਪਾਠ ਬਹੁਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਿ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਝੂਠ ਮਾਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮਿਲ਼ ਗਈ ? ਬਾਬਿਆਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਕਿਹਾ, "ਤੁਸੀਂ ਚੰਗੇ ਪੜ੍ਹਾਕੂ ਹੋ ਤੇ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਸਿੱਖ ਵੀ ਚੰਗੇ ਹੋ। ਜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਈ

ਚੁ਼ਗਲੀਆਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਸਿਫ਼ਤ ਕਰਨ ਵਾ਼ਲੇ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਸਾਡਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਸਿੱਖ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਓਹੋ ਜਿਹੇ ਸਿੱਖ ਜਿਹੋ ਜਿਹੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਪਿਆਰੇ ਲੱਗਣ। ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਕੰਮ ਅਧੂਰੇ ਪਏ ਹਨ, ਜੋ ਆਪਾਂ ਰ਼ਲ ਕੇ ਪੂਰੇ ਕਰਨੇ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਮਾੜਾ ਹਾਲ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਪੰਜ ਜਵਾਨ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ। ਮੈਂ ਵਧੇਰੇ ਦੌਰਿਆਂ ਉੱਪਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਚੌਕ ਮਹਿਤਾ ਰਿਹਾ ਕਰੋਗੇ। ਜਿੰਨੀ ਕੁ ਤਨਖ਼ਾਹ ਅਤੇ ਸਹੂਲਤਾਂ ਕਾਲਜ ਦੇ ਲੈਕਚਰਾਰ ਨੂੰ ਮਿ਼ਲਦੀਆਂ ਹਨ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸੋਂ, ਉਹ ਦਿਆਂਗੇ।"

ਅਸੀਂ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਬੈਠੇ ਸੁਣਦੇ ਰਹੇ। ਹੱਸ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਕਿਤੇ ਇਹ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੋਚਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਗਰੰਥੀ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਵਿਆਹ ਕੌਣ ਕਰੇਗਾ ਸਾਡਾ ? ਭਾਈਓ ਉਹ ਵੀ ਮੈਂ ਕਰਾਂਗਾ। ਤੁਹਾਡੇ ਜਿੰਨੀਆਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਸੁਨੱਖੀਆਂ ਚੰਗੇ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖ ਕੁੜੀਆਂ ਨਾਲ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਆਹ ਕਰਾਂਗਾ। ਦਾਜ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਘਾਟ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ।" ਫਿਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਰੁਕ ਕੇ ਬੋਲੇ, "ਸਾਡੇ ਜਥੇ ਦਾ ਡਿਸਿਪਲਿਨ ਸਖ਼ਤ ਹੈ ਕੁਝ, ਪਰ ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਟਕਸਾਲ ਦੇ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਚਾਹ ਨੂੰ ਵੀ ਨਸ਼ਾ ਸਮਝ ਕੇ ਨਹੀਂ ਪੀਂਦੇ, ਪਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਚਾਹ ਪੀਣ ਤੋਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਰੋਕੇਗਾ। ਫਿਰ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ ?"

ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਾਡੇ ਕਾਲਜ ਆਓ। ਅਸੀਂ ਕਲਾਸ-ਰੂਮ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੁਣਨ ਦੇ ਇਛੁੱਕ ਹਾਂ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਾਡਾ ਸੱਦਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ।

ਇੱਕ ਘੰਟਾ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣੀਆਂ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਨਿਰਮਲ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਦਰਿਆ ਸੀ ਤੇ ਬਿਨਾਂ ਯਤਨ ਕਰਨ ਦੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਛੱਲਾਂ ਉੱਚੀਆਂ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਉੱਠ ਕੇ ਆ਼ਲੇ-ਦੁਆ਼ਲੇ ਦੇ ਘਾਹ ਫੂਸ ਨੂੰ ਧੋ ਦਿੰਦੀਆਂ। ਓਥੇ ਹੀ ਫ਼ੈਸਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਨੇਕ ਸਿੰਘ, ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਐਮ.ਏ. ਦੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਦੇ ਕੇ ਚੌਕ ਮਹਿਤਾ ਪੁੱਜ ਜਾਣਗੇ ਤੇ ਪੜ੍ਹਨ-ਲਿਖਣ ਦਾ ਕੰਮ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦੇਣਗੇ। ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹਨਾਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਜਾਣਾ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਡਾ. ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸੈਨੇਟ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਭਾਸ਼ਣ ਰਖਵਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਹੀ ਗੱਡੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਕੇ ਅਸੀਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਚਲੇ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਡਾ. ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਗੋਡੀਂ ਹੱਥ ਲਾਇਆ ਤਾਂ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਨਰਾਜ਼ਗੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, "ਅਜਿਹਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ੋਭਨੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ। ਤੁਹਾਡੀ ਕਮਾਈ ਵੱਡੀ ਹੈ।" ਸੰਤ ਬੋਲੇ, "ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਅਧਿਆਪਕ ਰਹੇ ਹੋ। ਮੈਂ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਭੁੱਲਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹਾਂ।"

ਬੀਬੀ ਇੰਦਰਜੀਤ ਕੌਰ ਸੰਧੂ ਵਾਈਸ-ਚਾਂਸਲਰ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਰਹਿਤ ਵੱਡੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਰਮਾਂ ਵਾ਼ਲਾ ਪੂਰਾ ਖਰਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਪਰ ਸ਼ਕਲ ਸੂਰਤ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਦੀ ਸਿੱਖ ਵਰਗੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੀ ਹੈ ਨਾ, ਬਹੁਤ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸ਼ਕਲ ਵਿਗਾੜਨ ਵਾਸਤੇ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਥੱਕੇ ਨਹੀਂ ਅਜੇ ?"

ਸਾਡੇ ਨਤੀਜੇ ਆ ਗਏ। ਸਭ ਦੇ ਵਧੀਆ ਨੰਬਰ ਆਏ। ਮੈਂ ਫ਼ਸਟ ਰਿਹਾ ਤੇ ਪਿਛਲਾ ਰਿਕਾਰਡ ਤੋੜਿਆ। ਅਸੀਂ ਚੌਕ ਮਹਿਤਾ ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਾਂ ਕਿ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿੱਚ ਖ਼ਬਰ ਪੜ੍ਹੀ। ਐਕਸੀਡੈਂਟ ਵਿੱਚ ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਦੁੱਖ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਦੂਰਅੰਦੇਸ਼ ਤੇ ਈਮਾਨ ਵਾ਼ਲੇ ਸਿੱਖ ਤੋਂ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ

ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੀ ਮਿਰਤਕ ਦੇਹ ਕੋਲ ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ

ਵੰਚਿਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਹਿਜ ਪਾਠ ਦੇ ਭੋਗ ਉੱਪਰ ਤਾਂ ਜਾਣਾ ਹੀ ਸੀ, ਪਰੰਤੂ ਮੈਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਮਿਲਿਆ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਪੁੱਜੋ। ਹੁਣ ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਕੌਣ ਹੋਏ, ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਕਸ਼ਮਕਸ਼ ਚੱਲ ਪਈ। ਦੂਰੋਂ ਵੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨਾ ਕਿਸੇ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲੈਣ ਦਾ ਸਰੋਕਾਰ ਸੀ, ਪਰ ਅੰਦਰ ਜ਼ੋਰ ਅਜ਼ਮਾਈ ਜ਼ੋਰਾਂ ਤੇ ਸੀ। ਇੱਕ ਧੜਾ ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜਾਨਸ਼ੀਨ ਥਾਪਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੂਸਰਾ ਧੜਾ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਧੜੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਹੜਾ ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਇਹ ਖ਼ਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਪੜ੍ਹਿਆ ਲਿਖਿਆ ਜਵਾਨ ਤੇ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਅਨਪੜ੍ਹ ਤੇ ਸਿੱਧਾ ਜਿਹਾ ਬੰਦਾ। ਅੱਜ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿੱਚ ਅਨਪੜ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਨਹੀਂ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਭੁਗਤਣ ਪਿੱਛੇ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਸਾਂ, ਉਸ ਦਾ ਮਿੱਤਰ ਸਾਂ ਤੇ ਮੇਰਾ ਸਵਾਰਥ ਇਸ ਵਿੱਚ ਛੁਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਸਵਾਰਥ ਨੂੰ ਮੈਂ ਓਦੋਂ ਵੇਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਸਾਂ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਉਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਵਧੀਕ ਜਾਣਦੇ ਨਹੀਂ ਸਾਂ, ਜਾਣਨਾ ਚਾਹਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਭਵਿੱਖ ਨਾਲੋਂ ਸਾਨੂੰ ਭੂਤਕਾਲ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਬੇਸ਼ੱਕ ਮਾੜਾ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਭੂਤਕਾਲ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਭਵਿੱਖ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਨਹੀਂ। ਸਾਡਾ ਮਿੱਤਰ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਮੁਖੀ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਾਡੀ ਟੌਹਰ ਸੀ।

ਪਰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਮੈਦਾਨ ਸਾਡੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠੋਂ ਖਿਸਕਣ ਲੱਗਾ। ਟਕਸਾਲ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਮੈਂਬਰ ਬੇਸ਼ੱਕ ਪਿਆਰ ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਇਹ ਪਿਆਰ ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਵੱਲ ਨਿਭਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਇੱਕ

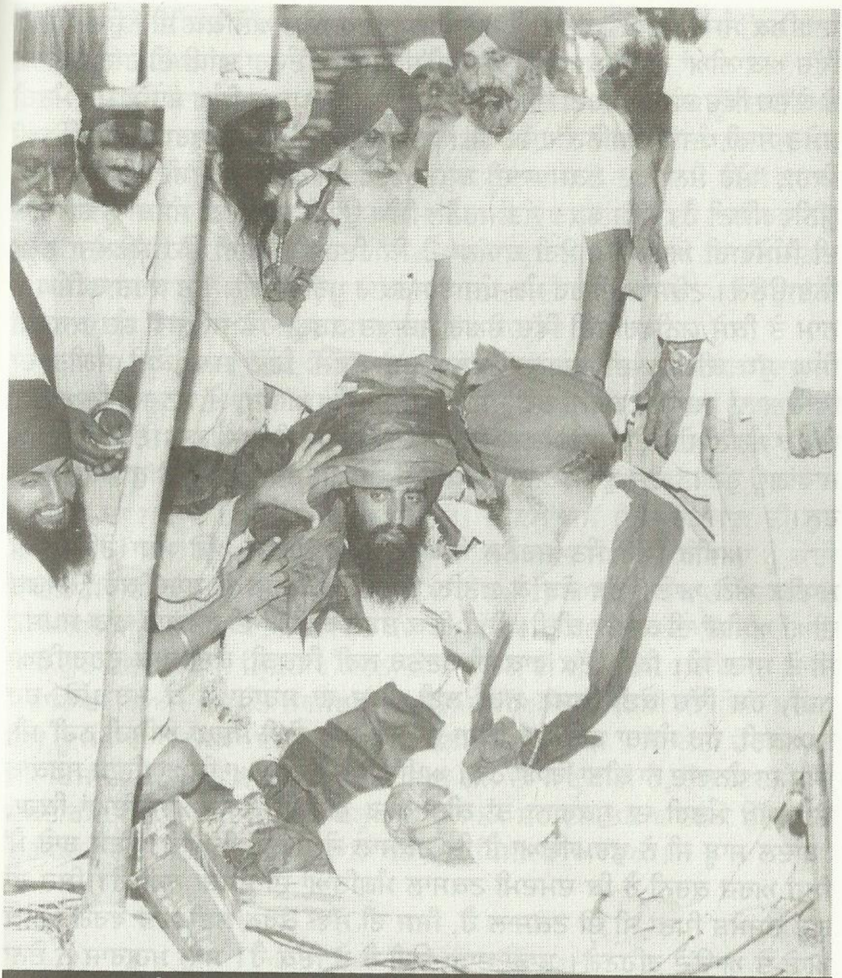
ਫ਼ਰਜ਼ ਸੀ। ਉਥੇ ਸਹਿਜੇ-ਸਹਿਜੇ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਹਵਾ ਰੁਮਕਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਲਾੱਬਿੰਗ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੇਚੈਨ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਹਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਹਾਂ ਮਿਲ਼ਾ ਦੇਂਦਾ ਸੀ। ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਭੋਗ ਤੋਂ ਦੋ ਕੁ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਪੂਰੀ ਦੀ ਪੂਰੀ ਟਕਸਾਲ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਹੋ ਗਈ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਮੇਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਤੱਥ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੇ ਵਾਰਸ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਆਖ ਗਏ ਹੋਣ। ਸੰਤ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦੇਹਾਂਤ ਉਪਰੰਤ ਵੀ ਟਕਸਾਲ ਦੋ ਧੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੀ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਦੋ ਧੜੇ ਹੁਣ ਵੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਥਾਂਵਾਂ ਉੱਪਰ ਸਰਗ਼ਰਮ ਹਨ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ 'ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲ਼ਿਆਂ ਦੀ ਟਕਸਾਲ' ਹੀ ਚੱਲਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਹਥਿਆਰ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੇ। ਫ਼ੈਸਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਵਾਗਡੋਰ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਥ ਜਾਏਗੀ। ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਬੰਦੇ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਦਸਤਾਰਬੰਦੀ ਦੀ ਰਸਮ ਵੇਖਣ ਲਈ ਰੁਕੇ ਰਹੇ ਕਿ ਅਖ਼ੀਰ ਵਿੱਚ ਆਈ ਸੰਗਤ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ, ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਸਤਾਰਾਂ ਭੇਟ ਕਰਨ ਆਉਣਗੀਆਂ, ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਬਤ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਵਜੋਂ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਤਾਂ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੋਲਣੇ ਪੈਣਗੇ। ਬੋਲਣਾ ਉਸ ਨੂੰ ਆਉਂਦਾ ਨਹੀਂ। ਸਟੇਜ ਤੋਂ ਕਦੀ ਬੋਲਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਹ, ਅਭਿਆਸ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਕੀ ਕਰੇਗਾ ? ਇਹ ਵੇਖਣ ਲਈ ਕਿ ਕੀ ਤਮਾਸ਼ਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਕੁਝ ਮਿੱਤਰ ਲੰਮਾ ਪੰਧ ਮਾਰ ਕੇ ਚੌਕ ਮਹਿਤਾ ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਆਏ।

ਟਰੱਕ, ਟਰਾਲੀਆਂ, ਕਾਰਾਂ, ਜੀਪਾਂ, ਬੱਸਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸੰਗਤਾਂ

ਦਮਦਮੀ ਟਕਸਾਲ ਦੇ 14ਵੇਂ ਮੁਖੀ ਵਜੋਂ (ਸੰਤ) ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਚੋਣ ਹੋਣ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰੋਪਾ ਦਿੰਦੇ ਬਾਬਾ ਠਾਕੁਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਕੋਲ਼ ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਖੜ੍ਹੇ ਹਨ

ਦਮਦਮੀ ਟਕਸਾਲ ਦੇ ਮੁਖੀ ਵਜੋਂ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਦਸਤਾਰਬੰਦੀ,
ਪਿੱਛੇ ਖਲੋਤੇ ਬਾਦਲ ਤੇ ਟੌਹੜਾ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੇ ਹਨ

ਪੁੱਜਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਭੋਗ ਸੀ, ਸ਼ਾਇਦ ਅਗਸਤ 1977 ਦਾ ਕੋਈ ਦਿਨ, ਜਿੰਨਾ ਇੱਕਠ ਹੋਇਆ ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਕਦੀ ਏਨਾ ਇਕੱਠ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ ਸੀ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਪਾਰਕਿੰਗ ਦਾ ਵਧੀਆ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੀ, ਪਰ ਗੱਡੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉੱਤਰ ਉੱਤਰ ਲੋਕ ਪੈਦਲ ਤੁਰੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਪੈਦਲਾਂ ਦੀ ਰਫ਼ਤਾਰ ਵਧੀਕ ਸੀ। ਮੈਂ ਸਟੇਜ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਬੈਠਾ ਸਾਂ। ਸਿਰੋਪੇ ਅਤੇ ਦਸਤਾਰਾਂ ਭੇਟ ਕਰਨ ਦੀ ਰਸਮ ਅਰੰਭ ਹੋਈ। ਕਿੰਨੀਆਂ ਸਿੰਘ-ਸਭਾਵਾਂ, ਕਿੰਨੀਆਂ ਟਕਸਾਲਾਂ, ਡੇਰਿਆਂ ਅਤੇ ਮੱਠਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਪੁੱਜੇ, ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀਆਂ

ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵੱਲੋਂ ਦਸਤਾਰਾਂ ਆਈਆਂ - ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਅਲੌਕਿਕ ਸੀ। ਓਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਸੀ। ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਬਾਅਦ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਹਾਰ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਬਣੀ ਸੀ। ਸ੍ਰ. ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਸਮੇਤ ਸਾਰੀ ਪੰਜਾਬ ਕੈਬਨਿਟ ਹਾਜ਼ਰ ਸੀ। ਬਾਦਲ ਸਾਬ੍ਹ ਨੇ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਦਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, "ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਟਕਸਾਲ ਦੀ ਬਹੁਤ ਕਦਰ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਤੁਰਦੀ ਫਿਰਦੀ ਸਿੱਖ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਕਤ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਉੱਪਰ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਸੰਸਥਾ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਆਈ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਕਾਮਨਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਉਹ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ਼ ਨਿਭਾਉਣਗੇ। ਟਕਸਾਲ ਦੀ ਹਰ ਮੰਗ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਪੂਰੀ ਕਰੇਗੀ। ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਕਿਸੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਚੇਅਰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਜਿਵੇਂ ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ੁੱਧ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਵੱਲ ਬਹੁਤ ਤਵੱਜੋਂ ਦਿੰਦੇ ਸਨ, ਕੋਈ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਵਿਦਿਆਲਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ - ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਆਖਣ, ਮੈਂ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦਿਆਂਗਾ। ਜੋ ਕੁਝ ਮੰਗਣਾ ਹੋਵੇ ਉਹ ਹੁਣੇ ਮੰਗਣ, ਮੈਂ ਉਸ ਮੰਗ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦਾ ਐਲਾਨ ਇੱਥੇ ਹੀ ਕਰ ਕੇ ਜਾਵਾਂਗਾ, ਹੁਣੇ।" ਦਸ ਕੁ ਮਿੰਟ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਹੋਵੇਗੀ ਇਹ। ਮੈਨੂੰ ਏਨੇ ਕੁ ਸ਼ਬਦ ਯਾਦ ਹਨ।

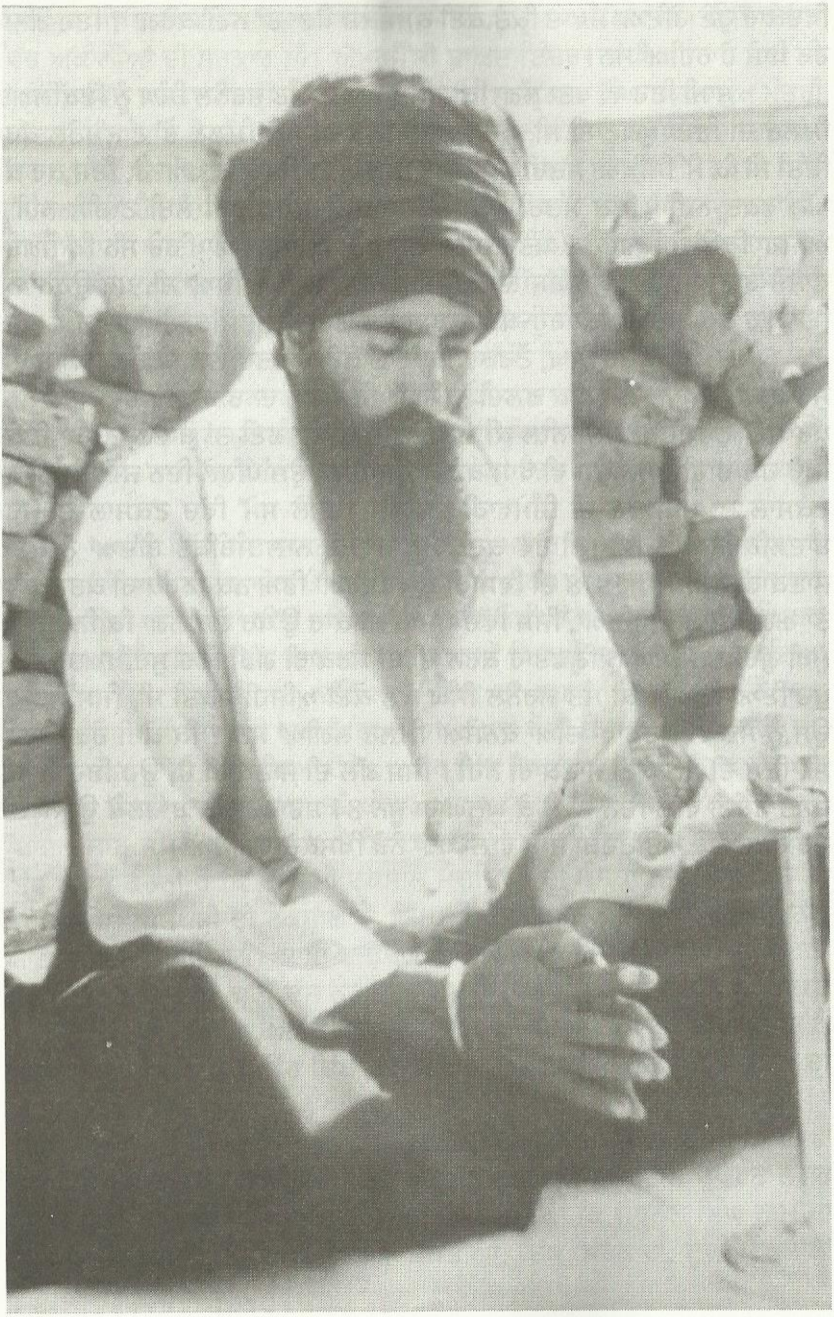
ਅਖ਼ੀਰ ਵਿੱਚ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਉੱਠੇ। ਮਹਾਰਾਜ ਅੱਗੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਤੇ ਮਾਈਕ ਅੱਗੇ ਆਏ। ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਫ਼ਤਹਿ ਬੁਲਾਈ। ਸ਼ੁਕਰਾਨੇ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਕਹੇ... ਸੰਗਤ ਦੀਆਂ ਅਸੀਸਾਂ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਕੀਤੀ। ਇੱਕ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਕੌਡੀਆਂ ਦੀ ਟੁਣਕਾਰ ਵਾਂਗ ਸਪਸ਼ਟ ਸੀ ਤੇ ਸਾਦਾ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਵਾਕ ਦੀ ਬਣਤਰ ਨਹੀਂ ਵਿਗੜੀ, ਕੋਈ ਵਾਕ ਦੁਹਰਾਇਆ ਨਹੀਂ, ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਲਿਸਟ ਨਹੀਂ ਲਈ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈ ਕੇ ਹਰ ਮੁੱਦੇ, ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ, ਹਰ ਸੰਸਥਾ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕੇ, ਪਰ ਕੋਈ ਸੰਸਥਾ ਅਜਿਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਅਖ਼ੀਰ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਕਰ ਆ ਗਿਆ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦਾ। ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਤਾਂ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ, "ਬਾਦਲ ਸਾਬ੍ਹ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਟਕਸਾਲ ਜੋ ਮੰਗੇਗੀ ਦਿਆਂਗੇ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਇਹ ਅਰਜ਼ ਕਰਨੀ ਹੈ ਕਿ ਦਮਦਮੀ ਟਕਸਾਲ ਮੰਗਤਿਆਂ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਡੇ ਵਰਗੇ ਅਨੇਕ ਆਏ ਤੇ ਆਉਂਦੇ ਰਹਿਣਗੇ। ਸਾਡਾ ਦਾਤਾ ਓਹੀ ਹੈ ਤੇ ਇੱਕੋ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਏਨਾ ਕੁਝ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਬੋਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਦੱਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸਾਡੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਕੁਝ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ, ਕੁਝ ਸੰਕਟ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਟਾਲ ਲਏ ਹਨ, ਅਨੰਤ ਸ਼ਾਨਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਸਾਨੂੰ। ਬਾਦਲ ਸਾਬ੍ਹ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦੀ ਲੋੜ ਪਵੇ, ਉਹ ਇੱਥੋਂ ਟਕਸਾਲ ਪਾਸੋਂ ਮੰਗਣ, ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਪੂਰਤੀ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਾਂਗਾ।"

ਸੰਗਤ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਕੋਈ ਲਹਿਰ ਜਿਹੀ ਲੰਘਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਈ, ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਲਮਾਂ ਨੇ ਤੇਜ਼ੀ ਫੜੀ ਤੇ ਕੈਮਰਿਆਂ ਵਾਲ਼ੇ ਹਰਕਤ ਵਿੱਚ ਆਏ। ਅਰਦਾਸ ਉਪਰੰਤ ਲੰਗਰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਦੇ ਹੋਏ ਸਾਰਿਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਦਾ ਇਹ ਜਵਾਨ ਆਮ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਦੋ ਵੱਡੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ, ਇੱਕ 'ਸਰਕਾਰ', ਦੂਜੀ 'ਟਕਸਾਲ'

ਵਿਚਕਾਰ ਹੁਣੇ ਹੋਇਆ ਸੰਵਾਦ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਕਸ਼ਮਕਸ਼ ਪੈਦਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ ? ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਹਰ ਪਾਸੇ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

ਸ਼ਾਮੀ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਬਾਦਲ ਸਾਬ੍ਹ ਨੇ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਕੱਲਿਆਂ ਮਿਲ਼ਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟਾਈ ਸੀ, ਪਰ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਮਿਲ਼ਣ ਤੋਂ ਟਾਲਮਟੋਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਸਿੱਖਿਆ ਮੰਤਰੀ ਸੁਖਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਟਾਈਮ ਦੇ ਰੱਖਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਅੱਜ ਵਕਤ ਨਹੀਂ। ਇੱਕ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਟਾਈਮ ਦੇਣਾ ਤੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਲਈ ਟਾਈਮ ਨਹੀਂ, ਅਜਿਹਾ ਕਿਉਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ? ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਕੁਝ ਲੋਕ ਆਖ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਸੰਗਤ ਵਾਸਤੇ ਬਾਦਲ ਸਾਬ੍ਹ ਨੂੰ ਕੁਝ ਬੱਸਾਂ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਆਖਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਪੱਕਾ ਥਹੁ-ਪਤਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਸੀ।

ਸ੍ਰ. ਸੁਖਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਟੌਹੜਾ ਸਾਬ੍ਹ ਵਾ਼ਲੇ ਕੋਟੇ ਦੇ ਮੰਤਰੀ ਸਨ, ਤੇ ਟੌਹੜਾ ਸਾਬ੍ਹ ਦੀ ਸੁਰ ਬਾਦਲ ਸਾਬ੍ਹ ਨਾ਼ਲ ਵਧੀਕ ਰ਼ਲਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਸਭ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾ਼ਲ ਕੀ ਲੈਣ ਦੇਣ ? ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਤਾਂ ਬਾਦਲ-ਟੌਹੜਾ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਸਨ ਉਹ ਵੀ ਖ਼ਾਸ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਦਿਨ, ਉਸ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਟਕਸਾਲ ਦਾ ਮੁਖੀ ਹੋਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੰਭਾ਼ਲੀ। ਪਿਛਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਟਕਸਾਲ ਦੀ ਸੁਰ ਬਾਦਲਕਿਆਂ ਨਾ਼ਲ ਨਾ ਰ਼ਲੀ ਹੋਵੇ ਕਦੀ, ਮੈਨੂੰ ਜਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾ਼ਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। 1978 ਦੀ ਵਿਸਾਖੀ ਨੂੰ ਵਾਪਰਿਆ ਭਿਆਨਕ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਕਤਲਕਾਂਡ ਤਾਂ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਵਾਪਰਿਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਉੱਪਰ ਦੋਸ਼ ਲੱਗਾ ਕਿ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਮੁਖੀ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਦਿੱਲੀ ਪੁਚਾਇਆ ਗਿਆ। ਕੀ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਕੋ਼ਲ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਸਦਕਾ ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਭਾਵੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਕਨਸੋਆਂ ਮਿ਼ਲਣ ਲੱਗੀਆਂ ਸਨ ? ਕਿ ਕੋਈ ਹੋਰ ਕਾਰਨ ਸੀ, ਇਸ ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ। ਜਿਸ ਗੱਲ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੈ, ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦਸਤਾਰਬੰਦੀ ਵਾ਼ਲੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਘਲੂਘਾਰਾ ਜੂਨ 84 ਸ਼ਹਾਦਤ ਤਕ ਬਾਦਲਕੇ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹਟਦੇ ਗਏ ਅਤੇ ਟੌਹੜਾ ਸਾਬ੍ਹ ਵਾ਼ਲਾ ਧੜਾ ਨੇੜੇ ਖਿਸਕਦਾ ਆਇਆ।

ਮੱਤਭੇਦ ਤੋਂ ਮਿਲਾਪ

ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਰੋਸ ਸੀ ਕਿ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਵਾਰਸ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ। ਰਹਿੰਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੁਰਦਰਸ਼ਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਖੇ ਚੌਕ ਮਹਿਤੇ ਸਨ, ਪਰ ਆਪਸ ਵਿਚਲੀ ਕਸ਼ਮਕਸ਼ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਟਕਸਾਲ ਦੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਨਿਕਲ਼ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ। ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਘੱਟ ਹੀ ਕਰਦੇ। ਜੇ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਟਕਸਾਲ ਦੇ ਮੁਖੀ ਵਜੋਂ ਚੰਗਾ ਬਣਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੇਟੇ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸੰਗਤ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਵੀ ਆਦਰ ਦਿੰਦੀ। ਪਰ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਆਪਸੀ ਮੇਲ਼ ਘਟਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਇਓਂ ਛੇ ਕੁ ਮਹੀਨੇ ਲੰਘੇ ਹੋਣਗੇ ਕਿ ਇੱਕ ਦਿਨ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ਼ ਸੱਦ ਲਿਆ। ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ਼ ਬਿਠਾ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ:- "ਤੁਸੀਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਇਕੱਲੇ ਹੀ ਦੌਰਿਆਂ ਉੱਪਰ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹੋ, ਜੇ ਇਕੱਠੇ ਚਲੇ ਜਾਇਆ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਕੀ ਹਰਜ਼ ਹੋਵੇਗਾ ?"

ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਕੋਈ ਗ਼ਲਤ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਚੰਗੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਣ ਦੀ ਵੀ ਮਨਾਹੀ ਹੈ ?"

ਸੰਤ ਬੋਲੇ, "ਚੰਗੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹੋ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਤਾਂ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਕੱਠੇ ਜਾਇਆ ਕਰੀਏ। ਮਾੜੇ ਕੰਮ ਇਕੱਲਿਆਂ ਛੁਪ-ਛੁਪਾ ਕੇ ਕਰੀਦੇ ਹਨ, ਧਰਮ ਦਾ ਕੰਮ ਤਾਂ ਰਲ਼ ਮਿਲ਼ ਕੇ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।"

ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਏ। ਫਿਰ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ:- "ਪਿਤਾ ਜੀ (ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਵੀ 'ਪਿਤਾ ਜੀ' ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ) ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਓਨਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜਿੰਨਾ ਤੁਹਾਨੂੰ। ਇਹ ਤਾਂ ਸੰਗਤ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਸਧਾਰਨ ਬੰਦੇ ਦੇ

ਸਿਰ ਦਸਤਾਰ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤੀ। ਮੈਂ ਕਦੋਂ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਸੀ ? ਪਰ ਇਹ ਫ਼ੈਸਲੇ ਤਾਂ ਹੋ ਗਏ ਹੋਏ ਨੇ ਹੁਣ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਵੱਖ ਚੱਲਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਮਰਜ਼ੀ ਗੱਡੀਆਂ ਲੈ ਜਾਓ। ਟਕਸਾਲ ਕੋਲ਼ ਜਿੰਨਾ ਧਨ ਹੈ, ਸਭ ਤੁਹਾਡਾ ਹੈ, ਉਹ ਲੈ ਜਾਓ। ਕਹੋ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ ਖ਼ਰੀਦ ਕੇ ਦੇ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਤੁਸੀਂ ਓਥੇ ਬੈਠ ਕੇ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਾ ਮਨਇੱਛਿਤ ਢੰਗ ਨਾ਼ਲ। ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਜੋ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਰਹਾਂਗਾ।"

ਫਿਰ ਸੰਤ ਉੱਠੇ । ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜੱਫ਼ੀ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ ਤੇ ਨਮ ਅੱਖਾਂ ਨਾ਼ਲ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਮੇਰੀ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਤੇਰੇ ਅੱਗੇ ਇੱਕ। ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਵੱਖ ਨਾ ਹੋ। ਤੇਰੇ ਬਿਨ ਮੇਰੀ ਸ਼ਾਨ ਅੱਧੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗੀ। ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇਰੇ ਉੱਪਰ ਕਿ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਰੋਕ ਸਕਾਂ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਮਿੰਨਤ ਕਰਨ ਜੋਗਾ ਹਾਂ ਕੇਵਲ। ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਿਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਆਤਮਾ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਤੇਰੇ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਕਦੀ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ।"

ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੰਝੂ ਕਿਰਨ ਲੱਗੇ। ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ। ਸਹਿਜੇ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਰਨ ਛੂਹ ਕੇ ਕਿਹਾ, "ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਸਥਾਨ ਉੱਪਰ ਹੋ। ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਕੋਈ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਨਹੀਂ ਆਵੇਗੀ। ਆਪਾਂ ਇਕੱਠੇ ਰਹਾਂਗੇ ਤੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆਂ ਬਗ਼ੈਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ।"

ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਫਿਰ ਗਲ਼ਵੱਕੜੀ ਪਾਈ ਤੇ ਇਹ ਮਿਲਾਪ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਤਕ ਨਿਭਿਆ।

ਉਪਰੰਤ ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਤੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਵੱਡਾ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿਤਾ।

ਦਿੱਲੀ ਨਾਲ਼ ਟਕਰਾਅ

ਫਿਰ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵੇਗ ਤਿੱਖੀਆਂ ਹਨੇਰੀਆਂ ਵਾਂਗ ਵਗਣ ਲੱਗਾ। ਅਰੰਭ ਵਿੱਚ ਦੋ ਘਟਨਾਵਾਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀਆਂ ਵਾਪਰੀਆਂ। ਇੱਕ ਵਿਸਾਖੀ 1978 ਵਿੱਚ ਨਿਰੰਕਾਰੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਭਾਈ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਮਹੰਤ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕਤਲ। ਇਹਨਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਕਾਂਬਾ ਛੇੜ ਦਿੱਤਾ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਹੋਵੇ ਤੇ ਤੇਰਾਂ ਸਿੱਖ ਦਿਨ ਦਿਹਾੜੇ ਕਤਲ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਸਰਕਾਰੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਪੁੱਜ ਜਾਵੇ, ਸਿੱਖਾਂ ਅੰਦਰੋਂ ਅਜੇ ਇਹ ਰੋਸ ਖ਼ਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਕਤਲ ਕੇਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਥਾਂ ਕਰਨਾ਼ਲ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਕੇ ਸਾਰੇ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਹਤਿਆਰੇ ਬਾਇੱਜ਼ਤ ਬਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਪੂਰੀ ਸ਼ਹਿ ਨਾ਼ਲ ਅਜਿਹੀ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਨਾ ਹੁੰਦੀ, ਤਦ ਸੰਭਵ ਹੈ ਸਿੱਖ ਏਨੇ ਕਰੋਧਵਾਨ ਨਾ ਹੁੰਦੇ ਕਿ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦੀ ਠਾਣਦੇ, ਪਰ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ਤਰੰਜ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਹੋਣੀ ਬਹੁਤ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾ਼ਲ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ।

1978 ਸਾਕੇ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ

ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ

1978 ਦੇ ਸਾਕੇ 'ਚ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਏ ਇੱਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਦਿੰਦੇ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਜੀ
ਪਿੱਛੇ ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਖੜ੍ਹੇ ਹਨ

1978 ਦੇ ਸਾਕੇ ਵਿਰੁੱਧ ਪੰਥਕ ਮਾਰਚ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੇ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਖ਼ਾਲਸਾ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲ਼ੇ

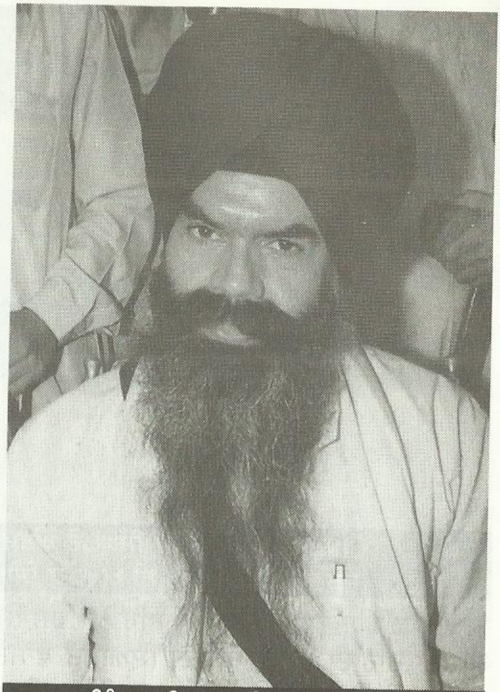

1978 ਸਾਕੇ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਅੰਤਮ ਸਸਕਾਰ ਵਾਲ਼ੀ ਥਾਂ ਤੇ
ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ

ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਸਾਰੇ ਘਟਨਾਕ੍ਰਮ ਨੂੰ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਸਿਖਰ ਵੱਲ ਵਧਦਾ ਵੇਖ ਰਹੀ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਲਾਭਕਾਰੀ ਸੀ ਕਿ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਕੰਪਲੈਕਸ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ਖੀਰਾ ਜਮ੍ਹਾ ਹੁੰਦਾ ਰਹੇ ਤੇ ਇੱਕ ਦਿਨ ਸਭ ਕੁਝ ਦਾ ਭੋਗ ਪਾ ਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਬਚਾ ਲੈਣ ਵਾਲ਼ੀ ਪ੍ਰਚੰਡ ਦੇਵੀ-ਮਾਤਾ ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਕਦੀ ਵਧੀਕ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿੱਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਾਦਲ, ਲੌਂਗੋਵਾਲ, ਬਰਨਾਲ਼ਾ, ਟੌਹੜਾ, ਤਲਵੰਡੀ ਅਤੇ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਪੂਰੇ ਅਸਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਸਨ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ਼ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਕੋਈ ਵੀ ਸੌਦਾ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਾੜੀ ਮੋਟੀ 'ਫੇਸ ਸੇਵਿੰਗ' ਦੇ ਇਛੁੱਕ ਸਨ, ਪੰਥ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਤਲਵੰਡੀ ਦੀ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨਾਲ਼ ਕੁਝ ਕੁ ਸਾਂਝ ਕਦੀ ਕਦਾਈਂ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਤਲਵੰਡੀ ਦਾ ਆਪਣਾ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਢਾਈ ਟੋਟਰੂਆਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਲਾਇਆ ਮੋਰਚਾ ਠੁੱਸ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਟੌਹੜਾ ਸਾਬ੍ਹ ਦਾ ਸੰਤਾਂ ਕੋਲ਼ ਵਧੀਕ ਆਉਣ ਜਾਣ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਤ ਮਜ਼ਬੂਤ ਆਦਮੀ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ ਚੰਗੀ ਸਾਖ ਬਣ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਡੰਡੇ ਨਾਲ਼ ਬਾਦਲ ਨੂੰ ਕੁੱਟਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਅਨੁਭਵ ਇੱਕ ਨਹੀਂ, ਅਨੇਕ ਹਨ ਕਿ ਟੌਹੜਾ ਸਾਬ੍ਹ ਦੀ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਅਭਿਲਾਸ਼ਾ ਬਾਦਲ ਸਾਬ੍ਹ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਭਾਰ ਡੇਗ ਕੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣ ਕੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਕੁਰਸੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀ ਸੀ।

ਹੁਣ ਜ਼ਰਾ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵੇਖੋ। ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਮਹੰਤ ਦਾ ਕਤਲ ਹੋ ਗਿਆ, ਤਦ ਭਾਈ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਛੁਪਣ ਲਈ ਸ਼ਰਨ ਚਾਹੀਦੀ ਹੀ ਸੀ। ਤੇ ਦਮਦਮੀ ਟਕਸਾਲ, ਜਿਸ ਦੀ ਨਿਰੰਕਾਰੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਟੱਕਰ ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਛੇੜ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਤੋਂ

ਵਧੀਕ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਹੋਰ ਕਿਹੜੀ ਥਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ ? ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ। ਸਟੇਜਾਂ ਤੋਂ ਉਸ ਦੀ ਸਿਫ਼ਤ ਪੂਰੇ ਦਿਲ ਜਿਗਰ ਨਾਲ਼ ਕੀਤੀ। ਜਦੋਂ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਭਾਈ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 'ਭਗੌੜਾ' ਕਰਾਰ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਦਾ ਮੁੱਲ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭਾਈ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਥਹੁ ਟਿਕਾਣਾ ਦੱਸਣ ਵਾਲ਼ੇ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਇਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਤਦ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ, "ਜੇ ਕਿਤੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ਼ ਕੋਈ ਭਾਈ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆਵੇ, ਤਦ ਮੈਂ ਭਾਈ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਵਜ਼ਨ ਦਾ ਸੋਨਾ ਉਸ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਵਿੱਚ ਦੇਵਾਂਗਾ।" ਪ੍ਰੈਸ ਰਿਪੋਰਟਰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੇ, "ਬਾਬਾ ਜੀ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ਼ ਏਨਾ ਸੋਨਾ ਹੈ ?"

ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ
(ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਮੁਖੀ ਕਤਲ ਕਾਂਡ)

ਸੰਤ ਬੋਲੇ, "ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਕਰੋ। ਤੁਸੀਂ ਦੱਸੋ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ਼ ਭਾਈ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਹੈ ?"

ਜਿਵੇਂ ਇਸ ਘਟਨਾਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚੋਂ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਿਆਸਤ ਲਾਹੇਵੰਦ ਲੱਗ ਰਹੀ ਸੀ, ਓਵੇਂ ਹੀ 'ਪੰਜਾਬ ਕੇਸਰੀ' ਅਖ਼ਬਾਰ ਸਮੂਹ ਦੀ ਦੁਕਾਨਦਾਰੀ ਬਹੁਤ ਵਧੀ। ਲਾਲ਼ਾ ਜਗਤ ਨਾਰਾਇਣ ਦੀ ਲਿਖਤ, ਉਸ ਦਾ ਖ਼ਬਰਾਂ ਦੇਣ ਦਾ ਢੰਗ ਤੇ ਡ੍ਰਾਫਟ-ਸ਼ੈਲੀ ਏਨੀ ਘਟੀਆ ਤੇ ਏਨੀ ਫ਼ਿਰਕੂ ਢੰਗ ਦੀ ਸੀ ਕਿ 'ਜੱਗ ਬਾਣੀ' ਅਖ਼ਬਾਰ ਨੂੰ ਸਿੱਖ, 'ਅੱਗ-ਲਾਣੀ' ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ।

ਮੈਂ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ। ਬੰਦਾ ਬੇਸ਼ੱਕ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਹੋਵੇ, ਬੇਸ਼ੱਕ ਅੰਡਰ ਗਰਾਊਂਡ ਹੋ ਕੇ ਦਿਨ ਕੱਟੀ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਦਾ ਮਿਜ਼ਾਜ਼ ਸ਼ੱਕੀ ਅਤੇ ਚਿੜਚਿੜਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿੱਚ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਡਰਾਇਆ ਵੀ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਚੁਗ਼ਲੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਜਿਹੇ ਬੰਦੇ ਕੋਲ਼ ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸੁਵਿਧਾ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੰਤ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ਼ ਹਰ ਸਮੇਂ ਤਾਕ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸੰਤ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲ਼ੇ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ ਨੂੰ ਸੱਟ ਲੱਗੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਕੁਝ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰ ਕੇ ਭਾਈ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਨਰਾਜ਼ ਚੱਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਮਾਮੂਲੀ ਗੱਲਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਦਾ ਕਿਸੇ ਹੋਸ਼ਵੰਦ ਬੰਦੇ ਦਾ ਮਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ,

ਵੱਡੀਆਂ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਈ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਵੱਖ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਦਾਲ ਸਬਜ਼ੀ ਨੂੰ ਇਛਿੱਤ ਤੜਕਾ ਆਦਿਕ ਲਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਗੰਢੇ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸੰਤਾਂ ਕੋਲ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਗੰਢੇ ਭੇਜੋ। ਹੋਇਆ ਇਹ ਕਿ ਕਈ ਦਿਨ ਲੰਘ ਗਏ, ਭਾਈ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗਿਲਾ ਕਰਦਿਆਂ ਸਿੰਘਾਂ ਪਾਸ ਕਹਿ ਦਿਤਾ, "ਇਹ ਸਾਧ ਗੱਲਾਂ ਤਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਮੈਨੂੰ ਸੋਨੇ ਨਾਲ ਤੋਲੇਗਾ, ਤੋਲਦਾ ਗੰਢਿਆਂ ਬਰਾਬਰ ਵੀ ਨਹੀਂ"। ਆਪਸੀ ਨਰਾਜ਼ਗੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਕੇਵਲ ਪਿਆਜ਼ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਮੰਨਣਯੋਗ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿਚ ਫ਼ਰਕ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸੰਤ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੰਦੇ ਲਗਾਤਾਰ ਭਾਈ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਭੇਜਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਭਾਈ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਇਓਂ ਲੱਗਾ ਕਿ ਕਾਰਨਾਮਾ ਮੈਂ ਵੱਡਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਨਾਲ ਚੜ੍ਹਤ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਕਿਆਂ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘਾ, ਇਹ ਸਾਧ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲਾ ਸਿਰੇ ਦਾ ਬੁਜ਼ਦਿਲ ਹੈ। ਜੇ ਦਲੇਰ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਜਥੇ ਵਿਚ ਨਾ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ, ਜਿਹੜਾ ਨਿਰੰਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਗਿਆ ਵਿਸਾਖੀ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ? ਹੁਣ ਤੂੰ ਸਾਡੀ ਮੰਨ। ਤੈਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਵਾ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਛੇਤੀ ਜ਼ਮਾਨਤ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਹੁਣ ਤੂੰ ਲੁਕਿਆ ਫਿਰਦਾ ਹੈਂ, ਫਿਰ ਪੰਥ ਵਿੱਚ ਖੁੱਲ੍ਹੇਆਮ ਵਿਚਰੇਂਗਾ ਤਾਂ ਲੋਕ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਣਗੇ ਤੇ ਤੇਰੀ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਜੈ ਜੈਕਾਰ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਸਾਧ ਤੋਂ ਖਹਿੜਾ ਛੁਟੇਗਾ"।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸਲਾਹਾਂ ਮੰਨ ਗਏ। ਸ੍ਰ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬਰਨਾਲਾ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੀ.ਬੀ.ਆਈ. ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਬਾਵਾ ਜੀ ਕੋਲ ਆਤਮ-ਸਮਰਪਣ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਸਮਰਪਣ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਇਹ ਭਰੋਸਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਉੱਪਰ ਤਸ਼ੱਦਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਪੰਥ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ

ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਦੋ ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਾਇਮ ਰਹੇਗਾ। ਇੱਕ ਜਥੇਦਾਰ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਮਹਾਲੋਂ ਜਥੇਦਾਰ ਤਖ਼ਤ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਦੂਜੇ ਜਥੇਦਾਰ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਭਾਈ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਅਜਨੋਹਾ। ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਅਤੇ ਪੰਥਕ ਰਵਾਇਤਾਂ ਉੱਪਰ ਇਹਨਾਂ ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਬੇਗਰਜ਼ ਤੇ ਬੇਲਿਹਾਜ਼ ਹੋ ਕੇ ਪਹਿਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਜਥੇਦਾਰ ਉੱਤਮ ਇਖ਼ਲਾਕ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨਾਲ਼ ਬੜੀ ਸੁਰ ਰਲ਼ਦੀ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਓਥੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਜਥੇਦਾਰ ਅਜਨੋਹਾ ਆਉਂਦੇ ਅਤੇ ਸੰਤਾਂ ਕੋਲ਼ ਬੈਠ ਕੇ ਆਖਦੇ, 'ਬਾਬਿਓ ਅਸੀਂ ਵੀ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰਵਾਉਣਾ ਹੈ ਪਿੰਡ। ਓਦੋਂ ਕਰਾਵਾਂਗੇ, ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਭੋਗ ਮੌਕੇ ਪੁੱਜੋਗੇ।' ਸੰਤ ਨਾਂਹ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦਾ, ਪੁਲੀਸ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਦੋਂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲੈਣ। ਅਜਨੋਹਾ ਸਾਬ੍ਹ ਜ਼ਿਦ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਆਖ਼ਰ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਪੁੱਛ ਲਿਆ, "ਮੇਰੇ ਨਾਲ਼ ਕੀ ਫ਼ਰਕ ਪਵੇਗਾ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ? ਮੇਰੇ ਲਈ ਇੱਥੇ ਹੀ ਦੇਗ਼ ਲੈ ਆਇਓ, ਜਾਂ ਅਜਿਹਾ ਕਾਰਨ ਦੱਸੋ ਕਿ ਮੇਰਾ ਜਾਣਾ ਕਿਉਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ"। ਜਥੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਬੋਲੇ, "ਤੁਹਾਡਾ ਜਾਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਪਿੰਡ ਵਾਲ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਮੇਰਾ ਯਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਸ਼ਾਨ ਹੋਰ ਕਿਸ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ?" ਸੰਤ ਮੰਨ ਗਏ, ਦਿਨ ਤੈਅ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜਥੇਦਾਰ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਅਜਨੋਹਾ

ਪਾਠਕ ਸ੍ਰ. ਦਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਕਿ ਜਥੇਦਾਰ ਜੀ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸ ਖ਼ੁਦ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, "ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ! ਭਾਈ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਮੇਰੇ ਨਾਲ਼ੋਂ ਵਧੀਕ ਕੀਮਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਹੱਥ ਦੇ ਕੇ ਰੱਖਣਾ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਥਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲੈਣਾ"। ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਲਿਆ, ਕਿਹਾ- "ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅਰਦਾਸ ਵਿੱਚ ਇਹ ਬੋਲ ਨਹੀਂ ਕਹਿਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਸਨ..."। ਖ਼ਾਮੋਸ਼ ਉਦਾਸ ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਆਏ। ਜਥੇਦਾਰ ਅਜਨੋਹਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, "ਮੈਂ ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਆਵਾਂਗਾ, ਅੱਜ ਰਾਤ ਪਿੰਡ ਰਹਾਂਗਾ"। ਇਸੇ ਰਾਤ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ।

ਗਿਆਨੀ ਜ਼ੈਲ ਸਿੰਘ ਕੇਂਦਰੀ ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰੀ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੋਹਤਰੇ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਅਨੰਦਪੁਰ ਵਿਖੇ ਕਰਨ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਜਥੇਦਾਰ ਮੁਹਾਲੋਂ ਕੋਲ਼ ਸਕੱਤਰ ਆਇਆ ਤੇ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਦੀ ਰਸਮ ਨਿਭਾਉਣ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ

ਦਿੱਤਾ। ਜਥੇਦਾਰ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਉੱਪਰ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਮਰਯਾਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਕਾਕਾ ਕਲੀਨ ਸ਼ੇਵਨ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਮੈਂ ਕਰਵਾਵਾਂ, ਸਵਾਲ ਹੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ"।

ਜਥੇਦਾਰ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਥੇ ਦਿਨ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਦੁਆਲ਼ੇ ਘੇਰਾ ਪਾ ਕੇ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਕਿ ਵਿਘਨ ਨਾ ਪੈ ਸਕੇ। ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਦੀ ਰਸਮ ਭਾਈ ਅਰਦਮਨ ਸਿੰਘ ਬਾਗੜੀਆਂ ਨੇ ਨਿਭਾਈ।

ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਗੁਰਮਤਿ ਕਾਲਜ ਨੇ ਭਾਈ ਅਰਦਮਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਲੈਕਚਰ ਕਰਨ ਲਈ ਬੁਲਾ ਲਿਆ, ਤਦ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ, "ਤੁਸੀਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਓਥੇ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਕਿਉਂ ਕਰਵਾਏ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਅਜਿਹੀ ਮਰਿਆਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ?" ਭਾਈ ਬਾਗੜੀਆਂ ਬੋਲੇ, "ਮਰਯਾਦਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ? ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਓਥੇ"। ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਬੋਲੇ, "ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਬਾਰੇ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਨੂੰ ਵਧੀਕ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ? ਤੇ ਜਿਹੜੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਤਖ਼ਤ-ਜਥੇਦਾਰ ਨੇ ਨਿਭਾਉਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਅਧਿਕਾਰ ਕਿਵੇਂ ਮਿਲ਼ ਗਿਆ ? ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਸੀ ਕਿ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਹਨ"।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ਼ ਕੋਈ ਉੱਤਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਭਾਸ਼ਣ ਵਿੱਚੋਂ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਵਾਕ ਆਊਟ ਕੀਤਾ- "ਜਦੋਂ ਤਕ ਤੁਹਾਡੇ ਇਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਮਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਹੈ"। ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬ ਭਾਰੀ ਨਰਾਜ਼ ਹੋਏ। ਹੁੰਦੇ ਫਿਰਨ।

ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਇੱਕ ਦੌਰ ਇਹ ਵੀ ਚੱਲਿਆ ਕਿ ਨਿਰੰਕਾਰੀਆਂ ਨਾਲ਼ ਰਾਜ਼ੀਨਾਂਵਾਂ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਮਿਲਿਆ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁੱਜੋ। ਅਸੀਂ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਮਹੰਤ ਹਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਰਾਜ਼ੀਨਾਂਵਾਂ ਕਰਨ ਦੇ ਇਛੁੱਕ ਹਾਂ। ਅਵਤਾਰ-ਬਾਣੀ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚੋਂ ਜਿਹੜੇ ਇਤਰਾਜ਼ਯੋਗ ਵਰਕੇ, ਪ੍ਰਸੰਗ ਤੁਸੀਂ ਕੱਢਣ ਲਈ ਕਹੋਗੇ, ਕੱਢ ਦਿਆਂਗੇ। ਓਥੇ ਜਥੇਦਾਰ ਅਜਨੋਹਾ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਮੈਂ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ- "ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਖ਼ਿਮਾ ਕਰਨ ਦਾ ਤੇ ਸ਼ਰਨ ਆਏ ਉੱਪਰ ਰਹਿਮ ਕਰਨ ਦਾ ਸਥਾਨ ਤਾਂ ਹੈ, ਇਸ ਨਾਲ਼ ਰਾਜ਼ੀਨਾਂਵਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਪੰਥ ਲਈ ਇਹ ਤਖ਼ਤ ਸੁਪਰੀਮ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਨਿਰੰਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਖ਼ਿਮਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੋ, ਤਾਂ ਉਹ ਤੁਹਾਡੀ ਮਰਜ਼ੀ, ਪਰ 'ਰਾਜ਼ੀਨਾਂਵਾਂ' ਸ਼ਬਦ ਨਾ ਵਰਤੋ"।

"ਠੀਕ ਹੈ", ਜਥੇਦਾਰ ਜੀ ਬੋਲੇ, "ਉਹ ਆ ਕੇ ਜੇ ਖ਼ਿਮਾ ਦੀ ਜਾਚਨਾ ਕਰਨ ਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਕਿ ਇਤਰਾਜ਼ਯੋਗ ਹਿੱਸੇ ਦੱਸੋ, ਕੱਟ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਫਿਰ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ?" ਮੈਂ ਕਿਹਾ, "ਮੇਰੇ ਖ਼ਿਆਲ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨਾ ਵੀ ਉੱਚਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਜੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਕੁਝ ਹਿੱਸੇ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ, ਤਦ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਗਈ ਅਵਤਾਰ-ਬਾਣੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ ਕੀ ਗ਼ਲਤ ਹੈ ਕੀ ਠੀਕ, ਆਪਣੀ ਅਖੌਤੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲ਼ ਆਪ ਜਿਵੇਂ ਸਿੱਝਣਾ ਹੈ ਉਹ ਸਿੱਝ ਲੈਣ, ਆਪਾਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਲੈਣਾ ਦੇਣਾ ਇਸ ਮਸਲੇ ਵਿੱਚ"। ਇਹ ਗੱਲ ਮੰਨ ਲਈ ਗਈ।

ਕੈਪਟਨ ਅਮਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅਕਸਰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ

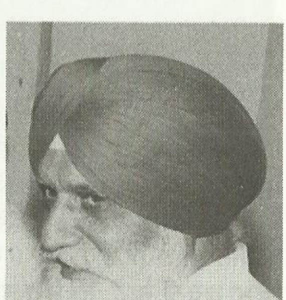
ਆਉਂਦੇ। ਉਹ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਦੂਤ ਵਜੋਂ ਆਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮੇਰੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਦੀ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਿਰਾਦਰ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਵਿਰੁੱਧ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਗ਼ੁਸਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਥੇਦਾਰ ਅਜਨੋਹਾ ਨੇ ਏਨਾ ਜ਼ਰੂਰ ਕਿਹਾ ਸੀ, 'ਕੈਪਟਨ ਸਾਬ੍ਹ, ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਰੁਤਬਾ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਡਾਕੀਏ ਦਾ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਠੀਕ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਇਹ ?' ਕੈਪਟਨ ਸਾਬ੍ਹ ਹੱਸ ਪਏ। ਕੈਪਟਨ ਅਮਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਦਾ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਮਨਾਇਆ।

ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਪੰਜ ਮੈਂਬਰੀ ਸਲਾਹਕਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ, ਜਿਹੜੀ ਜਥੇਦਾਰ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਅਤੇ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨਾ਼ਲ ਸਿਧਾਂਤਕ ਮਸਲਿਆਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰ ਸਕੇ, ਪਰ ਸੱਚ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਥੇਦਾਰ ਨੂੰ ਅਤੇ ਸੰਤ ਨੂੰ ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਕਦੀ ਵਧੀਕ ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਇਸ ਦੀ ਵਜ੍ਹਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤਾਂ ਇਮਾਨਦਾਰ ਵੀ ਸਨ ਤੇ ਦੂਰਦਰਸ਼ੀ ਵੀ। ਇਮਾਨਦਾਰ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਿਕੜਮ ਦੀ ਮੁਥਾਜਗੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਪਰ ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, "ਤੁਹਾਡੇ ਨਾ਼ਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਨੂੰ ਜੀਅ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਤਾਂ ਇਹ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋ ਵਾਰ ਆ ਜਾਇਆ ਕਰੋ, ਪਰ ਸਫ਼ਰ ਆਦਿਕ ਦੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਇੱਕ ਵਾਰ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਹਰ ਹਾਲਤ ਮਿ਼ਲਣਾ ਹੈ। ਕੀ ਪਤਾ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਚਿਰ ਸਾਹਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਚੱਲੇਗੀ"। ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਸੰਤ ਚੁੱਪ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਅਸੀਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਸੋਚਦੇ ਕਿ ਮਰਨ ਮੁਰਨ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਫ਼ਜ਼ੂਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਬਾਬਾ। ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਮੂਰਖਤਾ ਕੌਣ ਕਰੇਗਾ ?

****

ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਪੰਦਰਾਂ ਵੀਹ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਇੱਕਠੇ ਹੋ ਕੇ ਦੂਖ ਨਿਵਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਅਸੀਂ ਟੌਹੜਾ ਸਾਬ੍ਹ ਨੂੰ ਮਿ਼ਲੇ ਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸੰਤ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾ਼ਲੇ ਨੂੰ 'ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ' ਥਾਪੋ।

ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਏ, ਫਿਰ ਕਿਹਾ- "ਵੇਖ ਲਓ"। ਅਸੀਂ ਫਿਰ ਆਪਣੀ ਇਹੋ ਗੱਲ ਦੁਹਰਾਈ ਤਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜੀ ਬੋਲੇ- "ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਬਹੁਤ ਮਹਾਨ ਹੈ। ਡੇਰੇਦਾਰ ਸਾਧ ਨੂੰ ਓਥੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਥਾਪ ਦਿਓਗੇ, ਤਦ ਨੁਕਸਾਨ ਉਠਾਓਗੇ। ਉਹ ਡੇਰੇ ਦੀ ਮਰਿਆਦਾ ਪੰਥ ਉੱਪਰ ਥੋਪ ਦੇਵੇਗਾ ਤੇ ਫਿਰ ਕੋਈ ਕੁਝ ਕਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕੇਗਾ"। ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜੀ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾ਼ਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਏ।

ਜਥੇਦਾਰ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਟੌਹੜਾ

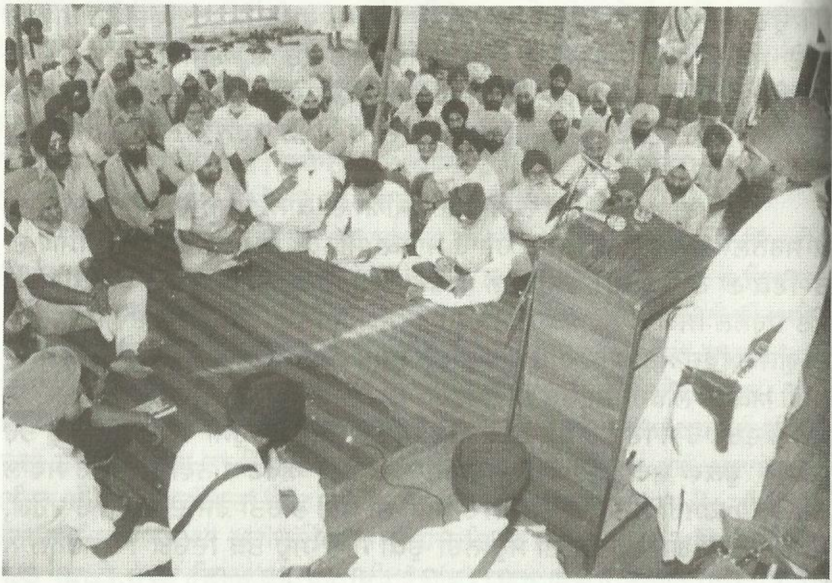
ਟੌਹੜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗੱਲ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੰਤ ਨੂੰ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਟਕਸਾਲ ਅਤੇ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮਰਿਆਦਾ ਵਿੱਚ ਭਿੰਨਤਾ ਹੈ ਤੇ ਕਦੀ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਟਕਸਾਲ ਦੀ ਮਰਿਆਦਾ ਵਧੀਕ ਸਹੀ

ਹੈ। ਉਹ ਤਾਂ ਤਖ਼ਤ ਜਥੇਦਾਰ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਮਿੱਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਕੇ ਆਖ ਦਿੰਦੇ ਸਨ- "ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹ ਫ਼ੈਸਲਾ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਨਹੀਂ ਸੁਣਾਇਆ, ਮੰਨਣਾ ਤਾਂ ਪਵੇਗਾ ਹੀ"। ਮੇਰੀ ਉਮਰ ਨਾਲ਼ੋਂ ਵਡੇਰੇ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ਼ ਸਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵੀ ਵਧੀਕ ਸੀ, ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਕਰਨ ਵਾਲ਼ਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਗੱਲ ਆਈ ਗਈ ਹੋ ਗਈ।

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਸਾਬਕਾ ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਦੀ ਕਾਨਫ਼ਰੰਸ ਸੱਦੀ। ਸਿਪਾਹੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਜਰਨੈਲਾਂ ਤਕ ਲਗਭਗ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਬਕਾ ਸੈਨਿਕ ਪੁੱਜੇ। ਜਨਰਲ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਦਾ ਤਾਂ ਟਿਕਾਣਾ ਹੀ ਓਥੇ ਸੀ। ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇਸ ਕਾਨਫ਼ਰੰਸ ਵਿੱਚ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਦਾ 'ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ' ਥਾਪਿਆ ਜਾਏ। ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਦੀ ਗੁੰਜਾਰ ਵਿੱਚ ਮਤਾ ਪਾਸ ਹੋਇਆ। ਬਾਦਲ ਸਾਬ੍ਹ, ਟੌਹੜਾ ਸਾਬ੍ਹ ਤੇ ਲੌਂਗੋਵਾਲ਼ ਸਾਬ੍ਹ ਸਮੇਤ ਸਾਰੀ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਓਥੇ ਸੀ। ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ ਨੇ ਜਰਨੈਲ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ- "ਜੇ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਤਦ ਕੀ ਕਰੋਗੇ ਤੁਸੀਂ ?" ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ- "ਢੁਕਵਾਂ ਜਵਾਬ ਦਿਆਂਗੇ, ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਾਂਗੇ"। ਅਖ਼ਬਾਰ ਨਵੀਸ ਨੇ ਫਿਰ ਸਵਾਲ ਕੀਤਾ- "ਅਫ਼ਸਰੀ ਲੈਣ ਵੇਲ਼ੇ ਤੁਸੀਂ ਸੌਂਹ ਖਾਧੀ ਸੀ ਪਈ ਭਾਰਤੀ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਰਹੋਗੇ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਹੁੰ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ? ਸਹੁੰ ਤੋੜ ਦਿਓਗੇ ?" ਜਰਨੈਲ ਨੇ ਕਿਹਾ- "ਜਿਸ ਭਾਰਤ ਦੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਨਿਭਾਉਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਹੁੰ ਚੁੱਕੀ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਵੱਡਾ ਹੈ ਦੇਸ਼ ਨਾਲ਼ੋਂ। ਜਿਸ ਦੀ ਸਹੁੰ ਚੁੱਕੀ ਜਾਵੇ, ਉਹ ਉਸ ਨਾਲ਼ੋਂ ਵੱਡਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਾਸਤੇ ਸਹੁੰ ਚੁੱਕੀ ਜਾਵੇ। ਜੇ ਭਾਰਤੀ ਫ਼ੌਜ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹਥਿਆਰ ਚੁੱਕੇਗੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਫ਼ੌਜ

ਸਾਬਕਾ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਦੀ ਕਾਨਫ਼ਰੰਸ ਉਪਰੰਤ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸੰਤ ਲੌਂਗੋਵਾਲ਼

ਵਿਰੁੱਧ ਹਥਿਆਰ ਚੁੱਕਾਂਗਾ"।

ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਫਿਰ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀਆਂ ਦੀ ਕਾਨਫ਼ਰੰਸ ਸੱਦੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਵੀ ਭਰਵਾਂ ਹੁੰਗਾਰਾ ਮਿਲਿਆ। ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲ਼ਾ ਦਾ ਸਿੱਖ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਫੋਰਮ 100 ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰਾਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਬੱਸਾਂ ਭਰ ਕੇ ਗਿਆ। ਓਥੇ ਜਾ ਕੇ ਜਦੋਂ ਟੌਹੜਾ ਸਾਬ੍ਹ ਅਤੇ ਸੰਤ ਲੌਂਗੋਵਾਲ਼ ਨੂੰ ਮਿਲ਼ਣ ਲਈ ਗਏ, ਤਦ ਮੈਂ ਫਿਰ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਦੁਹਰਾਈ ਕਿ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਫੋਰਮ ਨੂੰ ਵੀ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਤ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲ਼ੇ ਨੂੰ 'ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ' ਥਾਪਿਆ ਜਾਵੇ। ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਮੰਨਣੀ ਤਾਂ ਦਰ ਕਿਨਾਰ, ਮੈਨੂੰ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚੋਂ ਭਜਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਸੌ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮੇਰੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਬੰਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਸੀ ਡਾ. ਹਰਕੀਰਤ ਸਿੰਘ। ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਬਾਰੇ ਟਿੱਪਣੀ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਮਿਲ਼ੀ- "ਇਹ ਫ਼ੌਜੀ ਹੈ ਨਾ ! ਦਿਮਾਗ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ"। ਸਾਰੇ ਹੱਸ ਪਏ। ਮੈਂ ਤੇ ਹਰਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਸਰਾਂਅ ਵੱਲ, ਬਾਕੀ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਟੌਹੜਾ ਸਾਬ੍ਹ ਨੂੰ ਮਿਲ਼ਣ ਵਾਲ਼ੀ ਥਾਂ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਏ। ਅਸੀਂ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲ਼ੇ। ਹਾਲ-ਚਾਲ ਪੁੱਛਿਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ਼ ਹੋਈ ਤਾਜ਼ੀ ਦੁਰਗਤ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ। ਹੱਸ ਪਏ ਤੇ ਕਹਿੰਦੇ- "ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ਼ ਤੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ਼ ਹੋਣੀ ਵੀ ਇਵੇਂ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਕਦੀ ਕਦੀ ਆਪਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰੱਬ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਆਂ; ਤਦ ਪੰਥ ਸਾਨੂੰ ਸਮਝਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਔਕਾਤ ਕੀ ਹੈ। ਲੰਗਰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕੋ, ਫਿਰ ਗੱਲਾਂ ਕਰਾਂਗੇ"।

ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਗਿਆਨੀ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਰਕੂਲਰ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਆਵੇ, ਬਗ਼ੈਰ ਹਥਿਆਰਾਂ ਤੋਂ ਆਵੇ। ਇਹ ਹੁਕਮ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਕੱਢਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਟੌਹੜਾ ਸਾਬ੍ਹ ਉੱਪਰ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਦਬਾਉ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਦੋਂ ਸੰਤ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਤਦ 10-15 ਜਵਾਨਾਂ ਦਾ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਜਥਾ ਅਤਿਆਧੁਨਿਕ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ਼ ਲੈਸ ਹੋ ਕੇ ਨਾਲ਼ ਜਾਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ

ਤੇ ਸੰਤ ਆਪ ਵੀ ਰਿਵਾਲਵਰ ਪਹਿਨ ਕੇ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਜਥਾ ਧੀਮੀ ਚਾਲ ਨਹੀਂ ਚੱਲਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਰਿਕਰਮਾ ਵਿੱਚ ਆਮ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਚੱਲਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਤੇਜ਼ ਕਦਮੀਂ ਪਰਿਕਰਮਾ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਾਈ ਭਾਈ ਕੇਵਲ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ ਪਰਿਕਰਮਾ ਵਿੱਚ ਦੇਰ ਤਕ ਖਲੋਤੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ- "ਸੰਤ ਜੀ, ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹਥਿਆਰ ਲਿਜਾ ਕੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਉੱਪਰ ਜਿਹੜੀ ਪਾਬੰਦੀ ਲਾਈ ਹੈ, ਕੀ ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ?" ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ- "ਮੈਂ ਇਹ ਹੁਕਮ ਮੰਨਾਂਗਾ"। ਰਿਪੋਰਟਰ ਨੇ ਫਿਰ ਪੁੱਛਿਆ- "ਪਰ ਕੀ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਹ ਹੁਕਮ ਸਹੀ ਹੈ ?" ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸੀ:- "ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਦਾ ਹਰ ਹੁਕਮ ਮੇਰੇ ਲਈ ਸਹੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਸਿੱਖ ਹਾਂ"। ਵਾਪਸ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਿਵਾਸ ਆ ਬੈਠੇ, ਇਸ ਸਰਕੁਲਰ ਬਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਹੋਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ- "ਅਜਿਹੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲ਼ੀ ਸੰਗਤ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਘੋੜਿਆਂ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਆਏ ਤਦ ਸਾਡਾ ਹਿਰਦਾ ਵਧੀਕ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਤੇ ਇਹ ਦੱਸੋ ਭਾਈਓ ਕਿ ਕੀ ਕਿਰਪਾਨ ਹਥਿਆਰ ਨਹੀਂ ? ਇਹ ਹਥਿਆਰ ਸਾਡੀ ਪੰਜ ਕਕਾਰੀ ਰਹਿਤ ਦਾ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਕਿਰਪਾਨ ਉਤਾਰ ਕੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਜਾਈਏ ? ਪਰ ਉਹ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਹਨ। ਸੋ ਮੰਨਣੀ ਹੀ ਮੰਨਣੀ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹਦਾਇਤ।"

ਜਥੇਦਾਰ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨਣਾ ਸੀ, ਸੋ ਇਸ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਕੱਢਿਆ ਕਿ ਸਰਾਂਅ ਵਾਲ਼ੇ ਪਾਸਿਓਂ ਪਰਿਕਰਮਾ ਤਕ ਲਿਜਾਂਦੀ ਡਿਓੜ੍ਹੀ ਤਕ ਜਾਂਦੇ, ਜਿੱਥੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਓਥੋਂ ਡਿਓੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚੋਂ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਂਦੇ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੇਜ਼ ਕਦਮੀਂ।

ਜਰਮਨ ਦੀ ਸਕਾਲਰ

1981 ਵਿੱਚ ਜਰਮਨ ਤੋਂ ਇੱਕ ਸਕਾਲਰ ਕੁੜੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਆਈ। ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਸੀ ਏਂਜਲਾ ਡੀਥਰਿਸ਼। ਉਹ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਉੱਪਰ ਡਾਕਟਰੇਟ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਡਿਪਾਰਟਮੈਂਟ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਭਵਨ ਵਿੱਚ ਆ ਗਈ। ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲ਼ੀ ਤੇ ਨੋਟਸ ਲਏ। ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕੀਤਾ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ- "ਮੈਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਰਸਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣਿਆ ਹੈ, ਕੀ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇੰਟਰਵਿਊ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹਾਂ ?"

ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲ਼ਾਣ ਲਈ ਚੌਕ ਮਹਿਤੇ ਲੈ ਗਿਆ। ਉਸ ਨਾਲ਼ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ। ਦਰਜਨਾਂ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛੇ, ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋਈ। ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਟੰਗੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਬੋਲੀ- "ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਬੁੱਤ-ਪੂਜ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਤਸਵੀਰ ਕਿਉਂ ਲਟਕਾਈ ਹੈ ?"

ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ- "ਮੈਂ ਪੂਜਾ ਨ੍ਹੀਂ ਕਰਦਾ ਇਸ ਤਸਵੀਰ ਦੀ, ਇਸ ਦਾ ਸਿਰਫ਼ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।"

ਉਹ ਬੋਲੀ- "ਕਿਰਪਾ ਕਰ ਕੇ ਦੱਸਣਾ ਸਤਿਕਾਰ ਦੀ ਹੱਦ ਕਿੱਥੇ ਕੁ ਤਕ ਖ਼ਤਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਪੂਜਾ ਕਿੱਥੋਂ ਕੁ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ ?"

ਸੰਤ ਹੱਸ ਪਏ ਤੇ ਕਿਹਾ- "ਮੁੰਡਿਓ, ਇਹਨਾਂ ਆਪਣੇ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਪਾਣੀ ਤੇ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰੋ। ਦੂਰੋਂ ਆਏ ਹਨ। ਕੋਈ ਘਾਟ ਨਾ ਰਹੇ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦੀ।"

ਰਾਤ ਪੈ ਗਈ। ਸਾਨੂੰ ਖਾਣਾ ਖੁਆਣ ਪਿਛੋਂ ਸਰਾਂਅ ਵਿੱਚ ਕਮਰਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਗਰਮੀਆਂ ਦੀ ਰੁੱਤ ਸੀ। ਅੰਦਰ ਪੱਖਾ ਸੀ, ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮੰਜੀ ਖਿੱਚ ਕੇ ਬਾਹਰ ਵਰਾਂਡੇ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਣ ਲਈ ਧੂਹਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਕੁੜੀ ਬੋਲੀ, "ਬਾਹਰ ਗਰਮੀ ਹੈ, ਓਥੇ ਪੱਖਾ ਨਹੀਂ। ਤੂੰ ਇੱਥੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸੌਂਦਾ ?"

ਮੈਂ ਕਿਹਾ- "ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਪਵਾਂਗਾ। ਸਾਡਾ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਇੱਕੋ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਸੌਣਾ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ।"

ਉਹ ਭੜਕ ਪਈ। ਲੜਨੋਂ ਨਾ ਹਟੇ। ਆਖੀ ਜਾਵੇ- "ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਪਖੰਡੀ ਹੈਂ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਖਾ ਨਹੀਂ ਜਾਵਾਂਗੀ। ਪਰ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਉੱਤੇ ਇਤਬਾਰ ਨਹੀਂ। ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਹੋ ਤੁਸੀਂ ਸਿੱਖ ?" ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵਿਰੁੱਧ ਮੇਰੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਜਿਹੜੇ ਘਟੀਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਲਾਏ, ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈਆਂ ਦੇ ਅਰਥ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮੈਂ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਪੁੱਛੇ, ਨਾ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ ਵਿੱਚੋਂ ਵੇਖੇ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਗਾਲ਼ਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਕਿਉਂ ਜਾਣਾਂ ? ਗੂੰਗੜ ਜਿਹਾ ਬਣ ਕੇ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮੰਜੀ ਬਾਹਰ ਘਸੀਟ ਲਿਆਇਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਹਰੋਂ ਕੁੰਡਾ ਮਾਰ ਕੇ ਗਰਮੀ ਵਿੱਚ ਸੌਂ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਸ਼ੁਕਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਟਕਸਾਲ ਦੇ ਕਾਰਿੰਦਿਆਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਣਿਆ ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਕੱਢਣਾ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਛੇੜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਉਂਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਓਥੇ।

ਇੱਕ ਦਿਨ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ- "ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਸਮਾਣੇ ਬੜੇ ਵੱਡੇ ਪੁਰਾਣੇ ਥੇਹ ਹਨ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਦੋਂ ਸਮਾਣਾ ਤਬਾਹ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਓਦੋਂ ਦੇ ਹਨ। ਤੂੰ ਵਿਖਾ ਲਿਆਏਂਗਾ ਮੈਨੂੰ ?"

ਅਸੀਂ ਚੱਲ ਪਏ। ਸਭ ਥਾਂਵਾਂ ਵੇਖੀਆਂ। ਗਰਮੀ ਦਾ ਮੌਸਮ ਸੀ। ਕੁਝ ਅਰਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਖੋਖੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਗਏ। ਓਥੇ 12-13 ਸਾਲ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਚਾਹ ਪਿਲਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ, ਚਾਹ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਈ। ਅਜੇ ਇੱਕ ਅੱਧ ਘੁੱਟ ਹੀ ਭਰਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਸਾਈਕਲ ਉੱਪਰ ਇੱਕ ਬੰਦਾ ਆਇਆ ਤੇ ਹੌਲ਼ੀ ਜਿਹੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਕੰਨ ਵਿੱਚ ਆਖ ਕੇ ਤੁਰੰਤ ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਗਿਆ। ਇਹ ਮੁੰਡਾ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਬਾਣੀਆ ਲੱਗਦਾ ਸੀ, ਹੌਲ਼ੀ ਹੌਲ਼ੀ ਰੋਈ ਵੀ ਗਿਆ ਤੇ ਸਮਾਨ ਬਾਹਰੋਂ ਚੁੱਕ-ਚੁੱਕ ਅੰਦਰ ਵੀ ਰੱਖਣ ਲੱਗਾ। ਥੋੜ੍ਹਾ ਕੁ ਸਮਾਨ ਸੀ। ਸਾਰਾ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਖਲੋ ਕੇ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਚਾਹ ਮੁਕਾ ਕੇ ਕਦੋਂ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਨੀਵੀਂ ਪਾਈ ਖਲੋਤੇ ਰੋਂਦੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਕਿਹੜੀ ਚਾਹ ਪੀ ਹੋਣੀ ਸੀ, ਅਸੀਂ ਵਿਚੇ ਛੱਡ-ਛਡਾ ਕੇ ਬਣਦੇ ਪੈਸੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫੜਾਏ ਤੇ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਏ। ਉਸ ਨੇ ਸਾਡੇ ਵਾਲ਼ੀਆਂ ਪਿਆਲੀਆਂ ਧੋਤੀਆਂ, ਦੁਕਾਨ ਨੂੰ ਜਿੰਦਾ ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਦੌੜ ਗਿਆ।

ਜਾਣਨ ਲਈ ਕਿ ਸਾਈਕਲ ਸਵਾਰ ਕੀ ਸੁਨੇਹਾ ਦੇ ਕੇ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਇਹ ਮੁੰਡਾ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ, ਮੈਂ ਗਵਾਂਢੀ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਚਾਰ ਪੰਜ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਇਸ ਦਾ ਪਿਤਾ ਬਿਮਾਰ ਸੀ। ਸਾਈਕਲ ਵਾਲ਼ਾ ਦੱਸ ਕੇ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਤੂੰ ਘਰ ਚਲਾ ਜਾਹ।

ਮੈਥੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਨ ਪਿੱਛੋਂ ਏਂਜਲਾ ਨੇ ਕਿਹਾ- "ਇਹ ਮੁੰਡਾ ਮੈਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸਵੱਛ ਸਿੱਖ ਲੱਗਿਆ ਹੈ।"

ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ- "ਉਹ ਕਿਵੇਂ ?" ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ- "ਵੇਖੋ, ਇਸ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਵੱਡੀ ਦੁੱਖਦਾਈ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣੀ। ਉਹ ਦੁਕਾਨ ਇਵੇਂ ਛੱਡ ਕੇ ਵੀ ਦੌੜ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਗਵਾਂਢੀ ਆਪੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੰਦੇ। ਇਸ ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਜਾਓ, ਮੈਂ ਦੁਕਾਨ ਬੰਦ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹੋ ਤਾਂ ਸਿਖਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਘੋਰ ਸੰਕਟ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਣੀ। ਇਸ ਸੱਟ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਦੁਕਾਨ ਪ੍ਰਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਗਾਹਕ ਪ੍ਰਤੀ ਫ਼ਰਜ਼ ਨੂੰ ਭੁੱਲਿਆ ਨਹੀਂ ਇਹ ਮੁੰਡਾ। ਇਹੋ ਤਾਂ ਹੈ ਆਰਨਲਡ ਟਾਇਨਬੀ ਦਾ 'ਚੈਲੈਂਜ ਐਂਡ ਰਿਸਪਾਂਸ' ਸਿਧਾਂਤ। ਟਾਇਨਬੀ ਆਖਦਾ ਹੈ, 'ਚਾਹੇ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਪਰਖਣਾ ਹੋਏ, ਚਾਹੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ, ਚਾਹੇ ਇੱਕ ਬੰਦੇ ਨੂੰ, ਇਹ ਵੇਖੋ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਚੈਲੈਂਜ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਮਿਲ਼ਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਨੇ ਚੈਲੈਂਜ ਕਬੂਲ ਕਰ ਕੇ ਕੀ ਵਿਹਾਰ ਕੀਤਾ। ਸਮਝਿਆ ਤੂੰ ?"

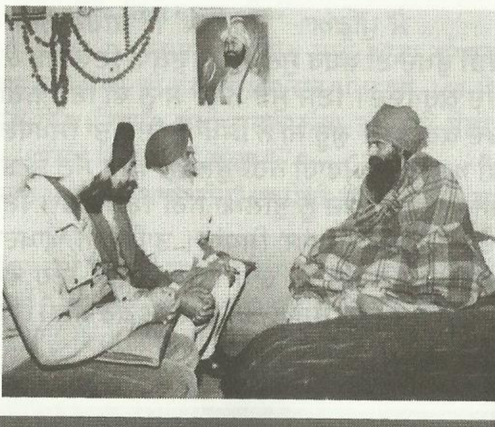
ਸਚੁ ਸੁਣਾਇਸੀ ਸਚ ਕੀ ਬੇਲਾ

ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਬਾਬੇ ਪਟਿਆਲ਼ੇ ਪੁੱਜ ਗਏ ਹਨ। ਦੁਖ ਨਿਵਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਡੇਰੇ ਲਾਏ ਹਨ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਕਥਾ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਏਨੀ ਸੰਗਤ ਹੁੰਦੀ ਕਿ ਬੈਠਣ ਨੂੰ ਥਾਂ ਨਾ ਲੱਭਦੀ। ਮੇਰੇ ਮਿੱਤਰ ਰਸ਼ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ, ਜਿੱਥੇ ਪਰਿਕਰਮਾ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਮੈਂ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਜਾ ਬੈਠਾ ਤੇ ਕਥਾ ਸੁਣਨ ਲੱਗਾ।

ਸਮਾਪਤੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਸੰਤ ਜੀ ਸਰਾਂਅ ਵੱਲ ਜਾਣ ਲੱਗੇ। ਕਾਫ਼ੀ ਸਾਰੇ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਵਾਂਗ ਮੈਂ ਤੇ ਗਿੱਲ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਤੁਰ ਪਏ। ਸਾਮ੍ਹਣਿਓਂ ਇੱਕ ਮਾਈ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ਼ ਆਈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਚਰਨ ਛੂਹਣੇ ਚਾਹੇ। ਬਾਬੇ ਰੁਕ ਗਏ। ਆਲ਼ੇ ਦੁਆਲ਼ੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ- "ਖ਼ਾਲਸਾ ਜੀ ਜ਼ਰਾ ਰੁਕੋ ਤੇ ਕੁਝ ਪਿੱਛੇ ਹਟੋ"। ਫਿਰ ਮਾਈ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ- "ਬੀਬੀ ਅਰਾਮ ਨਾਲ਼ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾ। ਕਾਹਲ਼ੀ ਨਾ ਕਰ। ਇੱਥੋਂ ਜੋ ਕੁਝ ਕੱਢ ਕੇ ਲਿਜਾਏਂਗੀ, ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਦਿਖਾ ਜਾਈਂ। ਇਹ ਆਲ਼ੇ ਦੁਆਲ਼ੇ ਖਲੋਤੇ ਲੋਕ ਵੀ ਵੇਖ ਲੈਣਗੇ ਕਿ ਕਿਹੜੀ ਦੁਰਲਭ ਵਸਤੂ ਲੈ ਕੇ ਗਈ ਹੈਂ। ਇਹ ਵੀ ਲੈ ਜਾਣਗੇ।"

ਉਸ ਬੀਬੀ ਨੇ ਖ਼ਿਮਾ ਮੰਗੀ ਤੇ ਚਲੀ ਗਈ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ਼ ਖਲੋਤਾ ਗਿੱਲ ਹੱਸ ਪਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ, "ਕਦੀ ਕਦੀ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਇਹ ਸਾਧ ਜ਼ਿਆਦਤੀ ਕਰ ਰਿਹੈ ਲੋਕਾਂ ਤੇ। ਤੂੰ ਆਪ ਵੇਖ ਇਹਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਸਿੱਧਾ ਖੜ੍ਹੇ ਰਹਿਣ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ? ਇਓਂ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਇਹਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਝੁਕਣ ਵਿੱਚ ਇੱਜ਼ਤ ਹੈ ?"

ਪਰ ਉਹ ਪੈਰੀਂ ਹੱਥ ਲੁਆਉਣ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਸਨ ਤੇ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਨ ਵਾਲ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਕੋੜੇ ਖਾਣੇ ਪੈਂਦੇ। ਮੈਂ ਢੀਠ ਜਿਹਾ ਬੰਦਾ ਹਾਂ। ਜਦੋਂ ਪਟਿਆਲ਼ੇ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਫ਼ਤਹਿ ਵੀ ਬੁਲਾਉਂਦਾ ਤੇ ਨਾਲ਼ ਬੈਠ ਕੇ ਗੋਡਾ ਛੂਹ ਲੈਂਦਾ। ਕੁਝ ਨਾ ਕਹਿੰਦੇ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਪੁੱਛ ਲਿਆ- "ਬਾਬਾ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਗੋਡੇ ਹੱਥ ਲੁਆਉਣ ਦੇ ਸਖ਼ਤ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਹੋ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਤੁਹਾਡਾ ਗੋਡਾ ਫੜੀ ਬੈਠਾ ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਆਖਦੇ ਤੁਸੀਂ।" ਬੋਲੇ- ਤੂੰ ਕਿਹੜਾ ਕਿਸੇ ਸ਼ਰਧਾਵੱਸ ਅਜਿਹਾ ਕਰਦਾ ਹੈਂ ? ਤੂੰ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਛੇੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈਂ। ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਤੋਂ ਨਾ ਛਿੜਨ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਗੋਡੇ ਹੱਥ ਲਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਛੱਡ, ਤੂੰ ਤਾਂ ਲੱਤਾਂ ਘੁੱਟ ਜਾਇਆ ਕਰ ਚਾਹੇ।"

ਸੁਖਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਓਦੋਂ

ਅਕਾਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਮੰਤਰੀ) ਕਈ ਵਾਰ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਉਂਦਾ ਤੇ ਦੇਰ ਤਕ ਬੈਠਾ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ, ਸੁਣਦਾ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ- "ਇਹ ਚੰਗਾ ਬੰਦਾ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਨੂੰ ਵਧੀਕ ਮੂੰਹ ਨਾ ਲਾਇਆ ਕਰੋ ਬਾਬਾ ਜੀ।"

ਸੰਤ ਬੋਲੇ, "ਆਉਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਕੁਝ ਦੇ ਕੇ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਕੋਲੋਂ ਕੀ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ? ਜਦੋਂ ਕੁਝ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣ ਲੱਗਾ, ਫਿਰ ਗੱਲ ਕਰਿਓ।"

ਸੰਗਤਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਤਦ ਮਾਇਆ ਅਰਪਣ ਕਰਦੀਆਂ। ਫ਼ਸਲ ਆਉਣ ਵੇਲ਼ੇ ਪੈਸੇ ਵੱਧ ਆਉਂਦੇ। ਉਹ ਫੜਦੇ, ਬੋਝੇ ਵਿਚ ਪਾ ਲੈਂਦੇ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ- "ਬਾਬਿਓ ਸੀਜ਼ਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਸ਼ੁਰੂ। ਬੋਝੇ ਡੇਢ ਡੇਢ ਗਜ਼ ਦੇ ਲੁਆਓ ਤਾਂ ਕੰਮ ਚੱਲੇਗਾ"। ਬੋਲੇ- "ਮੈਂ ਕੋਈ ਨਾਲ਼ ਲੈ ਜਾਣੇ ਨੇ ਇਹ ਨੋਟ ? ਤੁਹਾਡੀ ਹੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਲੰਗਰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦੇ ਦੀ। ਲਿਆ ਬਈ, ਰਸ਼ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਇਹਨਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਖੀਰ ਖੁਆ।"

ਰਸ਼ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬੀ.ਐਸ ਸੀ. ਕਰ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਗੜਵਈ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਖੀਰ ਦੇ ਕੌਲੇ ਭਰ ਲਿਆਇਆ। ਠੰਢੀ ਠਾਰ ਖੀਰ ਵਿੱਚ ਅੰਗੂਰ ਪਾਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਖੀਰ ਦੀ ਸਿਫ਼ਤ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਸੰਤ ਬੋਲੇ- "ਜਿਹੜੇ ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਖੀਰ ਦਾ ਅਨੰਦ ਲੈ ਰਹੇ ਹਨ, ਕੁੱਟ ਬੜੀ ਪਊਗੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ। ਮਾਰ ਖਾਣ ਵੇਲ਼ੇ ਸੋਚੋਗੇ, ਨਾ ਖੀਰ ਖਾਂਦੇ ਸੌਖੇ ਰਹਿੰਦੇ।" ਇਹ ਕਹਿਣ ਪਿੱਛੋਂ ਖੂਬ ਹੱਸੇ। ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਹੱਸੇ।

1982 ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਸਭਾ ਬੁਲਾਈ। ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਸੱਦਾ-ਪੱਤਰ ਕਾਰਡ ਪਟਿਆਲ਼ੇ ਭੇਜ ਕੇ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਪਟਿਆਲ਼ੇ ਅਤੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਮਿੱਤਰਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਕਾਰਡ ਤੂੰ ਦੇ ਕੇ ਪੁੱਜਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰੀਂ। ਕਾਰਡ ਵੰਡ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ- "ਸਭ ਆ ਜਾਣਗੇ ?" ਮੈਂ ਕਿਹਾ- "ਜੀ ਸਭ ਨੇ ਹਾਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਗੁਰਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਗਰੇਵਾਲ਼ (ਪਿੱਛੋਂ ਐਡਵੋਕੇਟ ਜਨਰਲ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਬਣੇ) ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਆ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ ਹਨ"। ਸੰਤ ਬੋਲੇ- "ਗਰੇਵਾਲ਼ ਸਿਆਣੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ। ਸਿਆਣੇ ਬੰਦੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ਼ ਆ ਕੇ ਰਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਾਧ ਕਰ ਕੇ ਕੋਈ ਰੱਫੜ ਛਿੜੇਗਾ ਹੀ ਛਿੜੇਗਾ। ਜਿਹੜੇ ਮੈਥੋਂ ਦੂਰ ਦੂਰ ਰਹਿਣਗੇ, ਉਹ ਸੁਖੀ ਰਹਿਣਗੇ।"

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋ ਕੁ ਸੌ ਦੇ ਕਰੀਬ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ, ਵਕੀਲ ਅਤੇ ਪੱਤਰਕਾਰ ਆਦਿਕ ਪੁੱਜੇ। ਹਰੇਕ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਭਾਵ ਸਨ ਕਿ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ਼ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਸਤਲੁਜ-ਯਮਨਾ ਲਿੰਕ ਲਹਿਰ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਪਾਣੀ ਹਰਿਆਣੇ ਨੂੰ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਕਪੂਰੀ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਕਹੀ ਦਾ ਟੱਕ ਲਾ ਕੇ ਉਦਘਾਟਨੀ ਰਸਮ ਕਰ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਬਾਕੀ ਕੰਮ ਕਰੇਨਾਂ ਨੇ ਸੰਭਾਲ਼ ਲਿਆ ਸੀ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਇਸ ਵਿਰੁੱਧ ਲਾਇਆ ਮੋਰਚਾ ਦਮ ਤੋੜ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ? ਸਭ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

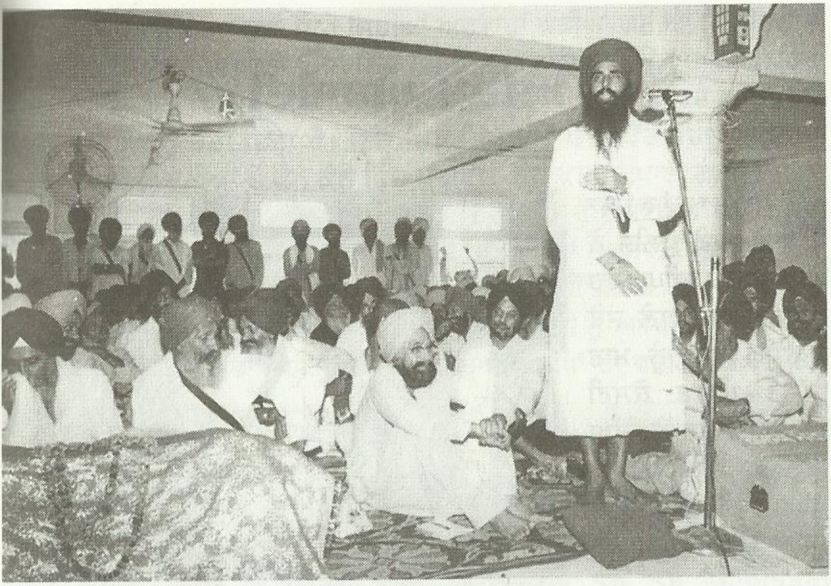
ਬਾਬਾ ਠਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੈਂਟਸ ਫ਼ੈਡਰੇਸ਼ਨ ਦਾ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਹਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ, ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਹਿਤਾ ਅਤੇ ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਚਾਵਲਾ ਤਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਹੋਏ। ਸੰਤ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲ਼ੇ ਦੇ ਦੁਆਲ਼ੇ ਅਦਿੱਖ ਨਾਗ ਵਲ਼ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ ਸੀ,

ਪਰ ਸੰਤ ਨੂੰ ਦਿੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਇੱਕੋ ਥਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਮੋਰਚਾ ਚਲਾਉਣ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਡਫਲੀ ਵਜਾਉਣ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤਲਵੰਡੀ ਦਾ ਅਨੰਦਪੁਰ ਮਤੇ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਦਿੱਲੀ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਪੰਜ ਸਿੱਖ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਲਈ ਮਿਲ਼ਣੋਂ ਹਟ ਗਏ ਸਨ। ਲੌਂਗੋਵਾਲ਼ ਦੇ ਕਪੂਰੀ ਮੋਰਚੇ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੀ ਕਾਮਰੇਡਾਂ ਕਾਰਨ ਵਿਗੜ ਗਈ ਸੀ। ਹੋਇਆ ਇਹ ਕਿ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਦਾ ਐਸ.ਵਾਈ.ਐਲ. ਵਿਰੁੱਧ ਇੱਕ ਬਿਆਨ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਇਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਧਰਮ ਯੁੱਧ ਮੋਰਚਿਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਫ਼ਾਇਦਾ ਨਹੀ, ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਤਬਾਹ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਜੇ ਅਕਾਲੀ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖ ਲੈ ਕੇ ਐਸ.ਵਾਈ.ਐਲ. ਵਿਰੁੱਧ ਮੋਰਚਾ ਲਾਉਣ ਤਾਂ ਇਸ ਮੁੱਦੇ ਤੇ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਕਰਾਂਗੇ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਗੱਲ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਈ। ਲਾਲ ਝੰਡੇ ਅਤੇ ਕੇਸਰੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਇਕੱਠੇ ਲਹਿਰਾਏ... ਨਾ਼ਲ ਨਾ਼ਲ ਚੱਲੇ...। 'ਬੋਲੇ ਸੋ ਨਿਹਾਲ' ਅਤੇ 'ਇਨਕਲਾਬ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ' ਦੇ ਨਾਹਰੇ ਲੱਗੇ ਤੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਟੱਕ ਨਹੀਂ ਲਾਉਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏਗਾ, ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਕੇ ਇਹ ਫ਼ੌਜਾਂ ਕਪੂਰੀ ਵੱਲ ਮਾਰਚ ਕਰਨ ਲੱਗੀਆਂ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਅਕਾਲੀਆਂ ਤੇ ਕਾਮਰੇਡਾਂ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਸੀ, ਪਰ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਉਹ ਡਾਂਗ ਵਰ੍ਹਾਈ ਕਿ ਰਹੇ ਰੱਬ ਦਾ ਨਾਂ। ਅੱਥਰੂ ਗੈਸ, ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਬੁਛਾੜਾਂ ਤੇ ਡਾਂਗਾਂ... ਸਭ ਕਾਮਰੇਡ ਲਾਠੀਚਾਰਜ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਹੀ ਲਾਲ ਫ਼ਰੇਰੇ ਸੁੱਟ ਕੇ ਹਰਨ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਇਓਂ ਕੁੱਟਿਆ ਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਛੱਲੀਆਂ ਕੁੱਟੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਤਾਂ ਵੀ, ਅਕਾਲੀ ਮੋਰਚਾ ਛੱਡ ਕੇ ਭੱਜੇ ਨਹੀਂ। ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਹੋਏ। ਮੁੜ ਕੇ ਨਾ ਕਾਮਰੇਡਾਂ ਨੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨਾ਼ਲ ਰ਼ਲ ਕੇ ਮੋਰਚਾ ਲਾਇਆ, ਨਾ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਝੰਡੇ ਉੱਪਰ ਇਤਬਾਰ ਕੀਤਾ।

ਜਦੋਂ ਸਾਰੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲਾਂ ਨੇ ਰ਼ਲ ਕੇ ਮੋਰਚੇ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਕਰਨੀ ਸੀ, ਮੈਂ ਓਥੇ ਮੌਜੂਦ ਸਾਂ। ਬੜੇ ਭਾਸ਼ਣ ਹੋਏ। ਕਿਉਂਕਿ ਮੋਰਚੇ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਬਣਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਭਾਸ਼ਣ ਉਹਨਾਂ ਵੱਲ ਵਧੇਰੇ ਕਰ ਕੇ ਸੇਧਤ ਸਨ। ਜਥੇਦਾਰ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਟੌਹੜਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਸੰਤ ਜੀ ਮੋਰਚਾ ਕਾਮਯਾਬ ਤਦ ਹੋਵੇਗਾ, ਜੇ ਹਰੇਕ ਸਿੱਖ ਦੇ ਘਰੋਂ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇੱਕ ਬੰਦਾ ਮੋਰਚੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਦਏਗਾ।" ਬੀਬੀ ਰਾਜਿੰਦਰ ਕੌਰ ਬੋਲੇ- "ਮੋਰਚਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ਮੰਗਦਾ ਹੈ ਸੰਤ ਜੀ ! ਜੇ ਲੀਡਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇਣਗੇ, ਇੱਕ ਇੱਕ, ਤਦ ਮੋਰਚਾ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਵੇਗਾ। ਮੂੰਹ ਜ਼ਬਾਨੀ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਸੰਵਰਨ ਲੱਗੇ।" ਹੋਰ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਬਥੇਰਾ ਕੁਝ ਕਿਹਾ, ਪਰ ਹੁਣ ਏਨਾ ਕੁ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਸੰਤ ਅਖ਼ੀਰ ਵਿੱਚ ਬੋਲੇ ਤੇ ਕਿਹਾ-

"ਟੌਹੜਾ ਸਾਬ੍ਹ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਇੱਕ ਘਰ ਵਿੱਚੋਂ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਇੱਕ ਇੱਕ ਬੰਦਾ ਮੋਰਚੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਦਏ। ਇੱਕ ਇੱਕ ਨਈਂ, ਇੱਕ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕਹਿਣਾ ਪਵੇਗਾ ਤੂੰ ਘਰ ਰਹਿ, ਸਾਰੇ ਆਉਣਗੇ, ਜੇਲ੍ਹੀਂ ਜਾਣ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਮਰਨ ਲਈ ਵੀ; ਪਰ ਠੱਗੀ ਨਹੀਂ ਚੱਲੇਗੀ। ਰਹੀ ਗੱਲ ਬੀਬੀ ਜੀ ਰਾਜਿੰਦਰ ਕੌਰ ਦੀ। ਸਹੀ ਹੈ ਕਿ ਮੋਰਚਾ ਲੀਡਰ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਮੰਗਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਲੀਡਰ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਮਹਿਤੇ ਚੌਕ ਦਾ ਸਾਧ ਹਾਂ। ਲੀਡਰ ਬੈਠੇ ਹਨ:- ਬਾਦਲ ਸਾਬ੍ਹ, ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬ੍ਹ, ਟੌਹੜਾ ਸਾਬ੍ਹ, ਬਰਨਾਲਾ ਸਾਬ੍ਹ ਤੇ ਲੌਂਗੋਵਾਲ਼ ਸਾਬ੍ਹ। ਇਹ ਦੇਣਗੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਵਕਤ ਆਉਣ ਤੇ। ਅਜਿਹਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਨੋਂ ਮੈਂ ਤਾਂ ਝਿਜਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜਾਨ ਦੇ ਦਿਆਂਗਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ ਇੱਥੇ, ਗੁਰੂ ਰੂਪ

ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਮੈਂ ਝੂਠ ਨ੍ਹੀਂ ਬੋਲ ਸਕਦਾ ਖ਼ਾਲਸਾ ਜੀ। ਮਰਨਾ ਕੋਈ ਸੌਖੀ ਗੱਲ ਥੋੜ੍ਹੀ ਹੈ ? ਕੁਝ ਲੋਕ ਮੈਨੂੰ ਆ ਕੇ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੇ ਮਤੇ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਜੋ ਸਹੁੰਆਂ ਖਾਧੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਸਭ ਤੋੜ ਤੂੜ ਦੇਣਗੇ। ਭਾਈਓ ਜੇ ਇਹ ਲੀਡਰ ਪਿੱਠ ਦੇ ਗਏ ਤਾਂ ਤੁਹਾਥੋਂ ਭੱਜ ਕੇ ਕਿੱਥੇ ਜਾਣਗੇ ? ਇਹ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਹਨ ? ਪੰਜ ਸੱਤ। ਤੇ ਤੁਸੀਂ ? ਕਰੋੜਾਂ। ਕਿਉਂ ਭੱਜਣ ਦਿਓਗੇ ਤੁਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ? ਕਿੱਥੇ ਜਾਣਗੇ ਭੱਜ ਕੇ ਇਹ ? ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੁਸੀ ਰਾਜ ਗੱਦੀਆਂ ਤੇ ਬਿਠਾਇਆ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਖਾਧੀਆਂ ਸਹੁੰਆਂ ਕਿਵੇਂ ਤੋੜ ਦੇਣਗੇ?"

ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ- "ਸੁਣਿਆ ਕੁਝ ? ਖਰਾ ਆਦਮੀ ਇਓਂ ਬੋਲਦਾ ਹੁੰਦਾ ਐ। ਫ਼ਰਜ਼ ਕਰ ਲਵੋ, ਅਜਿਹਾ ਵਕਤ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੌਤ ਦਾ ਸਾਮ੍ਹਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਦ ਇਹ ਇਕੱਲਾ ਸਾਧ ਸਾਮ੍ਹਣਾ ਕਰੇਗਾ, ਬਾਕੀ ਦੇ ਸਭ ਭੱਜਣਗੇ, ਵੇਖ ਲਵੀਂ।"

ਅਦਿੱਖ ਘੇਰਾਬੰਦੀ

ਮਾਨਾਂਵਾਲ਼ਾ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲਾਗੇ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਘਾਤ ਲਾ ਕੇ ਜੀਪ ਵਿੱਚ ਸਵਾਰ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲ਼ੇ ਜਥੇ ਦੇ ਸਿੰਘ ਰਾਤ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ। ਪੰਜਾਬ ਕੇਸਰੀ ਅਖ਼ਬਾਰ ਸਮੂਹ ਨੇ ਤਿੱਖਾ ਮਿਰਚ ਮਸਾਲਾ ਲਾ ਕੇ ਖ਼ਬਰ ਲਾਈ- 'ਸਾਥੀਓਂ ਕੇ ਮਰਨੇ ਕੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਨ ਕਰ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲ਼ਾ ਫੂਟ ਫੂਟ ਕਰ ਰੋਯਾ।'

ਖ਼ਬਰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸੰਤ ਨੇ ਕਿਹਾ- "ਜਿਸ ਬੰਦੇ ਨਾਲ਼ ਤੁਸੀਂ ਸ਼ਾਮੀਂ ਇੱਕ ਥਾਂ ਖਾਣਾ ਖਾਧਾ, ਸਵੇਰੇ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਕਿਸ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ? ਲਾਲ਼ੇ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਮੌਤ ਦੀਆਂ ਤੇ ਮੌਤ ਦੇ ਦੁੱਖ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਨ੍ਹੀਂ ਛਾਪਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ।"

ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੈਂਟਸ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿਵਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਜਲੂਸ ਕੱਢਿਆ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸੋਂ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਬਨਾਰਸ ਦੀ ਤਰਜ਼ ਤੇ ਮੀਟ, ਸ਼ਰਾਬ ਤੇ ਤੰਬਾਕੂ ਦੀ ਵਿਕਰੀ ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਹੋਵੇ, ਤਦ ਇਸ ਜਲੂਸ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਦੀ ਸੁਰਖੀ ਲਾਲ਼ਾ ਅਖ਼ਬਾਰ ਗਰੁੱਪ ਨੇ ਇਓਂ ਛਾਪੀ- 'ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਮੇਂ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲ਼ੇ ਕੇ ਗੁੰਡੋਂ ਕਾ ਨੰਗਾ ਨਾਚ'। ਵੈਸੇ ਇਸੇ ਸੁਰਖੀ ਹੇਠ ਖ਼ਬਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਲੂਸ ਨੇ ਨਾ ਕੋਈ ਦੁਕਾਨ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਬੰਦ ਕਰਵਾਈ ਤੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਹਿੰਸਕ ਵਾਰਦਾਤ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਮਿਲ਼ੀ।

ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲ਼ੇ ਜਥੇ ਦੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੇ ਲਾਇਸੰਸ ਰੱਦ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰ ਥਾਣੇ ਜਮ੍ਹਾ ਕਰਵਾ ਦਿਓ। ਸੰਤ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ- "ਸਾਡਾ ਜਥਾ ਮੀਟ ਮਾਸ ਦੇ ਨੇੜਿਓਂ ਨ੍ਹੀਂ ਲੰਘਦਾ। ਬੰਦਾ ਤਾਂ ਕੀ ਮਾਰਨਾ, ਅਸੀਂ ਚਿੜੀ ਮਾਰਨ ਨੂੰ ਪਾਪ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਸਾਡੇ ਕੋਲ਼ ਸਬੂਤ ਨੇ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਪੁਲੀਸ ਹਿੰਸਕ ਹੈ ਤੇ ਝੂਠੇ ਪੁਲੀਸ ਮੁਕਾਬਲੇ ਬਣਾ ਕੇ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਲਏ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪੁਲੀਸ ਵਾਲ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰ ਸਾਡੇ ਕੋਲ਼ ਚੌਕ ਮਹਿਤੇ ਜਮ੍ਹਾ ਕਰਵਾ ਜਾਣ। ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹਰਗਿਜ਼ ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿਆਂਗੇ।"

ਬਦਨਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਅਫ਼ਵਾਹਾਂ ਘੜੀਆਂ ਗਈਆਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਘੜਾ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਜਿਸ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਪਰਚੀ ਤੇ ਲਿਖ ਲਿਖ ਘੜੇ ਵਿੱਚ ਪਾਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਜਿਹੜੀ ਪਰਚੀ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਆਏ, ਉਹ ਕਿੱਲਰ-ਸਕੁਐਡ ਨੂੰ ਫੜਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਇੱਕ ਸਿੱਖ ਵੱਲੋਂ ਪੈਂਤੀ ਪੈਂਤੀ ਹਿੰਦੂ ਮਾਰਨ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਮੀਡੀਏ ਨੇ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਕੋਨੇ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਪੁਚਾਈ। ਉਹ ਖ਼ਬਰ ਛੁਪਾਈ ਗਈ, ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਵਜੋਂ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲ਼ੇ ਨੇ ਉਕਤ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਹੋਇਆ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਬਾਲ ਠਾਕਰੇ ਨੇ ਬਿਆਨ ਦਾਗ਼ਿਆ ਸੀ- "ਜੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦਾ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਜਿਊਂਦਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਾਂਗੇ।"

ਫਿਰ ਵੀ, ਅਸੀਂ ਕਈ ਜਣਿਆਂ ਨੇ ਮਿਲ਼ ਕੇ ਸੰਤ ਜੀ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਬਿਆਨ ਦੇਣੇ ਸ਼ੋਭਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ਇਹ ਬਿਆਨ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਵਧੀਕ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰ

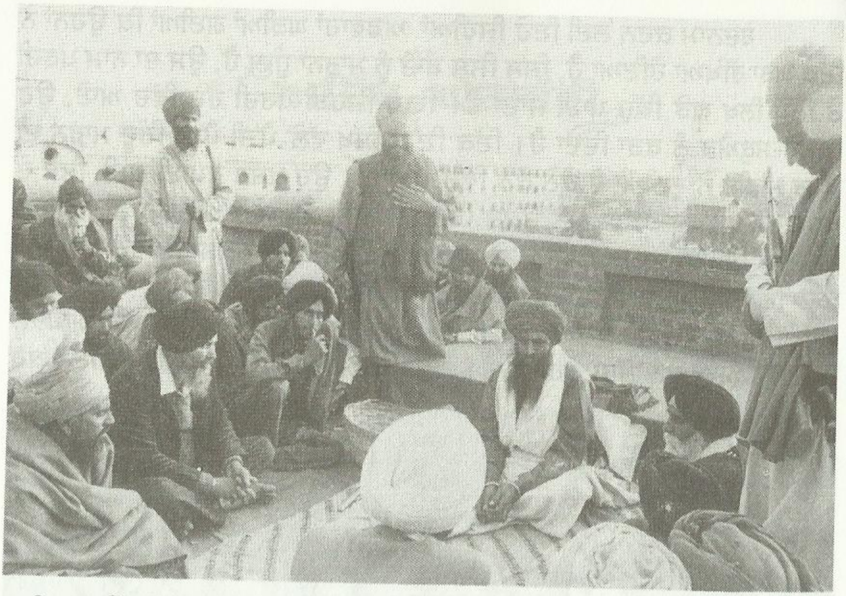

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪੰਥਕ ਮਾਰਚ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਖ਼ਾਲਸਾ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲ਼ੇ

ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸੰਤ ਬੋਲੇ- "ਤੁਸੀਂ ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਨਾਲ਼ ਗੱਲ ਕਰੋ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਲਿਖਿਆਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਲੈ ਕੇ ਬਿਆਨ ਦਿੰਨਾਂ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਉਲਾਂਭੇ ਮਿਲ਼ਦੇ ਨੇ।"

ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਦਿਨ ਪੁੱਛਿਆ- "ਸੰਤ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰ ਤੁਹਾਡੇ ਉੱਪਰ ਦੋਸ਼ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ਼ ਗੰਢ-ਤੁਪ ਹੈ। ਹਵਾਲੇ ਵਜੋਂ ਜਥੇਦਾਰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦਿੱਲੀ ਵਾਲ਼ਿਆਂ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈਂਦੈ ਹਨ।"

ਸੰਤ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ:- "ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਉੱਪਰ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਸ਼ੱਕ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਮੇਰੀ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ਼ ਕੋਈ ਸਾਂਝ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਉੱਪਰ ਸ਼ੱਕ ਨਈਂ, ਪੱਕਾ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ਼ ਐਲਾਨੀਆ ਸਾਂਝ ਹੈ। ਇਹ ਪਾਰਟੀ (ਬੀ.ਜੇ.ਪੀ.) ਪੰਥ ਦੀ ਜਿੰਨੀ ਕੁ ਸੇਵਾ ਲਾਲ਼ਾ ਜਗਤ ਨਾਰਾਇਣ ਰਾਹੀਂ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੀ ਪਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਫ਼ਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤ ਕੱਟੜ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲ਼ ਦਿਨ ਰਾਤ ਭਿਆਲ਼ੀ ਪਾ ਕੇ ਰੱਖਣ ਤਦ ਬਿਲਕੁਲ

ਸਹੀ, ਪਰ ਮੈਂ ਜੇ ਇੱਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਸਿੱਖ ਜਥੇਦਾਰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਾਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਬੁਰਾ ਹਾਂ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸੀਆ ਹੋ ਗਿਆ ਹਾਂ।"

ਬੈਠਿਆਂ ਬੈਠਿਆਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਸਾਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ- "ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰੋ ਨਿੱਤਨੇਮ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਨਈਂ ?" ਮੈਂ ਕਿਹਾ- "ਚਾਰ ਬਾਣੀਆਂ ਜ਼ਬਾਨੀ ਯਾਦ ਨੇ, ਉਹ ਤਾਂ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਗੁਟਕਾ ਚੁੱਕੋ, ਬੈਠੋ ਪਾਠ ਕਰੋ। ਕਈ ਵਾਰ ਅਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਖੁੰਝ ਜਾਂਦਾ ਹੈ"। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ- "ਜਿਹੜੇ ਨਿੱਤਨੇਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਡੰਡ ਬੈਠਕਾਂ ਕਢਵਾਉਂਦਾ ਹੁੰਨਾਂ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ- "ਇਹ ਤਾਂ ਸੌਖਾ ਕੰਮ ਹੋ ਗਿਆ ਫਿਰ। ਆਇਆ ਕਰਾਂਗੇ, ਬੈਠਕਾਂ ਕੱਢ ਜਾਇਆ ਕਰਾਂਗੇ। ਨਿੱਤਨੇਮ ਤੋਂ ਤਾਂ ਮੁਕਤੀ ਮਿਲੇਗੀ ਫਿਰ ਬਾਬਿਓ ?" ਹੱਸ ਪਏ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ- "ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਸੌਖ ਵਾਸਤੇ ਹੋਰ ਕੱਢ ਲਿਆ।"

ਪਤਨੀ, ਬੀਬੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੌਰ, ਬੱਚਿਆਂ ਸਮੇਤ ਜਦੋਂ ਮਿਲਣ ਆਉਂਦੇ ਤਾਂ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ, ਵੱਖ ਨਹੀਂ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਬਾਪੂ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਰਾ। ਇੱਕ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਹਾਰ ਨੂੰ ਉਹ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਬਾਬਤ ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ- "ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਮਹਿਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸੂਰਮਿਆਂ ਸੰਗਰਾਮੀਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਹਰੇਕ ਅੰਕ ਉੱਪਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਟਕਰਾਉਂਦੀਆਂ ਤੇਗ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਝੰਕਾਰਾਂ, ਹਾਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚੰਘਿਆੜਾਂ, ਸ਼ੇਰਾਂ ਦੀਆਂ ਗ਼ਰਜਾਂ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ ਦੌੜਦੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਟਾਪਾਂ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਬੁਜ਼ਦਿਲ ਬੰਦੇ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਪਾਠ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ।" ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਹ ਟਿੱਪਣੀ ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ ਨੇ ਨੋਟ ਕਰ ਲਈ ਤੇ ਉਹਨਾਂ

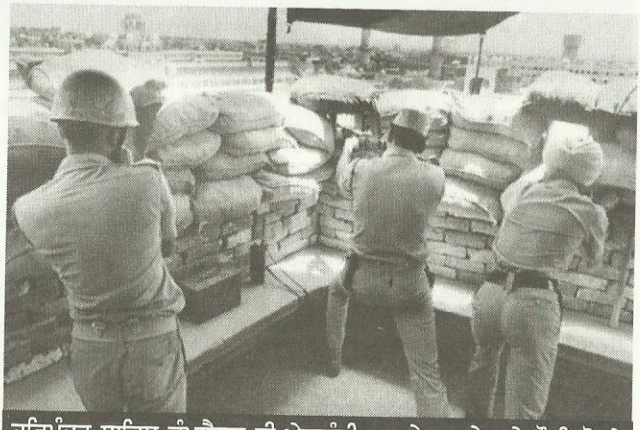
ਪਾਸੋਂ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਲੈ ਕੇ 'ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦਰਸ਼ਨ' ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਟਾਈਟਲ ਪੰਨੇ ਉੱਪਰ ਛਾਪੀ।

ਮਾਨਸਾ ਆਪਣੇ ਸਹੁਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸਾਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕੰਧਾਂ ਉੱਪਰ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਲੱਗੇ ਵੇਖੇ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਕਥਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ 1982 ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਚਲੋ ਨਾਲ਼ੇ ਕਥਾ ਸੁਣ ਆਈਏ, ਨਾਲ਼ੇ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਫ਼ਤਹਿ ਬੁਲਾ ਆਈਏ।

ਕਥਾ ਸੁਣ ਕੇ 'ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ' ਕਹਿਣ ਤੁਰ ਪਏ। ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਨੇ ਇੱਕ ਸਾਲ ਦਾ ਬੇਟਾ ਗੋਦ ਚੁੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ- "ਬਾਬਾ ਜੀ ਕਾਕੇ ਨੂੰ ਅਸੀਸ ਦਿਓ"। ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਪਰ ਦੋ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਹੌਲ਼ੀ-ਹੌਲ਼ੀ ਤੀਰ ਦੀ ਠੋਕਰ ਮਾਰੀ ਤਾਂ ਕਾਕਾ ਖਿੜ ਖਿੜਾ ਕੇ ਹੱਸ ਪਿਆ। ਸੰਤ ਵੀ ਹੱਸ ਪਏ, ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ- "ਇਹਦੀ ਟੱਲੀ ਵਿੱਚ ਮਣਕਾ ਵੇਖਣਾ ਸੀ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਚੰਗੀ ਵੱਜਦੀ ਹੈ ਟੱਲੀ ਇਸ ਦੀ। ਕਈ ਟੱਲੀਆਂ ਬਿਨਾਂ ਮਣਕੇ ਤੋਂ ਤੁਰੀਆਂ ਫਿਰਦੀਆਂ ਹਨ।"

ਘਲੂਘਾਰੇ ਦੀ ਆਹਟ

ਸੰਨ 1984 ਚੜ੍ਹਿਆ। ਮਾਰਚ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੈਂਟਸ ਫ਼ੈਡਰੇਸ਼ਨ ਉੱਪਰ ਪਾਬੰਦੀ ਲੱਗ ਗਈ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਖ਼ੁਫ਼ੀਆ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਅਫ਼ਸਰ ਆਏ ਤਾਂ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਸੱਦਿਆ ਗਿਆ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ- "ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਤੁਸੀਂ ਲਿਖ ਕੇ ਦੇ ਦਿਓ ਕਿ ਮੈਂ ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੈਂਟਸ ਫ਼ੈਡਰੇਸ਼ਨ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਰਿਹਾਅ ਕਰਵਾ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ।" ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਸਟੂਡੈਂਟ ਹਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਅਧਿਆਪਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਜ਼ਰੂਰ ਹਾਂ, ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਹੋਣ ਦਾ ਕਿੱਥੋਂ ਸਵਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ? ਉਹ ਕਹਿਣ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਉੱਪਰ ਦੋਸ਼ ਇਹੋ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, "ਇਹ ਦੋਸ਼ ਤੁਸੀਂ ਲਾਇਆ ਹੈ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣੋ, ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਕੀ ਇਲਮ ?" ਖ਼ੈਰ ਰਿਹਾਈ ਹੋਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਚਲਾ ਗਿਆ।

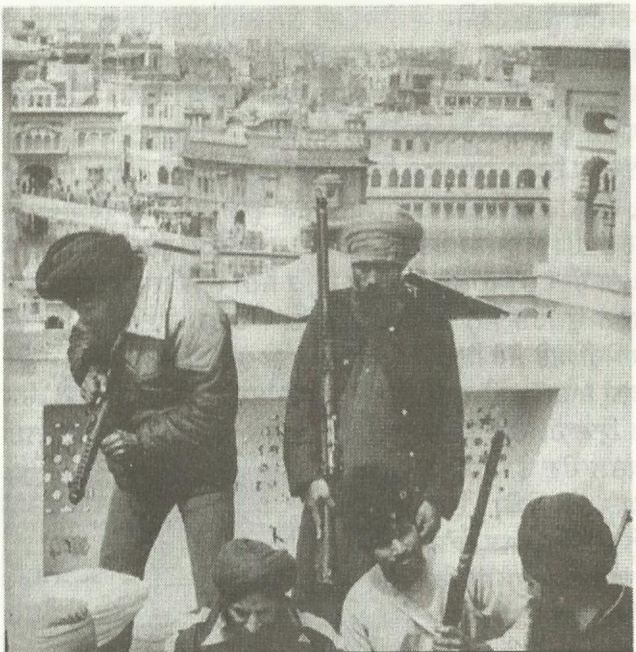

ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਕੰਪਲੈਕਸ ਦੀ ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਕਰ ਕੇ ਬਣਾਏ ਗਏ ਫ਼ੌਜੀ ਮੋਰਚੇ

ਮਾਹੌਲ ਤਣਾਅਪੂਰਨ ਵੀ ਸੀ, ਗ਼ਰਮੀ ਵੀ ਪੂਰੀ ਪੈਣ ਲੱਗੀ। ਅਸੀਂ ਕਈ ਜਣੇ ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਆਲ਼ੇ ਦੁਆਲ਼ੇ ਬੈਠੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਸੁਣ ਰਹੇ ਸਾਂ। ਦੋ ਕੁ ਦਰਜਨ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜੀ ਵਰਦੀਆਂ ਸਮੇਤ ਆਏ। ਫ਼ਤਹਿ ਬੁਲਾ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ। ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ- "ਕਿਵੇਂ ਆਏ ਹੋ ਭਾਈ ?" ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੇ ਦੱਸਿਆ- "ਜੀ ਸਾਡੀ ਪਲਟਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਈ ਹੈ। ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਆਏ ਤਾਂ ਕਈ ਜੁਆਨ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਵੀ ਕਰ ਚੱਲੀਏ। ਤੁਹਾਡਾ ਜ਼ਿਕਰ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ ਅਸੀਂ।" ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ- "ਮੈਨੂੰ ਮਿਲ਼ਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਿਉਂ ਹੋਈ ?" ਇੱਕ ਫ਼ੌਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ- "ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਚੰਗੇ ਲੱਗਦੇ ਹੋ।" ਇਸ ਫ਼ੌਜੀ ਨੇ ਅਤੇ ਕਈਆਂ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਦਾੜ੍ਹੀਆਂ ਕੁਤਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਸੰਤ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ- "ਜਿਹੜਾ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਹੋਵੇ ਉਸ ਵਰਗਾ ਬਣਨ ਨੂੰ ਮਨ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਚੰਗੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਵਰਗੇ ਤਾਂ ਆਪਾਂ ਬਣ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਜਿਹੀ ਸੂਰਤ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਕੋਈ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਤੁਹਾਡੇ ਅੱਗੇ ਮੇਰੀ ਇਹ ਬੇਨਤੀ ਹੈ

ਕਿ ਆਪਣੇ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਨਾ ਕਰਿਓ ਅੱਗੋਂ ਨੂੰ।"

ਕੁਝ ਦੇਰ ਸੰਤ ਚੁੱਪ ਰਹੇ। ਫਿਰ ਕਿਹਾ- "ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਆਓਗੇ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਆਪਣੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਹੋ ਜਾਣ।" ਫ਼ੌਜੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ- "ਨਹੀਂ ਬਾਬਾ ਜੀ। ਇਹ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਆਖਣ ਲੱਗੇ ਹੋ ? ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਹਮਲਾ ਤਾਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਹਮਲਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੀ ਆਖ ਰਹੇ ਹੋ ?" ਸੰਤ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਤੁਹਾਡੇ ਵੱਸ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਕੁਝ, ਨਾ ਮੇਰੇ ਵੱਸ ਵਿੱਚ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੱਸ ਵਿੱਚ ਹੈ ਉਹ ਕਰੀ ਫਿਰਦੇ ਹਨ ਫ਼ੈਸਲਾ। ਚਲੋ, ਵੇਖੀ ਜਾਏਗੀ। ਗੁਰੂ ਜੋ ਕਰੇਗਾ ਭਲੀ ਕਰੇਗਾ। ਹਮਲੇ ਵੇਲੇ ਤੁਸੀਂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ।"

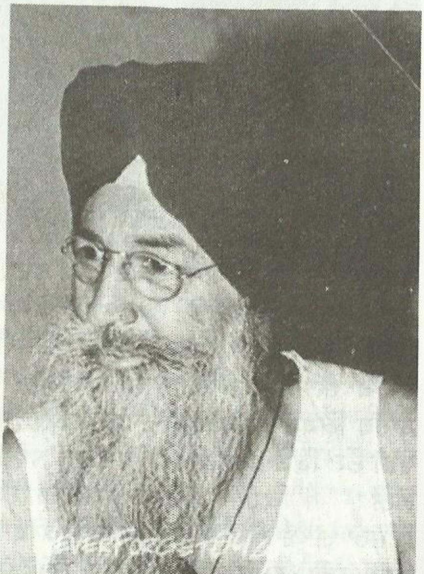

ਫ਼ੌਜੀ ਹਮਲੇ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਸਿੰਘ

ਫ਼ੌਜੀ ਚਲੇ ਗਏ। ਇੱਕ ਯਾਤਰੂ ਨੇ ਕਿਹਾ- "ਬਾਬਾ ਜੀ ਮੇਰੀ ਉਮਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲੱਗ ਜਾਵੇ।" ਸੰਤ ਹੱਸ ਪਏ- "ਕਿਉਂ ਬਈ ਤੇਰੀ ਉਮਰ ਕਿਉਂ ਲੱਗੇ ਮੈਨੂੰ ? ਜੇ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹੋਣ, ਤਦ ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਬੁਲਾਣਗੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ਼। ਜੇ ਤੇਰੀ ਲੋੜ ਹੋਈ ਤੈਨੂੰ ਲੈ ਜਾਣਗੇ। ਪਰ ਆਪਾਂ ਥਾਂਵਾਂ ਨਹੀਂ ਬਦਲ ਸਕਦੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ਼ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ।" ਮੈਂ ਕਿਹਾ- "ਬਾਬਾ ਜੀ ਇੱਥੋਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲ਼ ਕੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਥਾਂ ਚਲੇ ਜਾਓ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਭਲਾ ?" ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ- "ਮੈਂ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹਾਂ। ਬਾਹਰ ਕਿਧਰੇ ਜਾ ਵੀ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਕੋਈ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਹੀ, ਪਰ ਨਹੀਂ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਓਟ ਕਿੱਥੇ ਮਿਲ਼ੇਗੀ ਮੈਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ਼ੋਂ? ਦੱਸੋ ਕਿਹੜਾ ਹੋਰ ਥਾਂ ਚੰਗਾ ਹੈ ਮੇਰੇ ਲਈ ?" ਮੈਂ ਕਿਹਾ- "ਹੋਏਗਾ ਇਹ ਕਿ ਇੱਕ ਜਹਾਜ਼ ਤੁਹਾਡੇ ਉੱਪਰ ਬੰਬ ਸੁੱਟ ਜਾਵੇਗਾ। ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਏਗੀ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਜਹਾਜ਼ ਨੇ ਇਹ ਕਾਰਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਆਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਟਲ ਜਾਓ।" ਸੰਤ ਨੇ ਕਿਹਾ- "ਮੇਰੇ ਅਤੇ ਇੰਦਰਾ ਬੀਬੀ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧ ਏਨੇ ਨਿੱਖਰੇ ਹੋਏ ਨੇ ਕਿ ਜੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵੀ ਬੰਬ ਸੁੱਟ ਜਾਵੇ ਇਸ ਵੇਲੇ, ਤਾਂ

ਸਿੱਖ ਕਹਿਣਗੇ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਕਰਤੂਤ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਗ਼ਲਤਫ਼ਹਿਮੀ ਨਹੀਂ ਹੁਣ।"

ਸੁਨੇਹਾ ਲੈ ਕੇ ਕੋਈ ਦੂਤ ਆਉਂਦਾ ਕਿ ਬੀਬੀ ਇੰਦਰਾ ਨੇ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹਿਆ ਹੈ, ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਕੇ ਮੀਟਿੰਗ ਕਰ ਲਵੋ, ਤਦ ਉੱਤਰ ਹੁੰਦਾ, "ਇੱਥੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਜਿੰਨੀ ਦੂਰ ਹੈ, ਓਨਾ ਹੀ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਬੀਬੀ ਇੱਥੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਆ ਜਾਵੇ।" ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੱਕਾ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਕੀ ਹੈ, ਬਿਲਕੁਲ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਦਿਲ ਦੀ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ। ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਤਰਕਾਰ ਆਉਂਦੇ, ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਆਉਂਦੇ, ਸੰਤ ਨੂੰ ਸਵਾਲ ਕਰਦੇ, ਉੱਤਰ ਦੇਣ ਵੇਲ਼ੇ ਕਦੀ ਦੁਬਿਧਾ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਕਦੀ ਲੇਪਵੀਂ ਪੋਚਵੀਂ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਬਿਆਨ ਦੇਣ ਉਪਰੰਤ ਬੇਚੈਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਨਾਗਸੈਨ ਨੇ ਇੱਕ ਦਿਨ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ 'ਕਾਤਲ' ਅਤੇ 'ਮਕਤੂਲ' ਵਿੱਚ, 'ਜ਼ਾਲਮ' ਅਤੇ 'ਮਜ਼ਲੂਮ' ਵਿੱਚ, ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਉਸ ਹੱਥੋਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲ਼ੇ ਬੰਦੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਗੁਪਤ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਮਾਰਨ ਵਾਲ਼ੇ ਅਤੇ ਮਰਨ ਵਾਲ਼ੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਾਤਲ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਕਤਲ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਹਾਂ, ਉਸ ਦਾ ਖ਼ੂਨ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਮੈਨੂੰ ਭਾਰੀ ਲਾਭ ਹੋਵੇਗਾ। ਕਤਲ ਹੋਣ ਵਾਲ਼ੇ ਬੰਦੇ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੀ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਮਿੱਤਰਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਮੇਰੀ ਮੌਤ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਆਮ ਕਤਲਾਂ ਬਾਬਤ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਜਿਸ ਸ਼ਖ਼ਸ ਨੂੰ 'ਸ਼ਹੀਦ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਬਾਬਤ ਹਨ। ਸ਼ਹੀਦ ਇਲਾਹੀ ਹੋਂਦ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਤਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਨਸੂਰ ਦੇ ਬੋਲ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਵੇਖੋ। ਉਹ ਬਗ਼ਦਾਦ ਦੇ ਖ਼ਲੀਫ਼ੇ ਨੂੰ ਅਤੇ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਕਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਆਖਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਜਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵੱਸ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਮੇਰੀ ਮੌਤ ਫਾਂਸੀ ਉੱਪਰ ਝੂਲ ਕੇ ਲਿਖੀ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ। ਕੌਣ ਰੋਕ ਸਕਦਾ ਹੈ ਇਸ ਨੂੰ ? ਖਲੀਫ਼ੇ ਦੀ ਬੇਗ਼ਮ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਮਨਸੂਰ ਨਾਲ਼ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨ ਗਈ। ਚਰਨੀਂ ਹੱਥ ਲਾ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ- "ਬਗ਼ਦਾਦ ਨੂੰ ਸਰਾਪ ਨਾ ਦੇਈਂ ਸਾਂਈਂ। ਇਹ ਅਰਜ਼ ਕਰਨ ਆਈ ਹਾਂ।" ਮਨਸੂਰ ਨੇ ਕਿਹਾ- "ਫ਼ਕੀਰ ਸਰਾਪ ਦੇਣ ਲਈ ਧਰਤੀ ਤੇ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ। ਸਰਾਪ ਦੇਣਾ ਸ਼ੈਤਾਨ ਦਾ ਕੰਮ ਹੋਵੇਗਾ, ਸਾਧਾਂ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਸਰਾਪ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ, ਸੱਚ ਬੋਲਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਬਗ਼ਦਾਦ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੈ। ਪਹਿਲੋਂ ਮੈਂ

ਜਨਰਲ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਜੀ

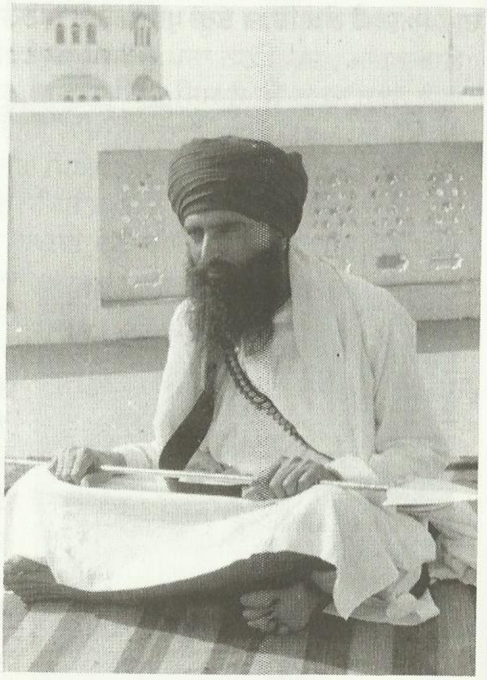
ਖ਼ਤਮ ਹੋਵਾਂਗਾ, ਫਿਰ ਬਗ਼ਦਾਦ। ਬੱਸ ਪਹਿਲਾਂ-ਪਿੱਛੋਂ ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਹੈ ਕੇਵਲ। ਬਰਬਾਦੀ ਯਕੀਨੀ ਹੈ।"

ਮਨਸੂਰ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਅੱਗਾਂ ਲੱਗੀਆਂ ਤੇ ਬਗ਼ਦਾਦ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਥਾਂ ਰਾਖ ਦਾ ਇੱਕ ਢੇਰ ਬਾਕੀ ਬਚਿਆ।

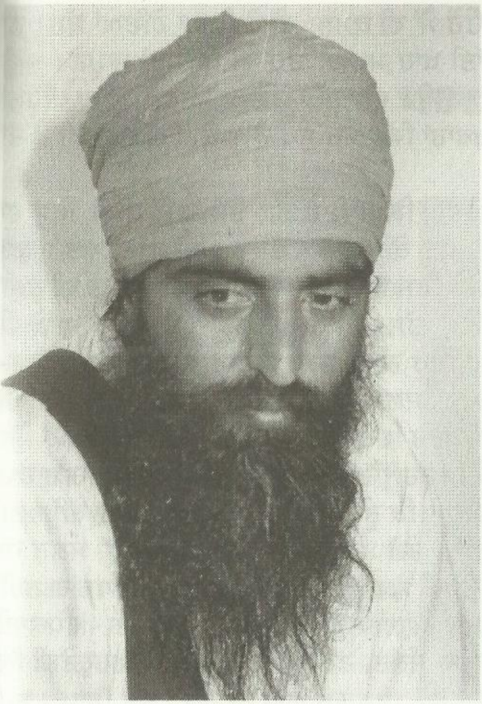
ਜਰਨੈਲ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਵਿੱਚ ਮੋਰਚਾਬੰਦੀ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਤਦ ਮੈਨੂੰ ਡਰ ਲੱਗਿਆ, ਕਿਤੇ ਕੁਝ ਗੜਬੜ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ? ਜਵਾਨ ਮੁੰਡੇ ਆਖ ਰਹੇ ਸਨ- "ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਤੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਾਂਗੇ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਫ਼ੌਜ ਤੋਂ ਹਮਲਾ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਜਲਵੇ ਵੇਖਣਯੋਗ ਹੋਣਗੇ। ਮਾਈ (ਭਾਵ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ) ਯਾਦ ਰੱਖੇਗੀ। ਵੇਖ ਲੈਣਾ।" ਜਦੋਂ ਕਦੀ ਅਜਿਹੀ ਗੱਲ ਮੈਨੂੰ ਡਰਾਉਣੀ ਲੱਗਣ ਲੱਗਦੀ, ਤਦ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਖਦਾ- "ਹੋ ਈ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਪਰ ਹੱਲੇ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਾਧ ਅਤੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੋਵੇਂ ਡਰਾਮਾ ਕਰ ਕੇ ਡਰਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਹੈ ਲੋਕ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਜਾਣਗੇ।"

ਸੂਰਜ ਛਿਪਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ

ਅਸੀਂ ਚਾਰ ਪੰਜ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਗਏ ਤਾਂ ਸੰਤ ਸਾਰਾਂਅ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਫ਼ਟ ਕਰ ਗਏ ਹਨ। ਓਥੇ ਗਏ ਤਾਂ ਪਹਿਲੀ ਮੰਜ਼ਲ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਦੂਜੀ ਮੰਜ਼ਲ ਵੱਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਉੱਪਰ ਦੋ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਸਿੰਘ 20-22 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ, ਬਤੌਰ ਸੰਤਰੀ ਖਲੋਤੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਰੋਕ ਲਿਆ। ਅਸੀਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦੂਰੋਂ ਪਟਿਆਲਿਓਂ ਚੱਲ ਕੇ ਮਿਲ਼ਣ ਆਏ ਹਾਂ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ। ਉੱਪਰ ਜਾਣ ਦਿਓ। ਇੱਕ ਬੋਲਿਆ- "ਜੀ ਉਹ ਅਗਿਆਤਵਾਸ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ। ਮਿਲ਼ਦੇ ਨਹੀਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ। ਬੰਦਗੀ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਬੱਸ।" ਮੈਂ ਕਿਹਾ- "ਭਰਾ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਲੜਨ ਥੋੜ੍ਹਾ ਆਏ ਹਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾ਼ਲ। ਤੁਸੀਂ ਭਾਈ ਰਸ਼ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੋ਼ਲ ਜਾ ਕੇ ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਦੱਸ ਦਿਓ। ਮਿ਼ਲਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਪਰਤ ਜਾਵਾਂਗੇ।" ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਓਥੇ ਖਲੋਤਾ ਰਿਹਾ, ਦੂਜਾ ਉੱਪਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ- "ਚਲੇ ਜਾਓ ਜੀ ਉੱਪਰ।"

ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹ ਗਏ। ਦਸ ਪੰਦਰਾਂ ਸਿੰਘ ਹੋਰ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਕੋਈ ਪਾਠ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਕੋਈ ਇੱਕ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠਾ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਰਿਆਜ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਜਣੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀਆਂ ਬੈਰਲਾਂ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਸੰਤ ਪਾਠ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਬੋਲ ਕੇ ਨਹੀਂ, ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਫ਼ਤਹਿ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਵੀ ਬੰਦ ਹੋਠਾਂ ਨਾ਼ਲ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ ਤੇ ਬੈਠਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਦਸ ਕੁ ਮਿੰਟ ਬੈਠੇ ਹੋਵਾਂਗੇ ਕਿ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਗੁਟਕਾ ਮੱਥੇ ਨੂੰ ਲਾ ਕੇ ਰੁਮਾਲ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟਿਆ ਤੇ ਸਾਡਾ ਹਾਲ-ਚਾਲ ਪੁੱਛਿਆ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ- "ਮੈਂ ਕਈ ਬੈਰੀਅਰ ਲਾਏ ਹੋਏ ਨੇ। ਤੁਸੀ ਤਕੜੇ ਰਹੇ ਆ ਗਏ। ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਹੇਠੋਂ ਵਾਪਸ ਘੱਲ ਦੇਈਦਾ ਹੈ। ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਬੰਦੇ ਦਾ ਹੇਜ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ

ਬਹੁਤਾ। ਮਹਾਰਾਜ ਨਾ.ਲ ਲਾਇਆ ਨੇਹੁੰ ਹੀ ਨਿਭਦਾ ਹੈ, ਬੰਦਾ ਕਿੱਥੇ ਨਿਭਿਆ ਹੈ ਭਲਾ...।" ਆਪਣੇ ਗੋਡੇ ਤੇ ਉਂਗ.ਲ ਧਰ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ- "ਇਹ ਮਾਸ ਬੇਕਾਰ ਹੈ ਬਿਲਕੁਲ, ਤਦੇ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਵਡੇਰੇ, ਮਾਸ ਨੂੰ 'ਮਿੱਟੀ' ਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਕਿਤੇ ਇਸ ਮਾਸ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ?"

ਅਸੀਂ ਕਿਹਾ- "ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਹਾਂ।" ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ- "ਸਭ ਕੁਝ ਓਥੇ ਹੀ ਹੈ, ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੈ ਸਭ ਕੁਝ। ਸਿੱਖੀ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਗੁਰੂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੱਭੇਗੀ, ਸਿੱਖ ਵਿੱਚੋਂ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਪੂਰਾ ਇਸੇ ਕਰ ਕੇ ਆਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਹਰ ਵਸਤ ਉਸ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਸੰਤ ਪਿਤਾ ਜੀ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਜਿਹੜਾ ਸੰਬੰਧ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਨਾ.ਲ ਹੈ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਨਾ.ਲ ਹੈ, ਦੋਵੇਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਨਹੀਂ। ਜਿਹੜੇ ਬਾਲ ਨੀਹਾਂ ਵਿੱਚ ਚਿਣੇ ਗਏ ਸਨ ਨਾ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚਾਰਿਆਂ ਦੀ ਕੀ ਤਾਕਤ ਸੀ ? ਗੁਰੂ ਮਿਹਰਬਾਨ ਹੋ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਜੱਲਾਦਾਂ ਨੇ ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਨਾ, ਕਿ ਉਹ ਆਖ਼ਰੀ ਸਾਹ ਤੀਕ ਫੁੱਲਾਂ ਵਾਂਗ ਟਹਿਕਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ? ਜੇ ਉਹ ਇਕੱਲੇ ਹੁੰਦੇ ਤਦ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਦਰਦ ਹੋਣਾ ਹੀ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਦੁੱਖ ਅਤੇ ਦਰਦ ਤਾਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਨ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਕਰਮਾਂ ਵਾ.ਲੇ ਸਿੱਖ ਦਾ ਦੁੱਖ ਆਪ ਜਰਨ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਪੁੱਜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅੱਗੇ ਆਤਮ-ਸਮਰਪਣ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਜੇ ਆਤਮ-ਸਮਰਪਣ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਫਿਰ ਸਿੱਖ ਕਿੱਥੇ ਰਿਹਾ ? ਉਹ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਵਿੱਚ ਅਭੇਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ- ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਆਪੇ ਗੁਰ ਚੇਲਾ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ। ਸੋ ਅੱਵਲ ਤੇ ਆਖ਼ਰ ਗੁਰੂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਹੈ ਭਾਈਓ, ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮਾੜੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕੁੱਤਾ ਗ.ਲੀ ਪਾਰ ਨ੍ਹੀਂ ਕਰਨ ਦਿੰਦਾ, ਜੰਗ.ਲਾਂ ਵਿੱਚ ਤਪ ਕਰਦੇ ਨਿਹੱਥੇ ਸਾਧੂਆਂ ਕੋਲੋਂ ਦੀ ਸ਼ੇਰ, ਪੂਛਾਂ ਅਤੇ ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਕਰ ਕੇ ਬਿਨਾਂ ਖੜਾਕ ਕੀਤਿਆਂ ਲੰਘ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮੰਨ ਕੇ ਅੱਗ, ਪਾਣੀ, ਹਵਾ, ਧਰਤੀ ਤੇ ਅਕਾਸ਼ ਸਭ ਆਪਣਾ ਸੁਭਾਅ ਬਦਲ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖੇ ਹਨ ਇਹ ਨਜ਼ਾਰੇ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਕਦੀ ਵੇਖੋ। ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਐਵੇਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ ਬਾਬਿਆਂ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ?"

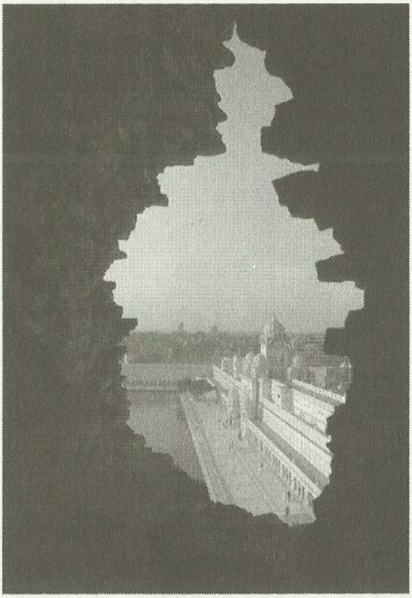
ਕੁਝ ਰੁਕੇ... ਫਿਰ ਬੋਲੇ- "ਓਹੋ ਮੈਂ ਵੀ ਕਮਲਾ ਹੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਇਆਂ ਬੱਸ। ਨਾ ਲੰਗਰ ਨਾ ਪਾਣੀ, ਕਥਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਖਾਹ ਮਖਾਹ, ਉਹ ਵੀ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰਾਂ ਸਾਮ੍ਹਣੇ। ਸਾਨੂੰ ਸਾਧਾਂ ਨੂੰ ਆਦਤ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣਾਉਣ ਦੀ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਸਭ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੱਸੋ ਕਿ ਸਭ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਖ਼ੈਰ ਸੁਖ ਹੈ ? ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਹੈ ਤਾਂ ਨਿਝੱਕ ਹੋ ਕੇ ਕਰੋ।"

ਹੁਣ ਤਾਂ ਕਦੀ ਕਦਾਈਂ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲ ਓਥੇ ਕਿਉਂ ਕੀਤੀ, ਇਸ ਦਾ ਬੁਰਾ ਵੀ ਮਨਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਕੁ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਮਾਹੌਲ ਸੁਭਾਵਤਨ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਮੇਰੇ ਇਸ ਵਾਕ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ- "ਬਾਬਾ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਉੱਤਰ-ਅਧਿਕਾਰੀ ਥਾਪ ਦਿਓ।" ਹੱਸ ਪਏ, ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ- "ਇੱਕ ਦੋ ਨੇ ਅੱਗੇ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਨਹੀਂ ਦਿਲ ਲੱਗੀ ਇਹ ਗੱਲ। ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਉੱਤਰ-ਅਧਿਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਥਾਪਿਆ ਸੀ, ਸੰਗਤ ਨੇ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਮੈਂ ਵੀ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਜਥਾ ਵੀ ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਅਚਾਨਕ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਉਪਰੰਤ ਇਹ ਸੋਚਣ ਲੱਗੇ ਸਾਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਲੈਣ ਵਾਲ਼ਾ ਉਹਨਾਂ ਵਰਗਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਵੀ ਸੱਚ ਹੈ। ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਵਰਗਾ ਕਦ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ ? ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਤੂੰ ਕਰ ਉੱਦਮ ਕੁਝ। ਮੈਂ ਹੌਸਲਾ ਰੱਖਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਮੁਰਾਦਾਂ ਮੰਗੀਆਂ। ਮੇਰੇ ਕਰਮ ਚੰਗੇ ਸਨ, ਮੈਂ ਹੰਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਸੰਗਤ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਮੈਂ ਅੱਗੇ ਤੋਰਿਆ ਹੈ, ਪਿਛਾਂਹ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ਹੀਦੀ ਮੇਰੀ ਕਿਸਮਤ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਮੈਂ ਉੱਤਰ-ਅਧਿਕਾਰੀ ਹਰਗਿਜ਼ ਨਹੀ ਦਿਆਂਗਾ। ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੰਗਤ, ਟਕਸਾਲ ਦਾ ਮੁਖੀ ਅਜਿਹਾ ਚੁਣੇਗੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਓਗੇ।"

ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ਼ ਇੱਕ ਬਾਟੇ ਵਿੱਚ ਬਦਾਮ ਅਤੇ ਮਖਾਣਿਆਂ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਣ ਪਿਆ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬੁੱਕ ਭਰ-ਭਰ ਕੇ ਸਾਰਾ ਮੁਕਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਵਿਦਾ ਕੀਤਾ- "ਸੰਕਟ ਆਵੇਗਾ ਤਾਂ ਡੋਲਣਾ ਨਹੀਂ। ਕਿਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਇਹ ਧਰਤੀਆਂ ਕਿੱਥੋਂ ਆਈਆਂ ਹਨ? ਕੋਈ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਤੁਸੀਂ ਤੇ ਮੈਂ ਕਿੱਥੋਂ ਆਏ ਹਾਂ ? ਕਿਉਂ ਆਏ ਹਾਂ ? ਤੇ ਕਿੱਥੇ ਜਾਵਾਂਗੇ ? ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਲਾਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਸਾਰਾ ਜਹਾਨ। ਕੇਵਲ ਮਹਾਰਾਜ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਸਭ ਕੁਝ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇਸ ਸਾਰੇ ਕਾਸੇ ਦਾ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਕਰਤੇ ਤਕ ਪੁੱਜ ਜਾਓਗੇ ਤਾਂ ਜਾਣੋਗੇ ਕਿ 'ਕਾਰਨ' ਅਤੇ 'ਕਾਰਜ' ਓਹੀ ਹੈ। ਕਰਤਾ ਅਤੇ ਕਿਰਤ ਓਹੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਵਿੱਚ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਦੀ ਕੋਈ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਪਰ ਹੱਲਾ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਰੋੜਾਂ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੁਰੰਤ। ਇਹ ਮੈਂ ਜਾਂ ਤੁਸੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ ? ਚੰਗਾ ਫਿਰ, ਜਾਓ। ਮਹਾਰਾਜ ਅੰਗ ਸੰਗ ਹਨ। ਲੰਗਰ ਛਕੇ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖ਼ਾਲਸਾ ॥ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫ਼ਤਹਿ ॥"

ਇਹ ਗੱਲਾਂ 1984 ਨੂੰ ਮਈ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਹੋਈਆਂ। ਮੇਰੀ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ਼ ਇਹ ਆਖ਼ਰੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਸੀ।

ਫ਼ੌਜੀ ਸੰਗੀਨਾਂ ਦੇ ਪਰਛਾਂਵੇਂ ਹੇਠ ਪੰਜਾਬ

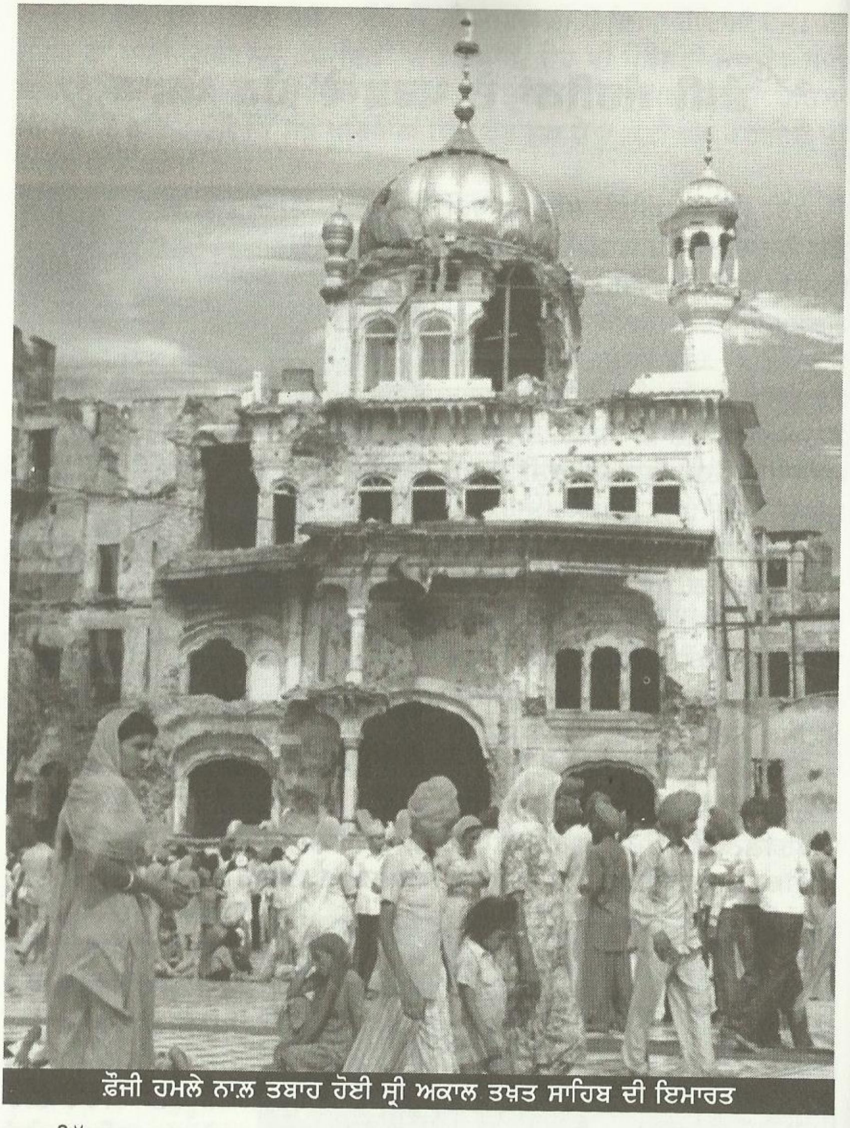
ਜੂਨ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਪੂਰੀ ਵਿਓਂਤ ਨਾਲ਼ ਗੋਲ਼ੇ ਦਾਗ਼ੇ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ 1 ਤੋਂ 7 ਜੂਨ ਤਕ ਗੋਲ਼ੀਬਾਰੀ ਹੋਈ। ਹੈਲੀਕਾਪਟਰਾਂ ਦੀ ਛਾਂ ਹੇਠ ਟੈਂਕ ਪਰਿਕਰਮਾ ਤਕ ਪੁੱਜੇ। ਲੈਫ਼ਟੀਨੈਂਟ ਜਨਰਲ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ- "ਜਵਾਨੋ, ਦੁਸ਼ਮਣ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਕਾਉਣਾ ਹੈ।"

ਦੁਸ਼ਮਣ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਮਿੱਤਰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਪਰ ਬਾਹਰੋਂ ਗੋਲ਼ੇ ਦਾਗ਼ਣ ਲੱਗਾ। ਬਿਜਲੀ ਬੰਦ। ਪਾਣੀ ਬੰਦ। ਜੂਨ ਦਾ ਅੱਗ ਉਗਲ਼ਦਾ ਮਹੀਨਾ। ਬਰਾੜ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚੋਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗਿਆਰਾਂ ਵਰਗੇ ਤਪਦੇ ਪਿੱਤਲ ਦੇ ਖ਼ਾਲੀ ਖੋਲ, ਜਿਹੜੇ ਕਮਰਿਆਂ ਦੇ ਫ਼ਰਸ਼ ਉੱਪਰ ਗਿੱਠ ਗਿੱਠ ਉਚਾਈ ਤਕ ਵਿਛੇ ਪਏ ਸਨ, ਉੱਪਰੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਫ਼ੌਜ ਲਾਸ਼ਾਂ ਤਕ ਪੁੱਜੀ।

ਪੁਲੀਸ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੇ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸ਼ਨਾਖ਼ਤ ਆਪਣੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕਰ ਲਈ ਸੀ, ਪਰ

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜਹਾਜ਼ ਰਾਹੀਂ ਸੂਬੇਦਾਰ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਲਿਆ ਕੇ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਦੀ ਸ਼ਨਾਖ਼ਤ ਕਰਵਾਈ। ਸੂਬੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਭਰਾ ਹਨ, ਜੋ ਪਿੱਛੋਂ ਆਨਰੇਰੀ ਕੈਪਟਨ ਵਜੋਂ ਪੈਨਸ਼ਨ ਆਏ ਤੇ ਕਹਿੰਦੇ ਰਹੇ ਕਿ ਸੰਤ ਚੜ੍ਹਦੀ

ਫ਼ੌਜੀ ਹਮਲੇ ਨਾਲ਼ ਤਬਾਹ ਹੋਈ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਮਾਰਤ

ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਹਨ।

ਕਰਫ਼ਿਊ ਲੱਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ 42 ਹੋਰ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਉੱਪਰ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ ਵੱਖਰੇ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਵੱਖਰੀਆਂ ਵੱਖਰੀਆਂ ਟੋਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਸ਼ਹਿਰ ਤਾਂ ਪੂਰਾ ਬੰਦ ਸੀ, ਪਰ ਅਰਬਨ ਐਸਟੇਟ ਪਟਿਆਲ਼ੇ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਕੱਟਿਆ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਅਤੇ ਅਬਾਦੀ ਘੱਟ ਹੋਣ ਕਰ

ਕੇ ਸੜਕਾਂ ਤੇ ਟਹਿਲ ਸਕਦੇ ਸਾਂ। ਘਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਕੋਈ ਬੈਠਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਕੜਕਦੀ ਧੁੱਪ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਸਭ ਸੜਕਾਂ ਉੱਪਰ ਤੁਰੇ ਫਿਰਦੇ ਸਾਂ, ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਧੁੱਪੇ ਫਿਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਸੁਖਦਿਆਲ 8 ਜੂਨ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ 6 ਵਜੇ ਸਾਡੇ ਘਰ ਆਇਆ। ਉਸ ਦੇ ਕਹੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਵਾਕ ਹੂ-ਬਹੂ ਯਾਦ ਹਨ- "ਫੜ ਲੈ ਪੂਛ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹੁਣ। ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਟੋਲਾ ਨਾਲ਼ ਲੈ ਕੇ ਮਰ ਗਿਆ। ਅਕਲ ਵੇਖ ਲੈ ਉਸ ਦੀ। ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ ਸਭ ਦੀ।"

ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਨਾ ਨੋਟਿਸ ਲਿਆ ਨਾ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕੁਝ ਸੁਣਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਉੱਪਰ ਮਾੜਾ ਰਿਕਾਰਡ ਵੱਜਦਾ ਸੁਣ ਕੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਇਓਂ ਵਰਤਾਓ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸੁਣ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ।

ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦਾ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਦਾ ਇੱਕ ਰਿਸਰਚ ਸਕਾਲਰ ਮੇਰਾ ਮਿੱਤਰ ਸੀ, ਹੋਸਟਲ ਤੋਂ ਭੱਜ ਕੇ ਅਰਬਨ ਐਸਟੇਟ ਆ ਗਿਆ। ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ- "ਕਿਤੇ ਭੱਜ ਚੱਲੀਏ, ਪੁਲੀਸ ਅਤੇ ਫ਼ੌਜ ਉਹਨਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਫੜਦੀ ਫਿਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਦੀ ਸੰਤਾਂ ਕੋਲ਼ ਗਏ ਸਨ।"

ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਠੀਕ ਲੱਗੀ। ਦੋਵੇਂ ਪੈਦਲ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲ਼ ਗਏ। ਖੇਤਾਂ ਦੀਆਂ ਪਗਡੰਡੀਆਂ ਉੱਪਰ ਤੁਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਾਂ ਹੌਲ਼ੀ ਹੌਲ਼ੀ ਕਿ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ- "ਤੇਜ਼ ਚੱਲੋ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਸਾਬ੍ਹ"। ਮੈਂ ਕਿਹਾ- "ਬਿਨਾਂ ਇਹ ਜਾਣਨ ਦੇ ਕਿ ਕਿੱਥੇ ਪੁੱਜਣਾ ਹੈ, ਸਿੱਖ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ ਚੱਲਦੇ ਹਨ।"

ਉਹ ਹੱਸ ਪਿਆ।

ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਜਾਂਦੇ, ਘਰ ਵਿੱਚ ਹਫੜਾ-ਦਫੜੀ ਮਚ ਜਾਂਦੀ। ਘੁਸਰ ਮੁਸਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਪ੍ਰੇਤ ਆਤਮਾ ਆ ਵੜੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਟਾਲਣ ਦਾ ਕੋਈ ਮੰਤਰ ਨਾ ਲੱਭਦਾ ਹੋਵੇ। ਅਸੀਂ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਘਰ ਬਦਲਦੇ। ਕੁਝ ਲੋਕ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਇਸ ਸਭ ਬਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇੱਕ ਨੇ ਕਿਹਾ- "ਨਾਲ਼ੇ ਸਾਧ ਆਪ ਮਰ ਗਿਆ ਨਾਲ਼ੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਰਵਾ ਗਿਆ"। ਸੁਣ ਕੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਵਾਲ਼ੇ ਨੇ ਕਿਹਾ- "ਅੱਜ ਇਹੋ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜੋ ਤੂੰ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਲੋਕ ਇਹ ਕਹਿਣ ਕਿ ਇੱਕ ਸਾਧ ਸੀ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ। ਬੱਸ ਉਹੋ ਬਚਿਆ ਤੇ ਉਸੇ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ।"

ਇੱਕ ਦਿਨ ਤਾਂ ਕਮਾਲ ਹੋ ਗਈ। ਇੱਕ ਦੋਸਤ ਦਾ ਘਰ ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਸੋਚਿਆ ਉਸ ਕੋਲ਼ ਕੁਝ ਦਿਨ ਕੱਟੀਏ। ਘਰ ਮਿਲ਼ ਗਿਆ। ਬਾਕੀ ਮੈਂਬਰ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਨੇ 'ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ' ਦਾ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਮੇਰਾ ਦੋਸਤ ਨਾ ਬੈਠਣ ਲਈ ਆਖੇ ਨਾ ਜਾਣ ਲਈ। ਸੁੰਨ ਹੋਇਆ ਖਲੋਤਾ ਰਿਹਾ। ਤਰੇਹ ਲੱਗੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਮੈਂ ਕਿਹਾ- "ਮਾਤਾ ਪਾਣੀ ਪਿਆਈਂ।" ਮਾਤਾ ਪਾਣੀ ਲੈਣ ਗਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕੰਧ ਨਾਲ਼ ਖਲੋਤੀ ਮੰਜੀ ਨਿੰਮ ਹੇਠ ਡਾਹ ਲਈ, ਦੋਵੇਂ ਜਣੇ ਬੈਠ ਗਏ। ਪਾਣੀ ਪਿਆ ਦਿੱਤਾ ਮਾਤਾ ਨੇ। ਅਸੀਂ ਘਰੋਂ ਵੀ-ਸ਼ੇਪ ਬਾਥਰੂਮ ਚੱਪਲਾਂ ਪਾ ਕੇ ਨਿਕਲ਼ ਆਏ ਹੋਏ ਸਾਂ। ਗ਼ਰਮੀ ਸੀ ਤੇ ਪਸੀਨੇ ਉੱਪਰ ਖੇਤਾਂ ਦੀ ਧੂੜ ਪੈ ਪੈ ਕੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਚਿੱਕੜ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਸੀ, ਕਚਿਆਣ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ- "ਮਾਤਾ ਜੇ ਬਾਲਟੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਮਿਲ਼ ਜਾਏ ਤਾਂ ਪੈਰ ਵੀ ਧੋ ਲਈਏ।" ਮਾਤਾ ਫਟਾਫਟ ਅੱਧੀ ਕੁ ਬਾਲਟੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਲੈ ਆਈ ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਮਾਂਵਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਪੈਰ ਧੋਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਤੁਰੰਤ ਸਾਡੇ ਪੈਰ ਖ਼ੁਦ ਧੋ ਕੇ ਚੱਪਲਾਂ

ਆਪੇ ਸਾਡੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਫਸਾ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ- "ਦੌੜ ਜਾਓ ਹੁਣ। ਇੱਥੇ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਖ਼ਤਰਾ ਬੜਾ ਹੈ।"

ਇਸ ਮਾਈ ਨੂੰ ਇਓਂ ਲੱਗਾ ਕਿ ਆਨੀ ਬਹਾਨੀ ਅਸੀਂ ਉਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਵਧੀਕ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਜੋ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਅਤੇ ਕੁਲਦੀਪ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਦੂਰ ਜਾ ਕੇ ਖ਼ੂਬ ਹੱਸੇ।

ਸ਼ਾਮ ਪੈਣ ਲੱਗੀ। ਇੱਕ ਟਿਊਬਵੈਲ ਚੱਲਦਾ ਵੇਖਿਆ। ਸੋਚਿਆ ਇਸ਼ਨਾਨ ਹੀ ਕਰ ਲਈਏ। ਓਥੇ ਪੁੱਜੇ। ਇੱਕ ਜੁਆਨ ਮੰਜੀ ਉੱਪਰ ਪਿਆ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਉੱਠ ਬੈਠਾ ਤੇ ਬੈਠਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ- "ਬੁਰੇ ਦਿਨ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਕਿੱਧਰ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ ਇਸ ਵੇਲ਼ੇ ? ਤੁਰਨ ਫਿਰਨ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਖ਼ਤਰਾ ਹੈ।"

ਮੈਂ ਕਿਹਾ- "ਅਹੁ ਉਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਮੇਰਾ ਦੋਸਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਗਿੱਲ। ਉਸ ਕੋਲ਼ ਗਏ ਸਾਂ। ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਸੀ ਕੋਈ। ਪਰ ਉਹ ਘਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲ਼ਿਆ, ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਪਰਤ ਆਏ।"

ਮੁੰਡਾ ਹੱਸ ਪਿਆ। ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ- "ਹੁਣੇ ਤਾਂ ਇੱਥੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਪਹਿਲਾਂ ਗਿੱਲ ਮੇਰੀ ਬੰਬੀ ਤੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਘਰ ਗਿਆ ਹੈ। ਝੂਠ ਕਿਉਂ ਬੋਲਦੇ ਹੋ ?" ਅਸੀਂ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਏ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਹੀ ਗੱਲ ਦੱਸ ਦਿੱਤੀ। ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ- "ਇੱਥੇ ਮੇਰੇ ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਖ਼ਤਰਾ ਨਹੀਂ। ਮੋਟਰ ਵਾਲ਼ੇ ਕੋਠੇ ਵਿੱਚ ਅਰਾਮ ਨਾਲ਼ ਰਹੋ।"

ਉਹ ਗਾਂ ਦੀ ਧਾਰ ਚੋ ਲਿਆਇਆ। ਏਨੇ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਨਹਾ ਲਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਦੁੱਧ ਪੀਤਾ। ਫਿਰ ਉਹ ਪਿੰਡੋਂ ਹਨੇਰੇ ਪਏ ਰੋਟੀ ਲੈ ਆਇਆ ਤੇ ਅਸੀਂ ਇਵੇਂ ਹੀ ਕਈ ਦਿਨ ਓਥੇ ਟਿਕਾਣਾ ਕੀਤਾ। ਮੇਰਾ ਸਾਥੀ ਹੌਲ਼ੀ ਦੇ ਕੇ ਮੇਰੇ ਕੰਨ ਵਿੱਚ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ- "ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਮੁੰਡਾ ਸਾਡੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਲੱਗਾ ਹੈ, ਜੇਲ੍ਹ ਇਹ ਵੀ ਜਾਏਗਾ ਲਾਜ਼ਮੀ।" ਅਸੀਂ ਹੱਸ ਪਏ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ- "ਤੂੰ ਦੱਸੇਂਗਾ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਕਿ ਇਸ ਕੋਲ਼ ਰਹੇ ਸਾਂ ?" ਕੁਲਦੀਪ ਨੇ ਕਿਹਾ- "ਮੈਂ ਜਾਂ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਦੱਸਾਂਗੇ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਆਖ਼ਰ ਇਹੀ ਨਤੀਜਾ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ।"

ਦੋ ਕੁ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਇੱਧਰ ਓਧਰ ਝੱਖ ਮਾਰ ਕੇ ਮੈਂ ਥੱਕ ਗਿਆ। ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ, ਵੇਖੀ ਜਾਏਗੀ ਜੋ ਹੋਏਗੀ। ਆਪਾਂ ਕਿਹੜਾ ਖ਼ੂਨ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜੋ ਲੁਕੇ ਫਿਰਦੇ ਹਾਂ ? ਫੜਨਗੇ ਤਾਂ ਫੜ ਲੈਣ। ਮੇਰਾ ਸਾਥੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ- "ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਘਰ ਘੁਰ। ਕੋਈ ਘਰ ਰਿਹਾ ਈ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਾਈਏ ਕਿੱਥੇ ? ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਾ ਹੈ ਜਾਓ।" ਉਸ ਨੇ ਜੱਫ਼ੀ ਪਾਈ, ਵੱਖ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਤੁਰ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲ਼ਿਆ।

ਮੈਂ ਘਰ ਆ ਗਿਆ। ਪਤਨੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ- "ਪੁਲਸ ਵਾਲ਼ੇ ਕਈ ਵਾਰ ਪੁੱਛ ਗਏ ਨੇ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਸੁਖਦਿਆਲ ਆਇਆ ਸੀ। ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਜ਼ਰੂਰੀ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਹੈ ਕੋਈ।" ਮੈਂ ਸੁਖਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲ਼ਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ- "ਮੈਨੂੰ ਫ਼ੌਜੀ ਘਰੋਂ ਫੜ ਕੇ ਲੈ ਗਏ ਸਨ। ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਘੰਟੇ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕਰ ਕੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਤੂੰ ਵੀ ਦੌੜੀਂ ਨਾ ਕਿਧਰੇ। ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਗੱਲ ਵੀ ਕਰ ਕੇ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਪ੍ਰੋ. ਪੰਨੂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦੇਹ, ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਆਖਦੇ। ਜੋ ਪੁੱਛਣਗੇ ਦੱਸ ਦੇਈਂ। ਆਪਣੇ ਕੋਲ਼ ਕਿਹੜਾ ਕੋਈ ਭੇਦ ਹਨ ?" ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦੁਖ ਨਿਵਾਰਨ ਲਾਗੇ ਸਕੂਲ ਹੈ। ਉਸ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਗੇਡੀਅਰ ਚੌਧਰੀ ਦਾ ਕੈਂਪ ਹੈ। ਚੌਧਰੀ ਪਟਿਆਲ਼ੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਕਮਾਂਡਰ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲ਼ ਆ। ਆਖੀਂ ਮੈਨੂੰ ਸੁਖਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭੇਜਿਆ ਹੈ।"

ਬਹੁਤ ਸਖ਼ਤ ਪਹਿਰਿਆਂ ਅੰਦਰ ਉਸ ਦਾ ਦਫ਼ਤਰ ਸੀ। ਮੈਂ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਪੁੱਛਗਿੱਛ, ਤਲਾਸ਼ੀਆਂ ਆਦਿਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅੰਦਰ ਲੈ ਗਏ ਤੇ ਕਿਹਾ, "ਜਿੰਨਾ ਸਮਾਂ ਗੱਲ ਕਰੋ ਹੱਥ ਪਿੱਛੇ ਰੱਖਣੇ ਹਨ।" ਚੌਧਰੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨ ਬਿਓਰਾ ਨੋਟ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ- "ਜਾਓ। ਘਰ ਹੀ ਰਹਿਣਾ। ਜੇ ਫੇਰ ਲੋੜ ਪਈ, ਹੋਰ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕਰ ਲਵਾਂਗੇ। ਟਲਿਓ ਨਾ।" ਮੈਂ ਘਰ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਬੇਚੈਨੀ ਘਟੀ। ਅਰਾਮ ਨਾਲ਼ ਸੌਂ ਗਏ।

ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਜ਼ੋਰ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਬੂਹਾ ਖੜਕਿਆ। ਕਾਲ ਬੈਲ ਵੀ ਵੱਜੀ ਜਾਵੇ ਤੇ 'ਠੱਕ ਠੱਕ' ਬੂਹਾ ਵੀ। ਮੈਂ ਤੇ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਉੱਠੇ। ਆਲ਼ੇ ਦੁਆਲ਼ੇ ਸਰਚ ਲਾਈਟਾਂ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਚੁੰਧਿਆ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਚਾਰ ਟੈਂਕ ਘਰ ਦੇ ਚੁਫ਼ੇਰੇ ਲੋਡਡ ਤੈਨਾਤ ਸਨ। ਲੋਹ-ਟੋਪ ਪਾਈ ਫ਼ੌਜੀ, ਕਾਰਬਾਈਨਾਂ, ਸਟੇਨਗੰਨਾਂ ਬੀੜੀ ਗਵਾਂਢੀਆਂ ਦੀਆਂ ਛੱਤਾਂ ਤੇ ਲੇਟੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ। ਚਾਰ ਜਵਾਨ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ਼ ਅੱਗੇ ਵਧੇ ।

ਇੱਕ ਮੇਜਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਪੰਨੂ ਕੌਣ ਹੈ ?"

ਮੈਂ ਕਿਹਾ, "ਮੈਂ ਹਾਂ।"

ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਪਿੱਛੇ ਬੰਨ੍ਹਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਘਰ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਕੁਝ ਚਿੱਠੀਆਂ, ਕਿਤਾਬਾਂ, ਨੋਟਸ ਚੁੱਕ ਲਏ ਗਏ। ਮੇਰਾ ਪੀ ਐਚ.ਡੀ. ਦਾ ਕੰਮ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਕਿਨਾਰੇ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਨੋਟਸ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਦਸ ਕਿੱਲੋ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੋਵੇਗਾ, ਮੇਰੇ ਮਿੰਨਤਾਂ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਚੁੱਕ ਲਏ। ਇੱਕ ਸਟੀਰਿਓ ਤੇ ਦੋ ਦਰਜਨ ਕੈਸਟਾਂ ਚੁੱਕ ਲਈਆਂ। ਹਜ਼ਾਰ ਕੁ ਰੁਪਿਆ ਪਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕਿਆ।

ਇੱਕ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਆਏ ਤੇ ਚਾਰ ਕੁ ਵਜੇ ਤਕ ਤਲਾਸ਼ੀ ਦਾ ਕੰਮ-ਕਾਜ ਪੂਰਾ ਕਰ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਬੈਠਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਇੱਕ ਥਰੀ ਟੱਨਰ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਬਿਠਾ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਤਸ਼ੱਦਦ ਦਾ ਦੌਰ

ਦੋ ਕੁ ਕਿੱਲੋਮੀਟਰ ਉੱਤਰ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਗੱਡੀਆਂ ਦਾ ਕਾਫ਼ਲਾ ਤੁਰਿਆ। ਚਾਨਣ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕ ਫ਼ੌਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਬਦਬੂਦਾਰ ਤੌਲੀਆ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉੱਪਰ ਘੁੱਟ ਕੇ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੱਕ ਤੋਂ ਕੁਝ ਉੱਪਰ ਕਰ ਸਕਾਂ, ਪਰ ਹੱਥ ਪਿੱਛੇ ਬੰਨ੍ਹੇ ਹੋਣ ਸਦਕਾ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਉਹ ਲਗਭਗ ਦੋ ਘੰਟੇ ਗੱਡੀਆਂ ਇੱਧਰ ਉਧਰ ਘੁਮਾਉਂਦੇ ਰਹੇ... ਤੇਜ਼ ਮੋੜ ਕੱਟਦੇ... ਕਦੀ ਸੱਜੇ ਮੋੜਦੇ ਕਦੀ ਖੱਬੇ... ਕਦੀ ਬੈਕ ਕਦੀ ਫਾਰਵਰਡ। ਮੈਂ ਏਨਾ ਕੁ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਜਾਣ ਦਾ ਮਕਸਦ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗੇ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿੱਥੇ ਹਾਂ, ਇਸ ਲਈ ਦੌੜਨ ਦਾ ਯਤਨ ਨਾ ਕਰਾਂ।

ਕਿਸੇ ਰੇਤਲੀ ਥਾਂ ਉੱਪਰ ਉਤਾਰਿਆ। ਕੋਈ ਟਿੱਬਾ ਸੀ। ਕਿੱਥੇ ਸੀ ਇਹ... ਹੁਣ ਤਕ ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਇੱਕ ਬੰਦ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ। ਤੌਲੀਆ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਹਨੇਰਾ ਸੀ, ਪਰ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕੁਝ ਹੋਰ ਬੰਦੇ ਵੀ ਅੰਦਰ ਬੰਦ ਹਨ। ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਦਿਸਿਆ ਨਹੀਂ ਪਹਿਲੀ ਵੇਰ। ਫਿਰ ਹੱਥ ਖੋਲ੍ਹੇ ਤੇ ਕੱਪੜੇ ਉਤਾਰਨ ਲਈ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ। ਕੱਪੜੇ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਕਛਹਿਰਾ ਉਤਾਰੋ। ਮੈਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਇੱਕ ਫ਼ੌਜੀ ਨੇ ਥਰੀ ਨਾਟ ਥਰੀ ਦੀ ਰਾਈਫ਼ਲ ਦਾ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਬੱਟ ਮੋਢੇ ਉੱਪਰ ਮਾਰਿਆ। ਦੂਜੇ ਫ਼ੌਜੀ ਨੇ ਪੂਰੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾ.ਲ ਦੂਜਾ ਬੱਟ ਗੋਡੇ ਉੱਪਰ

ਮਾਰਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਡਿਗ ਪਿਆ। ਪੁਲੀਸ ਅਤੇ ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਗਾਲ਼ਾਂ ਦੁਹਰਾਉਣੀਆਂ ਉਚਿਤ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਦੇ ਮੋਢਿਆਂ ਉੱਪਰ ਨਾ ਰੈਂਕ ਸਨ, ਨਾ ਰਜਮੈਂਟ ਦਾ ਨਾਮ, ਨਾ ਜੇਬਾਂ ਉੱਪਰ ਨੇਮ-ਪਲੇਟ। ਉਹ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਨਾਮ ਵੀ ਸਾਡੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਇੱਕ ਫ਼ੌਜੀ ਨੇ ਹੱਥ ਪਾ ਕੇ ਨਾ.ਲਾ ਤੋੜ ਕੇ ਵਗ੍ਹਾ ਮਾਰਿਆ। ਦਰਅਸਲ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਫ਼ੌਜੀ ਡਾਕਟਰ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸੁੰਨਤ ਕਰਵਾਈ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਕਿ ਇਹ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਹੈ ਜਾਂ ਸਿੱਖ ਹੈ।

ਦੋ ਬੱਟਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ। ਫਿਰ ਠੁੱਡੇ ਮੁੱਕੇ ਮਾਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਹਟ ਗਏ, ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜੀਅ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਹੱਥ ਪਿੱਛੇ ਕੀਤੇ ਤੇ

ਮੋਟਾ ਤਾਲਾ ਲਾ ਕੇ ਬਾਹਰ ਖਲੋ ਗਏ। ਕੁਝ ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮੈਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਸੁਣੀਆਂ, "ਇਨ ਕਾ ਬਾਪ ਪਕੜਾ ਗਇਆ ਸਾਲਾ। ਬਹਿਨ... ਤਕੜਾ ਹੈ ਕੋਈ। ਬੜਾ ਕੁਛ ਮਿਲੇਗਾ। ਇਤਨੀ ਪਿਟਾਈ ਹੂਈ ਕੁਸਕਾ ਨਹੀਂ।" ਏਨੇ ਨੂੰ ਦੋ ਫ਼ੌਜੀ ਫਿਰ ਅੰਦਰ ਆਏ ਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਕੱਸ ਕੇ ਅੱਖਾਂ ਬੰਨ੍ਹ ਗਏ। ਏਨੇ ਕੁ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਦੋ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵੀ ਬੰਨ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਫ਼ੌਜੀ ਜੰਦਰੇ ਮਾਰ ਕੇ ਬਾਹਰ ਗਏ ਤਾਂ ਇਹ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਰਕਦੇ ਸਰਕਦੇ ਮੇਰੇ ਨੇੜੇ ਆ ਗਏ। ਇੱਕ ਗੁਰਮੇਜ ਸਿੰਘ ਸੀ, ਦੂਜਾ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ। ਤੀਜਾ ਇੱਕ ਗੁਰਸੇਵ ਸਿੰਘ ਸੀ, ਜੋ ਇੱਥੇ ਨੇੜੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਹਰਪਾਲਪੁਰ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕੁੱਲ 27 ਬੰਦੇ ਇੱਥੇ ਫੜੇ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਆਪ੍ਰੇਸ਼ਨ ਬਲੂ ਸਟਾਰ ਵੇਲੇ ਦੂਖ ਨਿਵਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚੋਂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤੇ।

ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ:- "ਅੱਜ ਕੌਣ ਫੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ? ਇਹ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਬੰਦਾ ਹੱਥ ਆਇਆ ਹੈ।" ਉਹ ਹੱਸ ਪਏ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਾਂ ਲਿਆਏ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਖਾੜਕੂ ਗ੍ਰੋਹਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਜਰਨੈਲ ਹੋ। ਭੁਲੇਖੇ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਾਰੀ ਜਾਣਗੇ ਸਾ.ਲੇ।" ਮੈਂ ਗੁਰਸੇਵ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ- "ਤੇਰੇ ਘਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਤੇਰਾ ਕੋਈ ਥਹੁ ਨਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ। ਬੜੀ ਥਾਂ ਲੱਭਦੇ ਫਿਰੇ। ਪੰਜ ਚਾਰ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਤੇਰਾ ਸਹਿਜ ਪਾਠ ਦਾ ਭੋਗ ਪਾ ਕੇ ਹਟੇ ਹਨ।" ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਰੋ ਪਿਆ। ਨਾ.ਲ ਬੈਠੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਦਿਲਾਸਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜੱਗੋਂ ਬੁਰੀ ਮਾਰ ਪੈਣ ਉਪਰੰਤ ਕਦੀ ਰੋਇਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਇਹ। ਤੁਹਾਡੀ ਏਨੀ ਕੁ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਭੁਸਕਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹੈ।

"ਚੁੱਪ ਕਰ ਓਇ ਮੂਰਖ। ਕਿਸ ਨੂੰ ਵਿਖਾ ਰਿਹਾ ਏਂ ਹੰਝੂ ?"

ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਇਕੱਲੇ ਇਕੱਲੇ ਦੀ ਇੰਟੈਰੋਗੇਸ਼ਨ ਹੁੰਦੀ। ਨਾ ਹੱਥ ਖੋਲ੍ਹਦੇ ਨਾ ਅੱਖਾਂ। ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਦੱਸਣ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਮੈਂ ਹੰਢਿਆ ਹੋਇਆ ਅਪਰਾਧੀ ਸਾਂ, ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਟੁੱਟ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਰੱਸੀ ਨਾ.ਲ ਹੱਥ ਬੰਨ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਸ਼ਾਮ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਪਿੱਠ ਪਿੱਛੇ ਹਥਕੜੀ ਨਾ.ਲ ਹੱਥ ਨੂੜ ਦਿੱਤੇ। ਸੌਣ ਵਿੱਚ ਮੁਸ਼ਕਲ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਨਾ.ਲ ਹੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾਇਆ ਗਿਆ ਕਿ ਹਰ ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ ਟੱਲੀ ਵੱਜੇਗੀ ਤੇ ਸਾਰੇ ਲੇਟੇ ਹੋਏ ਅਪਰਾਧੀ ਖਲੋ ਜਾਣਗੇ। ਖਲੋ ਕੇ ਫਿਰ ਲੇਟ ਜਾਣ। ਅਗਲੇ ਘੰਟੇ ਫਿਰ ਇਹੀ... ਇਓਂ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਹੋਏਗਾ। ਜਿਸ ਬੰਦੀ ਦੀ ਨੀਂਦ ਘੰਟੀ ਦੀ ਖੜਾਕ ਨਾ.ਲ ਨਾ ਖੁੱਲ੍ਹਦੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਠੁੱਡੇ ਜਾਂ ਬੱਟ ਮਾਰ ਕੇ ਜਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ। ਇੱਕ ਰਾਤ ਤਾਂ ਲੰਘਾ ਲਈ। ਹੁਣ ਅਗਲੀ ਰਾਤ ਕਿਵੇਂ ਲੰਘੇ ? ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਹੱਥ ਬੰਨ੍ਹੇ ਹੋਏ... ਨੂੜ ਕੇ ਅੱਖਾਂ ਬੰਨ੍ਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ। ਹੱਤਕ ਪੂਰਨ ਵਹਿਸ਼ੀ ਇੰਟੈਰੋਗੇਸ਼ਨ। ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਝਟਕੇ। ਜ਼ਮੀਨ ਉੱਪਰ ਬੱਜਰੀ ਵਿਛਾ ਕੇ ਗੋਡਿਆਂ ਪਰਨੇ ਰੁੜ੍ਹਨਾ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਲਿਖਾ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮਾਮਿਆਂ, ਫੁੱਫੜਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਭੁੱਲ ਗਿਆ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਹੋਰ ਮਾਰਨ। ਖ਼ੈਰ ਰਾਤ ਪਈ, ਓਹੀ ਬੁਰੀ ਹਾਲਤ। ਮੂਧੇ ਮੂੰਹ ਦੇਰ ਤਕ ਪਿਆਂ ਗਰਦਨ ਦੁਖਦੀ। ਪਾਸੇ ਪਰਨੇ ਸੌਂਦੇ ਤਾਂ ਇੱਕ ਬਾਂਹ ਉੱਪਰ ਜਿਸਮ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪੂਰਾ ਵਜ਼ਨ ਆ ਜਾਂਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਹੱਥ ਪਿੱਛੇ ਬੰਨ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ। ਫਿਰ ਹਰ ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ ਘੰਟੀ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਨਾ.ਲ ਉੱਠ ਖਲੋਣਾ। "ਇਓਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਮਰ ਜਾਵਾਂਗਾ।" ਹੌ.ਲੀ ਦੇ ਕੇ ਮੈਂ ਕਿਹਾ। ਗੁਰਮੇਜ ਬੋਲਿਆ, "ਤਕੜੇ ਰਹੋ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਸਾਬ੍ਹ, ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਦੋ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਦੀ ਔਖ ਹੈ ਬਸ।" "ਦੋ ਤਿੰਨ

ਦਿਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ?" ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ। "ਸਭ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।" ਉਸ ਨੇ ਕੇਵਲ ਏਨਾ ਕਿਹਾ।

ਚੌਥੀ ਰਾਤ ਲੰਘੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਿਹਾ, "ਰਾਤ ਬੜੀ ਨੀਂਦ ਆਈ। ਰਾਤੀਂ ਘੰਟੀਆਂ ਮਾਰ ਕੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਜਗਾਏ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ?" ਸਾਰੇ ਹੱਸ ਪਏ। ਗੁਰਮੇਜ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਭ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ? ਰਾਤੀਂ ਵੀ ਘੰਟੀਆਂ ਪਿਛਲੀਆਂ ਰਾਤਾਂ ਵਾਂਗ ਵੱਜੀਆਂ ਸਨ। ਆਪਾਂ ਹੁਣ ਕੰਡੀਸ਼ਨਡ ਹੋ ਗਏ ਹਾਂ। ਸੁੱਤੇ ਸੁੱਤੇ ਉੱਠ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਫਿਰ ਸੌਂ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਹੁਣ ਠੀਕ ਰਹੇਗਾ। ਹੁਣ ਪੱਕ ਗਏ ਹਾਂ।"

ਗੱਲ ਮੁਕਾਉਣ ਲਈ ਸੰਖੇਪ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਪੰਜ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਖੋਲ੍ਹੇ ਗਏ ਤਾਂ ਬਾਹਾਂ ਸਹੀ ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਆਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਾ ਹੋਈਆਂ। ਚੀਕਾਂ ਨਿਕਲ ਗਈਆਂ। ਮੁੜ ਮੁੜ ਹੱਥ ਪਿੱਛੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ। ਲਗਭਗ ਘੰਟੇ ਦੀ ਜੱਦੋਜਹਿਦ ਬਾਅਦ ਬਾਹਾਂ ਅੱਗੇ ਆਉਣ ਲਈ ਰਜ਼ਾਮੰਦ ਹੋਈਆਂ। ਹਰ ਸਵੇਰ ਸ਼ਾਮ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਪਾਠ ਕਰ ਕੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦੇ, "ਹੇ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਜੇ ਤੂੰ ਸਾਡੇ ਉੱਤੇ ਮਿਹਰਬਾਨ ਹੋ ਜਾਵੇਂ ਤਾਂ ਜੇਲ੍ਹ ਭੇਜ ਦੇਹ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਨਰਕ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ।" ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਹੱਸਦੇ ਕਿ ਲੋਕ, ਜਿਹੜੇ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਬੰਦੀ ਹਨ, ਉਹ ਰਿਹਾਈ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦੇ ਹੋਣਗੇ... ਅਸੀਂ ਜੇਲ੍ਹ ਜਾਣ ਦੇ ਇੱਛੁਕ ਹਾਂ।

ਇੱਕ ਦਿਨ ਇੱਕ ਚੌਦਾਂ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਦੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਨੇ ਏਨਾ ਕੁੱਟਿਆ ਕਿ ਉਹ ਰੋਂਦਾ ਰੋਂਦਾ ਆਇਆ ਤੇ ਦੇਰ ਤਕ ਰੋਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਫਿਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, "ਜਦੋਂ ਰਿਹਾਈ ਹੋਈ ਤਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਜਾਵਾਂਗਾ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਪੁੱਛਾਂਗਾ- ਸਾਡਾ ਕੀ ਕਸੂਰ ਸੀ ਬਾਬਾ?

ਸਾਨੂੰ ਕਿਉਂ ਏਨੀ ਮਾਰ ਪਈ ?"

ਇੱਕ ਬਜ਼ੁਰਗ, ਜੋ ਆਪ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਬੋਲਿਆ, "ਅਜਿਹਾ ਨਾ ਕਰੀਂ ਪੁੱਤਰ। ਕੇਵਲ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਕਰੀਂ। ਇਹ ਨਾ ਪੁੱਛੀਂ ਕਿ ਬੇਕਸੂਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕਿਉਂ ਪਈ। ਜੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸਵਾਲ ਕਰੇਂਗਾ ਤਾਂ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੈਨੂੰ ਪੁੱਛਣਗੇ- ਸਾਡਾ ਕੀ ਕਸੂਰ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਸਾਨੂੰ ਤੰਗ ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ? ਫਿਰ ਨਿੱਕੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਪੁੱਛਣਗੇ- ਸਾਡਾ ਕੀ ਕਸੂਰ ਸੀ ? ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿਰ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਤੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, "ਤੁਧ ਬਿਨ ਰੋਗ ਰਜਾਈਆਂ ਦਾ ਓਢਣ ਨਾਗ ਨਿਵਾਸਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣਾ। ਉਹਨਾਂ ਪਾਸ ਗਿ.ਲੇ ਸ਼ਿਕਵੇ ਨਹੀਂ ਕਰੀਦੇ।"

ਹਰੇਕ ਬੰਦੀ ਦੇ ਜਿਸਮ ਉੱਪਰ ਜ਼ਖ਼ਮ ਸਨ। ਜੁਲਾਈ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੱਖੀਆਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਵੱਢਦੇ। ਹੱਥ ਬੰਨ੍ਹੇ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਉਡਾ ਨਾ ਸਕਦੇ। ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮਿੰਨਤਾਂ ਕਰਦੇ ਕਿ ਰੇਤੇ ਦੀ ਇੱਕ ਇੱਕ ਮੁੱਠ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਉੱਪਰ ਸੁੱਟ ਦੇਣ। ਕੋਈ ਕੋਈ ਰਹਿਮ-ਦਿਲ ਫ਼ੌਜੀ ਮਿੱਟੀ ਦੀਆਂ ਮੁੱਠੀਆਂ ਭਰਦਾ ਤੇ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਤੇ ਪਾ ਵੀ ਦਿੰਦਾ। ਉਸ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਕਰਦੇ। ਕੋਈ ਕੋਈ ਸਗੋਂ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਉੱਪਰ ਠੁੱਡੇ ਮਾਰਦਾ। ਕੌਣ ਮਿੱਟੀ ਪਾ ਗਿਆ ਸੀ... ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਅੱਖਾਂ ਬੰਨ੍ਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਸੁਖਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨਾਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਪਾਣੀ ਮੰਗਿਆ। ਫ਼ੌਜੀ ਪਾਣੀ ਦਾ ਡੱਬਾ ਭਰ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਲਾਉਣ ਲੱਗਾ। ਜਿਸ ਪਾਸੇ ਡੱਬਾ ਸੀ, ਉਸ ਪਾਸੇ ਮੂੰਹ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਪਾਣੀ ਦੀ ਘੁੱਟ ਭਰਨ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਫ਼ੌਜੀ ਨੇ ਭੈਣ ਦੀ ਗਾ.ਲ ਕੱਢ ਕੇ ਕਿਹਾ- "ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹਾ ਹੈ ਸਾਲੇ ਕੋ ਔਰ ਬਤਾਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਸ ਕਰ ਕੱਪੜਾ ਬਾਂਧੋ। ਕਰਤਾ ਹੂੰ ਇਲਾਜ"। ਤਿੰਨ ਤਿੰਨ ਪੱਤੇ ਦੋਹਾਂ ਅੱਖਾਂ ਉੱਪਰ ਰੱਖ ਕੇ ਕੱਸ ਕੇ ਕੱਪੜਾ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਇਓਂ ਗ.ਲ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਪੱਤੇ ਬੰਨ੍ਹਣ ਨਾ.ਲ ਫੋੜਾ ਗ.ਲ ਕੇ ਫੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਸ ਨੇ 'ਸੀ' ਤਕ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।

ਜਦੋਂ ਸਾਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਲਗਭਗ ਸੌ ਸਿੱਖ ਵਕੀਲ ਦੌੜਦੇ ਹੋਏ ਸਾਡੇ ਕੇਸ ਲੜਨ ਹਿਤ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ, ਤਦ ਸਾਡੇ ਜਿਸਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਦਬੂ ਏਨੀ ਤਿੱਖੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡੇ ਨੇੜੇ ਕੋਈ ਖਲੋਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਹਾਉਣ ਦਿੱਤੇ ਨਾ ਦਾਤਣ ਬਰੱਸ਼ ਕਿਧਰੇ ਮਿਲ਼ਿਆ। 27 ਬੰਦੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲਗਭਗ ਅੱਧਿਆਂ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀੜੇ ਪੈ ਗਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਜੂਨ ਅਤੇ ਜੁਲਾਈ ਦੇ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਜਿਸ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਰੱਖਿਆ ਸੀ, ਉੱਤੇ ਪੱਖਾ ਤਾਂ ਕੀ ਹੋਣਾ ਸੀ ਖਿੜਕੀ ਜਾਂ ਰੌਸ਼ਨਦਾਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਪੰਜ ਪੰਜ ਸੱਤ ਸੱਤ ਫ਼ਰਜ਼ੀ ਕੇਸ ਹਰੇਕ ਬੰਦੀ ਉੱਪਰ ਮੜ੍ਹ ਕੇ ਸਖ਼ਤ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅੰਦਰ ਨਾਭੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਕੇਸ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਨਹੀਂ ਚੱਲਿਆ, ਸਾਰਾ ਝੂਠ ਦਾ ਆਡੰਬਰ ਸੀ... ਨਾ ਸਬੂਤ ਨਾ ਗਵਾਹੀ ਨਾ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਪੈਰਵਾਈ। ਪਰ ਜਿਸ ਜਿਸ ਦੀ ਜ਼ਮਾਨਤ ਹੋਣ ਲੱਗਦੀ ਜਾਂ ਕੋਈ ਬਰੀ ਹੋਣ ਲੱਗਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਦੀ ਡਿਓੜ੍ਹੀਓਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕ.ਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕੌਮੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਐਕਟ ਤਹਿਤ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕਾਂ ਅੱਗੇ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵੱਲੋਂ ਲਾਏ ਰੋਲਟ ਐਕਟ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨੈਸ਼ਨਲ ਸਕਿਓਰਟੀ ਐਕਟ ਨਾ.ਲ ਕਰਨ। ਭਾਰਤੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਇਸ ਐਕਟ ਨੂੰ ਕਾ.ਲਾ ਕਾਨੂੰਨ ਐਲਾਨ ਕੇ ਵਿਦਰੋਹ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ

ਨੇ ਇਹ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਿਆ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਆਇਦ ਐਨ.ਐਸ.ਏ. ਜਾਂ ਟਾਡਾ, ਰੋਲਟ ਐਕਟ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਭਿਅੰਕਰ ਐਕਟ ਹੈ ਤੇ 1984 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੱਜ ਤਕ ਇਸ ਐਕਟ ਅਧੀਨ ਕੁੱਲ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਜਿੰਨੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਉਸ ਵਿੱਚ 80% ਸਿੱਖ ਹਨ। ਕਿੰਨਿਆਂ ਨੂੰ ਕੀ ਕੀ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ... ਇਹ ਅੰਕੜੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਉਹਨਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਅਜਿਹੇ ਭਰਾਮਾਰੂ ਕਨੂੰਨ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਘੜੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਪਿਆਰੀ ਵਸਤੂ ਕਦੀ ਸੰਭਾਲ਼ ਕੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖੀ। ਹੁਣ ਕੱਲ੍ਹ ਸੰਸਾਰ ਨੇ ਫ਼ੈਸਲਾ ਇਹ ਕਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਖ਼ੈਰ ਖਵਾਹ ਕੌਣ ਹਨ: ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਹਿੰਦੂ ਭਾਈਆਂ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ? ਸਿੱਖ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਰਹੇ। ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਗਏ ਤੇ ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਕਤਲ ਹੋਏ। ਅੱਜ ਤਕ ਦੇਸ਼ ਵੰਡ ਦੀ ਸੱਟ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਸੰਗੀਨ ਦਰਦ ਬਣ ਕੇ ਬੈਠੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਿਨਾਹ ਅਤੇ ਨਹਿਰੂ ਤੁਰੰਤ ਹਕੂਮਤ ਸੰਭਾਲ਼ਣ ਲਈ ਤਰਲੋਮੱਛੀ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਦੇਸ਼ ਵੰਡ ਹੋ ਗਈ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਜਿਨਾਹ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਹੈ ਤੇ ਭਾਰਤ ਲਈ ਨਹਿਰੂ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਕੌਣ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਸਿੱਖ, ਜਿਹੜੇ ਅੱਜ ਤਕ ਦੇਸ਼ ਵੰਡ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਹਨ, 'ਗ਼ੱਦਾਰ' ਐਲਾਨੇ ਗਏ ਹਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ 'ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਏਜੰਟ' ਹੋਣ ਦੀਆਂ ਉਪਾਧੀਆਂ ਅਕਸਰ ਮਿਲ਼ਦੀਆਂ ਹਨ। ਧੰਨ ਹੈ ਭਾਰਤ। ਧੰਨ ਹਨ ਭਾਰਤੀ ਭਰਾ।

ਜਬੈ ਬਾਣ ਲਾਗਯੋ, ਤਬੈ ਰੋਸ ਜਾਗਯੋ

ਕਿਹੜੀ ਗੰਦੀ ਗਾਲ਼ ਅਜਿਹੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਜਿਹੜੀ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲ਼ੇ ਨੂੰ ਨਾ ਦਿੱਤੀ ਹੋਵੇ।

ਦੁੱਖ ਵਿੱਚ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਬੰਦੀ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਆਖ ਦਿੰਦਾ ਤਾਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੇ ਬੱਟ ਹੱਡੀਆਂ ਤੋੜ ਦਿੰਦੇ। ਚਾਰ ਪੰਜ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ ਸੈਂਟਰਲ ਜੇਲ੍ਹ ਪਟਿਆਲ਼ੇ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ, ਜਿੱਥੇ ਬਹੁਤ ਸਿੱਖ ਜੁਆਨ ਅਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਸਨ। ਬੜੀ ਤੇਜ਼ ਅਫ਼ਵਾਹ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਫ਼ਰਾਰ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਇਸ ਖ਼ਬਰ ਨੂੰ ਉਡਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਪੱਕਾ ਹੱਥ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇੰਟੈਰੋਗੇਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਫ਼ੌਜੀ ਜੁਆਨ ਅਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਅਕਸਰ ਆਖਦੇ ਕਿ ਸੰਤ ਬਚ ਕੇ ਨਿਕਲ਼ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਓਂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਲਾਭ ਕੀ ਸੀ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ।

ਫ਼ਰੀਦਕੋਟ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਐਡਵੋਕੇਟ ਤੇ ਬੜੇ ਤੀਖਣ ਬੁੱਧ ਬਜ਼ੁਰਗ ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਨੇ ਕਿਹਾ- "ਮੈਨੂੰ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਮਹੀਨਾ ਕੁ ਬਾਅਦ ਫੜਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਹ ਅਫ਼ਵਾਹ ਸੁਣਦਾ ਤਾਂ ਹਰ ਉਸ ਬੰਦੇ ਪਾਸ ਪੁੱਜਦਾ ਜਿਹੜਾ ਦੱਸਦਾ ਕਿ ਸੰਤ ਠੀਕ ਠਾਕ ਹਨ। ਉਹ ਅੱਗੋਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈਂਦਾ ਤੇ ਅਗਲਾ ਅੱਗੋਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦਾ। ਇੱਕ ਵੀ ਬੰਦਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲ਼ਿਆ, ਜਿਹੜਾ ਕੁਝ ਸਹੀ ਜਾਣਦਾ ਹੋਵੇ। ਆਖ਼ਰ ਮੈਂ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਭਰਾ ਕੈਪਟਨ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ- "ਤੁਸੀਂ ਸਨਾਖ਼ਤ ਕਰ ਕੇ ਆਏ ਸੀ ਸੰਤਾਂ ਦੀ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਵੇਖਿਆ ਸੀ ?" ਕੈਪਟਨ ਨੇ ਕਿਹਾ- "ਉਹ ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਪਿੱਠ ਪਿੱਛੋਂ ਵੇਖ ਕੇ ਦੱਸ ਦਿੰਦਾ ਕਿ ਇਹ ਲਾਸ਼ ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਧਿਆਨ ਨਾਲ਼ ਚਿਹਰਾ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਅੰਗ ਵੇਖ ਕੇ ਆਇਆ ਹਾਂ।"

ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਕੈਪਟਨ ਸਾਬ੍ਹ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ- "ਸੰਤ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਹਨ।" ਪਿਤਾ ਸ੍ਰ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰ ਅਤੇ ਦਮਦਮੀ ਟਕਸਾਲ ਲਗਾਤਾਰ ਇਹੋ ਰਾਗ ਅਲਾਪਦੇ ਰਹੇ। ਅਜਿਹਾ ਕਿਉਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ।

ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਆਉਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈਆਂ। ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਜੈ ਜੈ ਕਾਰ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਜੈ ਜੈ ਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਅਤੇ ਬੀ.ਜੇ.ਪੀ. ਦੇ ਆਗੂ ਕਿਸੇ

ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। 'ਯੇ ਕਾਮ ਤੋਂ (ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ) ਬਹੁਤ ਪਹਿਲੇ ਕਰ ਲੇਨਾ ਚਾਹੀਏ ਥਾ।' ਵਧਾਈ ਦੇ ਸੰਦੇਸ਼। ਵਿਜਈ ਤਾਰਾਂ ਅਤੇ ਲੇਖ। ਉਸ ਨੂੰ 'ਦੁਰਗਾ ਮਾਤਾ' ਕਿਹਾ ਗਿਆ।

ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸ੍ਰ. ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਸਾਰੀ, ਮੁਰੰਮਤ ਕਰਵਾਈ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਤਖ਼ਤ ਢਹਿ ਢੇਰੀ ਕਰ ਕੇ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਬਣਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਾਹਰ ਦੁਕਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਜਰਨੈਲ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਵਿਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇੱਕ ਪੇਂਡੂ ਯਾਤਰੂ ਨਾਲ਼ ਦੇ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ, "ਇੱਥੇ ਸੰਤ ਲੌਂਗੋਵਾਲ਼, ਟੌਹੜਾ ਸਾਬ੍ਹ, ਬਾਦਲ ਸਾਬ੍ਹ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਵੀ ਪਈਆਂ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਖ਼ਰੀਦਦਾ ?" ਉੱਤਰ ਮਿਲ਼ਿਆ, "ਜਿਹੜੇ ਖ਼ੁਦ ਵਿਕ ਜਾਂਦੇ ਨੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਫੋਟੋ ਨ੍ਹੀਂ ਵਿਕਦੀ।" ਤਬਾਹੀ ਵੇਖ ਕੇ ਇੱਕ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਸਮਝੋ ਅੰਤ ਹੋ ਗਿਆ।" ਦੂਜੇ ਨੇ ਸੁਣ ਕੇ ਕਿਹਾ, "ਅੰਤ ਬੇਅੰਤ ਹੈ।"

ਸ਼ਹੀਦ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਜਰਨੈਲ ਦੀ 90 ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਬਿਰਧ ਮਾਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਆਈ। ਮਲਬੇ ਦੀ ਇੱਕ ਬੁੱਕ ਤਸਲੇ ਵਿੱਚ ਪਾਉਂਦੀ ਅਤੇ ਤੁਰ ਪੈਂਦੀ। ਕਿਸੇ ਪੱਤਰਕਾਰ ਨੇ ਪਛਾਣ ਲਈ। ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, "ਮਾਤਾ ਬੜਾ ਸੋਹਣਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ। ਕੱਖ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ।" ਮਾਤਾ ਨੇ ਕਿਹਾ "ਨਹੀਂ, ਹੁਣ ਵੀ ਸੋਹਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਓਵੇਂ ਹੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮੱਸਾ ਰੰਘੜ ਇੱਥੇ ਬੈਠ ਕੇ ਪਾਪ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਓਦੋਂ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸੋਹਣਾ ਲੱਗਦਾ ਹੁੰਦਾ। ਜੁੱਗਾਂ ਤੋਂ ਸੁਹਣਾ ਹੈ। ਬੇਅਦਬੀ ਕਰਨ ਵਾਲ਼ੇ ਨਹੀਂ ਰਹੇ। ਇਹ ਰਹੇਗਾ ਸਦਾ।"

ਫ਼ੌਜੀ ਹਮਲੇ ਪਿੱਛੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਕਾਰ ਸੇਵਾ

ਮੈਂ ਪੇਸ਼ੀ ਉੱਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਲੱਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਡਿਓੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚੋਂ ਸੁਨੇਹਾ ਆਇਆ ਸੀ ਪੁਲੀਸ ਗਾਰਦ ਪੁੱਜ ਗਈ ਹੈ। ਇੱਕ ਸਿੱਖ ਮੇਰੇ ਕੋਲ਼ ਇੱਕ ਕਾਗਜ਼ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ। ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ- "ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਆ ਕੇ ਮਿਲ਼ੇਗੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਦੇ ਦੇਣਾ ਇਹ ਖ਼ਤ। ਆਪੇ ਪਛਾਣ ਲਏਗੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਹ ਤੇ ਖ਼ਤ ਮੰਗੇਗੀ।"

ਕਿਸੇ ਦਾ ਖ਼ਤ ਪੜ੍ਹਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਗੁਨਾਹ, ਪਰ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਮੁਸੀਬਤ ਖੜ੍ਹੀ ਨਾ ਕਰ ਦੇਵੇ... ਕੀ ਪਤਾ ਕੀ ਲਿਖਿਆ ਹੋਵੇ...? ਪੁਲੀਸ ਪੂਰੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲੈ ਕੇ ਹਥਕੜੀ ਜੜ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਵੇਖ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਹਿ ਕੀਤਾ ਕਾਗਜ਼ ਖੋਲ੍ਹਿਆ। ਲਿਖਿਆ

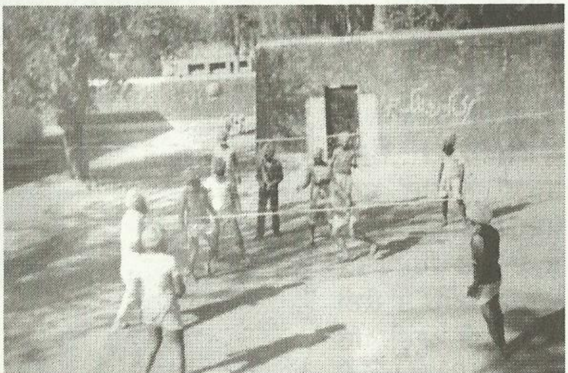
ਸੀ, "ਗੁਰਜੀਤ ਕੁਰੇ ਮੈਂ ਠੀਕ ਹਾਂ। ਦੁਖ ਨਿਵਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲੰਗਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੇਵਾਦਾਰ ਹੈ ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ। ਉਸ ਕੋਲ਼ ਇਹ ਚਿੱਠੀ ਲੈ ਕੇ ਚਲੀ ਜਾਈਂ। ਉਹ ਮੇਰਾ ਚੰਗਾ ਵਾਕਫ਼ ਹੈ। ਹਰ ਰੋਜ਼ ਉਥੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕਣ ਜਾਇਆ ਕਰੀਂ। ਨਾ਼ਲੇ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਰੋਜ਼ ਰੋਟੀ ਖੁਆ ਦਿਆ ਕਰੇਗਾ, ਨਾ਼ਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਘਰ ਲਿਜਾਣ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਚੁੱਪ ਕਰ ਕੇ ਪੰਜ ਸੱਤ ਰੋਟੀਆਂ ਫੜਾ ਦਿਆ ਕਰੇਗਾ। ਚਿੱਠੀ ਜ਼ਰੂਰ ਵਿਖਾਈਂ ਉਸ ਨੂੰ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਭਜਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਰੋਜ਼ ਰੋਜ਼ ਮੁਫ਼ਤ ਦਾ ਲੰਗਰ ਛਕਣ ਵਾ਼ਲਿਆਂ ਨੂੰ – ਗਮਦੂਰ ਸਿੰਘ।"

ਪੇਸ਼ੀ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਜਾਣਿਆ ਕਿ ਇਹ ਗ਼ਰੀਬ ਦਿਹਾੜੀਦਾਰ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪੁਰਬ ਤੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਆਇਆ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਫੜ ਲਿਆ ਸੀ। ਘਰ ਰੋਟੀ ਤਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਖਾਣ ਲਈ।

ਮੈਂ ਵੇਖਦਾ, ਇੱਕ ਪੇਂਡੂ ਸਿੱਖ, ਖੱਦਰ ਦਾ ਕੁੜਤਾ ਪਜਾਮਾ ਪਹਿਨੀ ਵਧੇਰੇ ਕਰ ਕੇ ਇਕੱਲਾ ਬੈਰਕ ਵਿੱਚ ਬੈਠਾ ਜਾਂ ਫਿਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਜੇਲ੍ਹ ਵਾ਼ਲੇ ਛੋਲੇ ਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਬੋਝਾ ਛੋਲਿਆਂ ਦਾ ਭਰ ਲੈਂਦਾ। ਤੁਰਦਾ ਫਿਰਦਾ ਇੱਕ ਇੱਕ ਦੋ ਦੋ ਦਾਨਾ ਛੋਲਿਆਂ ਦਾ ਵੀ ਚੱਬੀ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਕੁਝ ਹੌ਼ਲੀ ਹੌ਼ਲੀ ਬੋਲਦਾ ਵੀ ਜਾਂਦਾ। ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ। 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ-ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਕਰੀ ਜਾਂਦਾ ਹੋਣਾ। ਦਾਣੇ ਵੀ ਚੱਬੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਚਲੋ ਠੀਕ ਹੈ। ਪਰ ਇੱਕ ਦਿਨ ਇਹ ਜਾਣਨ ਵਾਸਤੇ ਕਿ ਇਹ ਕਿਹੜਾ ਪਾਠ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਿਸ ਰੱਬ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਦਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ ਬਿਨ ਖੜਾਕ ਕੀਤਿਆਂ, ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਤੁਰ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਪਾਠ ਸੁਣਨ ਲੱਗਾ। ਉਹ ਹੌ਼ਲੀ ਹੌ਼ਲੀ ਕਹਿੰਦਾ ਫਿਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, "ਮਰੇਗੀ। ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਮਰੇਗੀ। ਨਹੀਂ ਬਚੇਗੀ। ਮਰੇਗੀ। ਮਰੇਗੀ ਹੀ ਮਰੇਗੀ।" ਇਹ ਸੀ ਉਸ ਦਾ ਸਿਮਰਨ।

ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਹੋ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ, "ਕੌਣ ਮਰੇਗੀ ਸਾਧੂ ਸਿਆਂ?" ਬੋਲਿਆ, "ਓਹੀ ਮਰੇਗੀ ਹੋਰ ਕੌਣ? ਓਹੀ ਮਰੇਗੀ ਜਿਸ ਨੇ ਬਾਬੇ ਦਾ ਘਰ ਢਾਹਿਆ ਹੈ, ਮਰੇਗੀ।" ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, "ਕੌਣ ਮਾਰੇਗਾ ਉਸ ਨੂੰ?" "ਮਹਾਰਾਜ। ਮਹਾਰਾਜ ਮਾਰੇਗਾ। ਤੂੰ ਵੇਖ ਲਈਂ ਚਾਹੇ। ਮਹਾਰਾਜ ਕੋਈ ਲੁਕ ਕੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਘਾਤ ਲਾ ਕੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ? ਸ਼ਰੇਆਮ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਪਾਪੀਆਂ ਨੂੰ।"

ਮੇਰਾ ਹਾਸਾ ਨਿਕ਼ਲ ਗਿਆ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਉਹ ਗ਼ੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਹੱਸਦਿਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ। ਫਿਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, "ਤੂੰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਲਿਖਿਆ ਹੈਂ ਨਾ। ਜਿਹੜੇ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਬਾਈ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਪਤਾ ਨ੍ਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਮੈਂ ਵੀ ਇੱਥੇ ਹਾਂ, ਤੂੰ ਵੀ ਇੱਥੇ ਹੈਂ। ਤੂੰ ਵੇਖ ਲਈਂ। ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਕੋਈ ਫ਼ੌਜ ਉਹਨੂੰ ਬਚਾ ਨ੍ਹੀਂ ਸਕਦੀ ਬਾਈ ਜੀ।"

ਮੈਂ ਉਸ ਕੋਲ਼ੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆਪਣੇ ਟਿਕਾਣੇ ਤੇ ਆ ਕੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗਾ- 'ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਦਿਮਾਗ

ਪੂਰਾ ਖ਼ਰਾਬ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਸੋਚਦੇ ਹਨ ਸਰਾਪ ਦੇਈ ਚੱਲੋ। ਜਿਵੇਂ ਸਰਾਪ ਨਾ ਹੋਏ ਐਟਮ ਬੰਬ ਹੋ ਗਏ। ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਢਹਿਣਾ ਸੀ ਢਹਿ ਗਿਆ, ਹੁਣ ਸਬਰ ਕਰੋ'।

ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਜਾਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ। ਸਿੱਖ ਜਵਾਨ ਦਿਨੇ ਤਾਸ਼ ਖੇਡਦੇ, ਸਵੇਰ ਸ਼ਾਮ ਵਾਲੀਬਾਲ; ਇਓਂ ਦਿਨ ਲੰਘੀ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਦੋ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਭਰਾ ਬੜੇ ਤੇਜ਼ ਤਰਾਰ ਸਨ। ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬੰਦ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਹਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੀ ਤਾਜ਼ਾ-ਤਰੀਨ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਲਵੋ। ਨਜ਼ਰਬੰਦਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਇਕੱਠ ਕਰ ਕੇ ਅਸੀਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ 'ਸਤੀਸ਼ ਜੈਕਬ' ਅਤੇ 'ਮਾਰਕ ਟੱਲੀ' ਦੇ ਖ਼ਿਤਾਬ ਦੇ ਦਿੱਤੇ। ਜੈਕਬ ਅਤੇ ਟੱਲੀ ਬੀ.ਬੀ.ਸੀ. ਲੰਡਨ ਦੇ ਬਹੁਤ ਕੁਸ਼ਲ ਰਿਪੋਰਟਰ ਸਨ।

ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਬੰਦੇ (ਸ੍ਰ. ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਚੀਮਾ, ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ, ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਚੰਦੂਮਾਜਰਾ ਤੇ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਡੂਮਛੇੜੀ ਆਦਿ) ਬੈਠੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਾਂ ਕਿ ਮਾਰਕ ਟੱਲੀ ਦੌੜਦਾ ਹੋਇਆ ਆਇਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, "ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਕਤਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।" ਅਸੀਂ ਪੁੱਛਿਆ- "ਕਿਵੇਂ ਤੇ ਕਿਸ ਨੇ ਕੀਤਾ ?" ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਹਾਲੀ ਇਹੋ ਪਤਾ ਹੈ। ਜਲਦੀ ਬਾਕੀ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਆ ਰਹੀ ਹੈ।" ਪ੍ਰੋ. ਚੰਦੂਮਾਜਰਾ ਬੋਲੇ, "ਤਮਿਲਾਂ ਦਾ ਐਕਸ਼ਨ ਹੋਏਗਾ, ਜੇ ਖ਼ਬਰ ਸੱਚੀ ਹੈ ਤਾਂ।" ਕਿਸੇ ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਇਹ ਕੰਮ?" ਚੰਦੂਮਾਜਰਾ ਹੱਸ ਪਏ ਤੇ ਕਿਹਾ, "ਲਈ ਜਾਓ ਸੁਫ਼ਨੇ ਪੁਰਾਣੀ ਸੂਰਮਗਤੀ ਦੇ। ਓਇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਨਈਂ ਰਿਹਾ ਦਮ ਹੁਣ।" ਉਹ ਮੁੰਡਾ ਏਨੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਰੋਧਵਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਬੁਜ਼ਦਿਲ ਕਿਉਂ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਇਓਂ ਬੈਠਿਆਂ ਦਸ ਕੁ ਮਿੰਟ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਸਤੀਸ਼ ਜੈਕਬ ਦੌੜਦਾ ਹੋਇਆ ਆਇਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ- "ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ।"

ਕਈਆਂ ਕੋਲ਼ ਟ੍ਰਾਂਜਿਸਟਰ ਸਨ। ਸਭ ਨੇ ਕੰਨਾਂ ਨਾਲ਼ ਲਾ ਰੱਖੇ ਸਨ। ਜੇ ਇੱਕ ਨੇ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਰੇਡੀਓ ਲਾਇਆ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਲਾ ਲਿਆ ਤੇ ਤੀਜੇ ਨੇ ਬੀ.ਬੀ.ਸੀ ਤੇ ਚੌਥੇ ਨੇ ਕੋਈ ਹੋਰ। ਦੋਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਜਦੋਂ ਸਾਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਦਿੱਤੀ, ਓਦੋਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦੋ ਘੰਟੇ ਪਿੱਛੋਂ ਤਕ ਭਾਰਤੀ ਰੇਡੀਓ ਤੋਂ ਕੋਈ ਖ਼ਬਰ ਨਹੀਂ ਆਈ, ਪਰ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ

"All the News That's Fit to Print"

The New York Times

NEW YORK, THURSDAY, NOVEMBER 1, 1984

GANDHI, SLAIN, IS SUCCEEDED BY SON;
KILLING LAID TO 2 SIKH BODYGUARDS;
ARMY ALERTED TO BAR SECT VIOLENCE

U.N. SAYS LEBANESE AND ISRAELIS PLAN TALKS ON PULLOUT

A Meeting of Military Teams Reported Set for Monday at South Lebanon Town

For India, Huge Void

Ability of Son Seen As Major Question

ATTACKS IN 8 CITIES

New Leader Tells Nation 'Maximum Restraint' Is Vital in Crisis

Son in Charge In New Delhi

THE TIMES

Son Rajiv is sworn in as Prime Minister and appeals on television for calm

Fear after Sikhs kill Mrs Gandhi

Britain salutes fallen leader

ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਨਸ਼ਰ ਹੋ ਗਈ। ਫਿਰ ਭਾਰਤੀ ਰੇਡੀਓ ਨੇ ਵੀ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਨਸ਼ਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਬੀ.ਬੀ.ਸੀ ਨੇ ਮੌਤ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਬਾਕੀਆਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਦਿੱਤੀ। ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਨਿਰੰਤਰ ਬਰਾਡਕਾਸਟ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਹਮਲਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕਿਹੜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ, ਕਿਵੇਂ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਆਖ਼ਰ ਸਭ ਕੁਝ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ।

31 ਅਕਤੂਬਰ ਦਾ ਅਸਰ

ਸਾਨੂੰ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਜਣਿਆਂ ਨੂੰ ਡਿਓੜ੍ਹੀ ਪੁੱਜਣ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਮਿਲ਼ਿਆ। ਚਲੇ ਗਏ। ਪਟਿਆ਼ਲੇ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਡਿਪਟੀ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਸ੍ਰ. ਇਕੱਤਰ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧੂ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦਾ ਕਤਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਆਪਣੇ ਜਿਹੜੇ ਸੈਂਟਰਲ ਜੇਲ੍ਹ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਐਨ.ਐਸ. ਠਾਕਰ ਸਨ, ਉਹ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਕਿਤੇ ਅਣਦੱਸੀ ਥਾਂ ਉੱਪਰ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਭਾਂਪਿਆ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਤਰਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਚਾਰਜ ਦੇ ਗਏ ਹਨ। ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੋ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਸਿੱਖ ਭਰਾ ਹਾਂ। ਜੇ ਆਖੋ ਤਾਂ ਵਿਖਾ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਜੇਲ੍ਹ ਦੀਆਂ ਚਾਰੇ ਕੰਧਾਂ ਨਾ਼ਲ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਚਾ਼ਲੀ ਟੈਂਕ ਬੀੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਇਹ ਖ਼ਦਸ਼ਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁੰਡੇ ਅੱਜ ਦੀ ਰਾਤ ਜੇਲ੍ਹ ਤੋੜਨਗੇ। ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਮਦਦ ਕਰੋ।"

ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਸਰਪੰਚ ਕਹਿਣ ਲੱਗਦਾ, "ਡਿਪਟੀ ਸਾਬ੍ਹ, ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡਾ ਆਖਾ ਤਦ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡਾ ਆਖਾ ਮੰਨੋ। ਮੁੰਡੇ ਜੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਹਨ ਬਹੁਤ, ਤਾਂ ਵੀ ਉਹ ਜੇਲ੍ਹ ਨਹੀਂ ਤੋੜਨਗੇ। ਸਾਡੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਰਹੀ, ਪਰ ਜੋ ਉਹ ਖਾਣ ਪੀਣ ਲਈ ਬਾਹਰੋਂ ਮੰਗਵਾਉਣ ਤਾਂ ਹੁਣ ਡਿਓੜ੍ਹੀਦਾਰ ਨੂੰ ਕਹੋ, ਰੁਕਾਵਟ ਨਾ ਪਾਏ।" ਇਹ ਗੱਲ ਤੈਅ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੰਦਰ ਜਿਵੇਂ ਮਰਜ਼ੀ ਰਹੋ - ਜੋ ਮਰਜ਼ੀ ਖਾਓ ਪੀਓ ਪਰ ਬਾਹਰਲੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਦੇ ਲਾਗੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ। ਇਹ ਫ਼ੈਸਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਸਰਪੰਚ ਤਕੜਾ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਬੰਦੀਆਂ ਪਾਸ ਜਾ ਕੇ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ- "ਸਾਥੀਓ ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਨੇ ਜੋ ਪੀਣਾ ਖਾਣਾ ਹੈ, ਹੁਕਮ ਕਰੋ। ਅੱਜ ਰਾਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਲ਼ਆ ਲਈ ਹੈ"।

ਇਖ਼ਲਾਕੀ ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਜੰਦਰੇ ਖੁਲ੍ਹਵਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਦਾਅਵਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਸਕਣ। ਮਠਿਆਈ, ਪਨੀਰ, ਚਿਕਨ, ਫ਼ਿਸ਼ ਅਤੇ ਵਿਸਕੀ ਕਿੰਨੀ ਅੰਦਰ ਆਈ... ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ।

ਕੋਈ ਬੰਦਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਿਸੇ ਤੇ। ਜਿਸ ਦਾ ਜੋ ਜੀਅ ਕਰੇ ਖਾਵੇ। ਸਤੀਸ਼ ਜੈਕਬ ਅਤੇ ਮਾਰਕ ਟੱਲੀ ਨੇ ਕਿਹਾ- "ਦੀਪਮਾਲਾ ਕਰਨੀ ਹੈ ਅੱਜ"। ਦੀਵੇ ਕਿੱਥੋਂ ਆਉਣ, ਨਾ ਮੋਮਬੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ- "ਹੁਣੇ ਸਭ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ"। ਇੱਕ ਰਜਾਈ

ਪਾੜ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਤੇ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ- "ਬੱਤੀਆਂ ਵੱਟੋ"। ਇੱਕ ਬੋਰੀ ਆਟੇ ਦੀ ਉਲਟਾ ਕੇ ਲਾਂਗਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, "ਸਖ਼ਤ ਆਟਾ ਗੁੰਨ੍ਹੋ। ਦੀਵੇ ਬਣਾਉਣੇ ਹਨ"। ਸਟੋਰ ਵਿੱਚੋਂ ਤੇਲ ਦੇ ਪੀਪੇ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ। ਕਿੰਨੇ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀਵੇ ਜਗੇ, ਕੋਈ ਗਿਣਤੀ ਨਹੀਂ। ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਵਿਰੁੱਧ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਦਰੋ ਅੰਦਰੀ ਗ਼ੁੱਸੇ ਦਾ ਪੂਰਾ ਦਰਿਆ ਵਗਿਆ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਇੱਕ ਕੈਦੀ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਆ ਕੇ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ, "ਜੀ ਹੋਰ ਕੀ ਹੋਣਾ ਹੈ ਹੁਣ ? ਹੁਣ ਕਿਹੜਾ ਮੋਰਚਾ ਲੱਗੇਗਾ ?"

ਮੈਨੂੰ ਸਵਾਲ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਜਦੋਂ ਜੇਲ੍ਹ ਵਾਸਤੇ ਕੁਇੰਟਲਾਂ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਝਾੜੂ ਖ਼ਰੀਦੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਲੱਗਣਾ ਹੈ। ਬੜੇ ਝਾੜੂ ਲਿਆਂਦੇ ਹਨ।"

ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਦਾ। ਸ਼ਾਮੀ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜਦੋਂ ਸੈਂਕੜਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਨਜ਼ਰਬੰਦਾਂ ਦੀਆਂ ਟੋਲੀਆਂ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਇਹ ਕੌਣ ਹਨ ਸਭ ? ਪਤਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕੱਲ੍ਹ ਸ਼ਾਮ ਜਿਹੜੇ ਬੰਦੇ ਮਠਿਆਈਆਂ ਖ਼ਰੀਦ ਕੇ ਲਿਜਾਂਦੇ ਜਾਂ ਵਿਸਕੀ ਖ਼ਰੀਦਦੇ ਦਿਸਦੇ, ਪੁਲੀਸ ਫੜ ਲੈਂਦੀ। ਕਈ ਥਾਂ ਮਠਿਆਈਆਂ ਖ਼ਰੀਦ ਕੇ ਲਿਜਾਣ ਜਾਂ ਵਿਸਕੀ ਪੀਣ ਪਿਲਾਉਣ ਕਾਰਨ ਹਿੰਦੂਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਮਾਹੌਲ ਵਿਸਫੋਟਕ ਹੋਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਵਾਲ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਸੀ। ਥਾਪਰ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਕਾਲਜ ਅਤੇ ਗੌ. ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵਧੀਕ ਸਨ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵੀ ਸਨ। ਇੱਕ 50 ਕੁ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦਾ ਸੀਨੀਅਰ ਡਾਕਟਰ ਸੀ। ਇਸ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਮੈਂ ਕਿਹਾ- "ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਲਾਭ ਹੋਇਆ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇਗਾ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਅੰਦਰਲਾ ਜੀਵਨ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੈ। ਜਾਣਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਣਾ ਫ਼ਾਇਦੇਮੰਦ ਰਹੇਗਾ"। ਉਹ ਬੋਲਿਆ, "ਮੈਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਜੀਵਨ ਦੀ ਬਥੇਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਫ਼ਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਮੈਡੀਕਲ ਅਫ਼ਸਰ ਹਾਂ। ਪਾਪਣ ਦੇ ਮਰਨ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਦਾਰੂ ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੀ ਹੋ ਗਈ, ਬੱਸ ਇਹ ਫੜ ਲਿਆਏ। ਕੋਈ ਟੰਗ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਤੋੜੀ ਸੀ ਕਿਸੇ ਬੰਦੇ ਦੀ। ਆਪਣੀ ਜੇਬ ਵਿੱਚੋਂ ਖ਼ਰਚੇ ਸਨ ਪੈਸੇ।"

ਉਹ ਮੁੰਡਾ, ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਬੰਬੀ ਉੱਪਰ ਰੱਖਿਆ ਸੀ, ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਫਿਰਦਾ ਦਿਸਿਆ। ਮੈਂ ਉਸ ਕੋਲ਼ ਜਾ ਕੇ ਕਿਹਾ- "ਤੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਜਾਏਂਗਾ, ਅਸੀਂ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਕਿਉਂ ਫੜਿਆ ਤੈਨੂੰ ?" ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਹਲਵਾਈ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, "ਬਾਕੀ ਬਚਦੀ ਸਾਰੀ ਮਠਿਆਈ ਮੇਰੀ ਹੈ। ਹੋਰ ਨਾ ਦੇਈਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ। ਪੁਲੀਸ ਵਾਲ਼ਿਆਂ ਨੇ

ਖਿੱਚ ਕੇ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਬਿਠਾ ਲਿਆ। ਇੱਥੇ ਬੰਦ ਕਰ ਗਏ।"

ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਪੱਕੇ ਤੱਥ ਤਾਂ ਹੁੰਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਕਈ ਵਾਰ ਅੰਦਾਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਨਤੀਜੇ ਕੱਢਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਅੱਠ ਦੱਸ ਜਣੇ ਇੱਕੋ ਬੈਰਕ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਸਾਂ। ਗੱਲਾਂ ਇਹ ਹੋਣ ਲੱਗਦੀਆਂ ਕਿ ਕੀ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਪਰ ਏਡਾ ਭਿਆਨਕ ਹਮਲਾ ਹੋਵੇਗਾ ? ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਜਦੋਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਪਰ ਹਮਲੇ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਸੈਂਕੜੇ ਲੋਕ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਫ਼ੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਆਪਾਂ ਵੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਚਾਲੇ ਪਾ ਦੇਈਏ ਤੇ ਮਰੀਏ। ਅਜੇ ਇਹ ਖਬਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲ਼ੀ ਸੀ ਕਿ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਅਜੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਗੋਲ਼ੀਬਾਰੀ ਦੁਪਾਸਿਓਂ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਕਈ ਸਿਆਣੇ ਬੰਦੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਕਰਫ਼ਿਊ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਦਲ ਸਾਬ੍ਹ ਨੂੰ ਨਾਲ਼ ਲੈ ਚੱਲੀਏ। ਲੀਡਰ ਦੀ ਹੋਰ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਿੰਗੇ ਟੇਢੇ ਰਸਤਿਆਂ ਥਾਣੀਂ ਹੋ ਕੇ ਇੱਕ ਜਥਾ ਬਾਦਲ ਪਿੰਡ ਪੁੱਜ ਗਿਆ। ਕੋਠੀਓਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਬਾਦਲ ਸਾਬ੍ਹ ਖੇਤ ਗਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਜਥਾ ਖੇਤ ਪੁੱਜਾ। ਬਾਦਲ ਸਾਬ੍ਹ ਖਰਬੂਜੇ ਖਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੇ- "ਦੱਸੋ ਕਿਵੇਂ ਆਏ ਹੋ, ਅਸੀਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਚੱਲੋ। ਓਥੇ ਫ਼ੌਜ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਬਾਦਲ ਸਾਬ੍ਹ ਹੱਸ ਪਏ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ- "ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਤੁਰ ਜਾਓ ਵਾਪਸ। ਤੁਸੀਂ ਘੇਰਾ ਪੈਣ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣੀ ਹੈ। ਅਜੇ ਬੜਾ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਜਾਓ।"

ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਾ ਕੇ ਸੇਖੋਂ ਨੇ ਕਿਹਾ- ਸਭ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ। ਪਿੱਛੋਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਸੁਣਦੇ ਰਹੇ ਕਿ ਸੰਤ ਸਮੇਤ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬੰਦੇ ਮਾਰੇ ਗਏ ਹਨ। ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ ਹੈ। ਬਾਦਲ ਸਾਬ੍ਹ ਨੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪ੍ਰੈਸ ਕਾਨਫ਼ਰੰਸ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤੀ- ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ- ਖ਼ਾਲਿਸਤਾਨ ਬਣਨੋਂ ਹੁਣ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਰੋਕ ਸਕਦਾ... ਆਦਿਕ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਕੇ ਫਿਰ ਅੰਡਰ ਗਰਾਊਂਡ ਹੋ ਗਏ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਹੋਈ। ਇੱਥੋਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਬਾਦਲ ਸਾਬ੍ਹ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ਼ ਸਾਂਝ ਸੀ, ਨਹੀਂ ਕਿਵੇਂ ਕਰਫ਼ਿਊ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਉਹ ਪਿੰਡੋਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਫਿਰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹੋਂ ਪਿੰਡ ਪੁੱਜ ਜਾਂਦੇ ? ਲੱਗਦਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਟੌਹੜਾ ਸਾਬ੍ਹ ਤੇ ਲੌਂਗੋਵਾਲ਼ ਸੰਤ ਨੂੰ ਨਾ ਪਤਾ ਹੋਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਫਿਰ ਇਹ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਇਸ ਦੋਸ਼ ਤੋਂ ਬਚ ਜਾਂਦੇ ਕਿ ਇਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲਤਾੜਦੇ ਹੋਏ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਹੋਏ ਹਨ। ਬਾਦਲ ਸਾਬ੍ਹ ਇਸ ਬਦਨਾਮੀ ਤੋਂ ਬਚਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਏ।"

ਸ੍ਰ. ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਈਸਾਪੁਰ (ਓਦੋਂ ਸੀਨੀਅਰ ਵਾਈਸ ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ. ਪ੍ਰ. ਕਮੇਟੀ) ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ:- "ਮਈ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਮੈਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਲ਼ੇ ਪਰਿਕਰਮਾ ਵਿੱਚ ਫਿਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ, ਤੇਜ਼ ਤੇਜ਼ ਕਦਮੀਂ ਟੌਹੜਾ ਸਾਬ੍ਹ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੰਜ ਚਾਰ ਜਣੇ ਹੋਰ ਸੱਜੇ ਖੱਬੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਫ਼ਤਹਿ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਰੁਕੇ ਨਹੀਂ, ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਕੇ ਫ਼ਤਹਿ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੀ। ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ਼ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹ ਗਏ। ਡਰਾਈਵਰ ਨੂੰ ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ- 'ਕਿੱਥੋਂ ਆ ਰਹੇ ਹੋ ?' ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ- 'ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਰਾਜਭਵਨ ਤੋਂ'। ਮੈਂ ਕੁਝ ਦੇਰ ਲਈ ਫਿਰ ਓਥੇ ਹੀ ਪਰਿਕਰਮਾ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਣ ਲੱਗਾ। ਦਸ

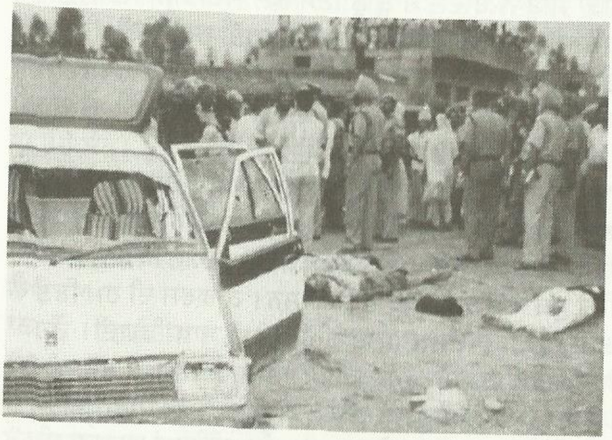
ਪੰਦਰਾਂ ਮਿੰਟ ਬਾਅਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜੀ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ। ਹੌਲ਼ੀ ਹੌਲ਼ੀ ਥੱਕੇ ਥੱਕੇ ਕਦਮੀਂ ਵਾਪਸ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਆਉਣ ਵੇਲ਼ੇ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਗਾਇਬ ਸੀ। ਮੈਂ ਨੇੜੇ ਗਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉੱਪਰ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ, ਉਦਾਸੀ ਦਾ ਪਰਛਾਂਵਾਂ ਸਾਫ਼ ਦਿਸਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਅੱਗਿਓਂ ਹੋ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ, "ਪ੍ਰਧਾਨ ਜੀ ਖ਼ੈਰ ਸੁੱਖ ਤਾਂ ਹੈ?" ਉਹ ਬੋਲੇ- "ਏਸ ਸਾਧ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਲਓ ਜੇ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਮਰੇਗਾ ਨਾ਼ਲ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਮਰਵਾਏਗਾ।" ਹੋਰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜੀ ਨੇ। ਮੈਂ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਹੋਇਆ। ਪ੍ਰਧਾਨ ਜੀ ਫਿਰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪਰਤ ਗਏ। ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿ਼ਲੀ ਕਿ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਗਵਰਨਰ ਪੰਜਾਬ ਸ੍ਰੀ ਪਾਂਡੇ ਰਾਹੀਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਸਮਰਥਨ ਦੇਣਾ ਸੀ। ਟੌਹੜਾ ਸਾਬ੍ਹ ਨੇ ਬਾਦਲ ਸਾਬ੍ਹ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਲਈ ਮਨਾ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਟੌਹੜਾ ਸਾਬ੍ਹ ਹੋਣਗੇ। ਟੌਹੜਾ ਸਾਬ੍ਹ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਨਿਰਾਸ਼ ਵਾਪਸ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪਰਤੇ ਤੇ ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ ਕਹਿ ਆਏ ਕਿ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾ਼ਲਾ ਸਾਧ ਸਾਡੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ, ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਜਾਣੇ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰ ਜਾਣੇ। ਜੋ ਮਰਜ਼ੀ ਕਰੋ।"

ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, "ਈਸਾਪੁਰ ਜੀ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਸੰਭਵ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਟੌਹੜਾ ਸਾਬ੍ਹ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਬਾਦਲ ਸਾਬ੍ਹ ਰਜ਼ਾਮੰਦ ਹੋ ਜਾਣ ?" ਈਸਾਪੁਰ ਨੇ ਕਿਹਾ- "ਬਾਦਲ ਸਾਬ੍ਹ ਮੰਨ ਗਏ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਆਰਜ਼ੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੀ। ਕੁਝ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੀ ਟਰਮ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਣੀ ਸੀ ਤੇ ਮੁੜ ਅਸੈਂਬਲੀ ਚੋਣਾਂ ਹੋਣੀਆਂ ਸਨ। ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਲੈ ਕੇ ਟੌਹੜਾ ਸਾਬ੍ਹ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਬਣਦੇ ਤਾਂ ਟੌਹੜਾ ਸਾਬ੍ਹ ਦੀ ਸਿਆਸੀ ਸਾਖ਼ ਡਿੱਗਦੀ। ਟੌਹੜਾ ਸਾਬ੍ਹ ਉੱਪਰ ਲੋੜ ਪੈਣ ਤੇ 'ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਏਜੰਟ' ਹੋਣ ਦਾ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲੱਗਦਾ। ਸੋ ਬਾਦਲ ਸਾਬ੍ਹ ਨੂੰ ਇਹ ਸੂਤ ਬੈਠਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਸਕੀਮ ਸੰਤ ਨੇ ਫ਼ੇਲ੍ਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜੀ ਆਖ ਆਏ ਜੋ ਕਰਨਾ ਹੈ ਕਰੋ। ਇਓਂ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਟੌਹੜਾ ਸਾਬ੍ਹ ਨੂੰ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ।"

ਹੁਣ ਰਹਿ ਗਏ ਸੰਤ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾ਼ਲ। ਮੈਂ ਇਸ ਸੰਤ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਮਿਲ਼ਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵਖਿਆਨ ਵੀ ਸੁਣੇ, ਕਥਾ ਕੀਰਤਨ ਵੀ। ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਥੋਥਾ ਆਦਮੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਨਾ ਸਮਝ ਸੀ, ਨਾ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਭਵਿੱਖ ਲਈ ਇਮਾਨਦਾਰ ਸੀ। ਬਾਦਲ ਸਾਬ੍ਹ, ਬਰਨਾ਼ਲਾ ਸਾਬ੍ਹ ਤੇ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਉਸ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਚਲਾਉਂਦੇ, ਚੱਲੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਓਥੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਆਮ ਮੁਹਾਵਰਾ ਸੀ ਕਿ ਸੰਤ ਲੌਂਗੋਵਾ਼ਲ ਤਿੰਨ ਬੱਬਿਆਂ ਵਾ਼ਲਾ ਥ੍ਰੀ ਵ੍ਹੀਲਰ ਹੈ (ਬਾਦਲ + ਬਰਨਾ਼ਲਾ + ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ)। ਲੌਂਗੋਵਾ਼ਲ ਸਾਬ੍ਹ ਨੂੰ ਇਹ ਤਾਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਹਮਲਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਪਰ ਇਹ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਪਹਿਲੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਹਮਲਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਰਕਾਰ ਨਾ਼ਲ ਤਾਲਮੇਲ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਇਹ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਲਿਹਾਜ਼ ਕਰੇਗੀ। ਪਰ ਉਹ ਵਧੀਕ ਬੇਲਿਹਾਜ਼ ਨਿਕ਼ਲੀ। ਜਥੇਦਾਰ ਵੀ ਬਦਨਾਮ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਸਮਝੋ ਗਊਆਂ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਵਿਚਾਰੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕੀ ਵਿਗਾੜਦੇ ਸਨ !

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਲਹੂ-ਲੁਹਾਨ

ਮੈਂ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਾਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਹਿੰਸਕ ਵਾਰਦਾਤਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਤੇ ਪੁਲੀਸ ਵੱਲੋਂ ਵਾਰਦਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨੌਜਵਾਨ ਫੜ ਫੜ ਕੇ ਝੂਠੇ ਪੁਲੀਸ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮਾਰਨੇ ਅਰੰਭ ਹੋਏ। ਇਹ ਸਭ ਦੁੱਖਦਾਈ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਇਹ ਵਾਰਦਾਤਾਂ ਜਾਰੀ ਰਹੀਆਂ, ਤਦ ਸਿੱਖ ਜਵਾਨੀ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਸਾਰੇ ਬੰਦੀ ਜਵਾਨ ਬੁਲਾ ਲਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਈ। ਕਹਾਣੀ ਇਹ ਸੀ:-

"ਇੱਕ ਰਾਜੇ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਆਪਣੀ ਇਕਲੌਤੀ ਬੇਟੀ ਦਾ ਹੱਥ ਅਤੇ ਰਾਜਭਾਗ ਉਸ ਜਵਾਨ ਨੂੰ ਦਿਆਂਗਾ, ਜਿਹੜਾ ਦਰਖ਼ਤ ਉੱਪਰ ਉੱਚੇ ਟੰਗੇ ਕੜੇ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਤੀਰ ਲੰਘਾਏ। ਜਿਹੜਾ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਤੀਰ ਨਹੀਂ ਲੰਘਾ ਸਕੇਗਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏਗਾ। ਗ਼ਰੀਬ ਵਿਧਵਾ ਬੁੱਢੀ ਦੇ ਜਵਾਨ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਮਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦੀ ਇਤਲਾਹ ਦਿੱਤੀ। ਮਾਂ ਬੜਾ ਰੋਈ। ਬੜਾ ਰੋਕਿਆ ਕਿ ਤੂੰ ਕਿੱਧਰ ਦਾ ਤੀਰਅੰਦਾਜ਼ ਹੈਂ। ਖ਼ੁਦ ਮਰੇਂਗਾ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਰਬਾਦ ਕਰੇਂਗਾ। ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਕਿਹਾ- 'ਇੰਵ ਜਿਉਣ ਨਾਲੋਂ ਮਰਨਾ ਚੰਗਾ'। ਉਸ ਨੇ ਤੀਰ ਅਤੇ ਕਮਾਨ ਚੁੱਕਿਆ ਤੇ ਮਹਿਲਾਂ ਦਾ ਰਸਤਾ ਫੜਿਆ। ਰੱਬ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈ ਕੇ ਤੀਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਇਤਫ਼ਾਕ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸ਼ੂਕਦਾ ਹੋਇਆ ਤੀਰ ਕੜੇ ਵਿਚਕਾਰੋਂ ਲੰਘ ਗਿਆ। ਜੈ ਜੈ ਕਾਰ ਹੋਈ। ਵਿਆਹ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਤਾਜਪੋਸ਼ੀ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਕਤ ਨੌਜਵਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਮੈਂ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਦੀ ਇੱਕ ਰਸਮ ਵੀ ਨਿਭਾਉਣੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਤੀਰ ਕਮਾਨ ਅਗਨ ਭੇਟ ਕਰਨਾ ਹੈ।" ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਕਿਉਂ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਤਦ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਮੈਂ ਹੁਣ ਕਦੀ ਤੀਰਅੰਦਾਜ਼ੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਲਵਾਂਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਤਾਂ ਜਿੱਤ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ। ਹੁਣ ਛੋਟਿਆਂ ਨੂੰ ਮੌਕਾ ਮਿਲ਼ੇ।"

ਮੈਂ ਕਿਹਾ- "ਮਿੱਤਰੋ, ਜੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਕੀਤੀ

ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਕੀਮਤ ਤਾਰਨੀ ਪਈ। ਇਹ ਬੇਅੰਤ ਸਿੰਘ ਜਾਂ ਸਤਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗੋਲ਼ੀ ਨਾਲ਼ ਹੋਇਆ ਕਤਲ ਨਹੀਂ - ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਅਕਾਸ਼ ਵੱਲੋਂ ਧਰਤੀ ਵੱਲ ਸੇਧਿਆ ਗਿਆ ਤੀਰ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ਼ ਉਸ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋਇਆ। ਕਦੀ ਪਹਿਲੋਂ ਪੰਜ ਸੌ ਸਾਲ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਹੱਥੋਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲ਼ੀ ਹੋਵੇ ? ਹੁਣ ਏਨੀ ਵੱਡੀ ਵਾਰਦਾਤ ਪਿੱਛੋਂ ਨਿਕੇ ਮੋਟੇ ਅਫ਼ਸਰ ਜਾਂ ਭਈਏ ਕਿਉਂ ਮਾਰਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹੋ ? ਇਸ ਨਾਲ਼ ਤੁਹਾਡੀ ਕੀ ਸ਼ਾਨ ਬਣੇਗੀ ? ਹੁਣ ਆਪਾਂ ਸਭ ਸ਼ਾਂਤ ਰਹੀਏ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਅੱਗੇ ਫ਼ਰਿਆਦ ਕਰੀਏ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਬਚਾਓ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਸਾਡਾ ਨਾਮ ਨਿਸ਼ਾਨ ਮਿਟਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਜਿਉਂਦੇ ਰਹਿਣ ਦੇ ਇਛੁੱਕ ਹਾਂ। ਹੇ ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰੋ, ਇੱਕ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾਓ। ਹੁਣ ਇੱਕ ਵੀ ਗੋਲ਼ੀ ਨਹੀਂ ਚੱਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ।"

ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੇਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕੋਈ ਦੁੱਖ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੇਰੀਆਂ ਸਲਾਹਾਂ ਕਿਉਂ ਰੱਦ ਹੋਈਆਂ। ਮੈਂ ਕੋਈ ਵਲੀ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇ ? ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨ ਦਿਮਾਗ ਤੇ ਸਿਦਕਵਾਨ ਜਵਾਨੀ ਜਿਵੇਂ ਗੋਲ਼ੀਆਂ ਨਾਲ਼ ਭੁੰਨ ਦਿੱਤੀ ਗਈ, ਉਸ ਦਾ ਦੁੱਖ ਵਰਣਨ ਤੋਂ ਪਾਰ ਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਕਦੀ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਪਰਤਣਗੇ, ਉਹ ਬਹੁਤ ਕੀਮਤੀ ਸਨ। ਬਚਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਮੋਤੀ ਛੁਪਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ? ਸ਼ਾਇਦ।

ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਬੈਠਿਆਂ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿੱਚ ਖ਼ਬਰ ਪੜ੍ਹੀ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾ ਰਿਹਾਅ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਸੰਤ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਪ੍ਰੈਸ ਕਾਨਫ਼ਰੰਸ ਰਿਹਾਈ ਪਿੱਛੋਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਬੁਲਾਈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 'ਸਿੱਖੀ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦਾ ਪਹਿਰੇਦਾਰ-ਅਮਰ ਸ਼ਹੀਦ' ਕਿਹਾ। ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, "ਸੇਖੋਂ ਸਾਬ੍ਹ, ਇਹ ਤਾਂ ਅਜੀਬ ਡਿਵੈਲਪਮੈਂਟ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਉਪਮਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹੈ।" ਸੇਖੋਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਖ਼ਬਰਾਂ ਪੜ੍ਹ ਲਿਆ ਕਰੋ ਤੇ ਅਖ਼ਬਾਰ ਸੁੱਟ ਦਿਆ ਕਰੋ। ਬੰਬਈ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਟੋਲੇ ਅਜਿਹੇ ਹਨ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਸਾਬ੍ਹ ਜਿਹੜੇ ਸੌ ਪੰਜਾਹ ਰੁਪਏ ਹਸਪਤਾਲ ਵਾਲ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇ ਕੇ ਲਾਵਾਰਸ ਲਾਸ਼ ਖ਼ਰੀਦ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਚੁਰਾਹੇ ਵਿੱਚ ਲਿਟਾ ਕੇ ਰੋਣ ਪਿੱਟਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਡਾ ਕਮਾਊ ਮੈਂਬਰ ਮਰ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਦਫ਼ਨਾਉਣ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਦਰਿਆ ਦਿਲ ਵਾਲੀ ਲੋਕ ਬਥੇਰੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ ਦਾਨ ਦੇਣ ਨੂੰ। ਸ਼ਾਮ ਤਕ ਪੰਜ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਤਕ ਪੈਸੇ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਔਸਤਨ। ਫਿਰ ਇਹ ਲਾਸ਼ ਚੁੱਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸ਼ਮਸ਼ਾਨਘਾਟ ਸੁੱਟ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਘਾਟ ਵਾਲ਼ੇ ਸਸਕਾਰ ਕਰਨਗੇ ਹੀ ਕਰਨਗੇ। ਹੁਣ ਨਹੀਂ, ਅੱਗੇ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਇਆ ਕਰੇਗਾ। ਜਦੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਵੋਟਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਪਿਆ ਕਰੇਗੀ, ਅਕਾਲੀ ਜਥੇਦਾਰ ਇਸ ਲਾਵਾਰਸ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਚੁਰਾਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਭੀਖ ਮੰਗਿਆ ਕਰਨਗੇ। ਸਿੱਖ ਉਦਾਰਚਿੱਤ ਹਨ। ਢਾਡੀ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਵਾਰ ਗਾ ਕੇ ਜੇਬਾਂ ਨਹੀਂ ਭਰ ਲਿਜਾਂਦੇ ਪੈਸਿਆਂ ਨਾਲ਼ ? ਜਥੇਦਾਰ, ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਂ ਲਿਆ ਕਰਨਗੇ, ਜਦੋਂ ਕਦੋਂ ਵੋਟਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਪਿਆ ਕਰੇਗੀ। ਹੁਣ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਅਸੈਂਬਲੀ ਬਣ ਜਾਣੀ ਹੈ।"

ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, "ਤੁਸੀਂ ਲਾਵਾਰਸ ਕਿਉਂ ਕਿਹਾ ਹੈ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ?"

"ਬਾਬਾ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ, ਸਾਰੇ ਭਰਾ ਅਤੇ ਦਮਦਮੀ ਟਕਸਾਲ ਉਸ ਨੂੰ

ਸ਼ਹੀਦ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਮੁਨਕਿਰ ਹਨ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਨੋਂ ਮਾਰਨ ਦੀ ਧਮਕੀ ਆ ਜਾਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ ? ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ, "ਸੰਤ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਹਨ।" ਇਸ ਸਾਰੇ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਸ਼ਰੀਹੀਂ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਪੰਥ ਖ਼ਾਲਸਾ ਖ਼ਾਮੋਸ਼ ਹੈ। ਫਿਰ ਕੀ ਕਹਾਂ ਹੋਰ ਮੈਂ ਸੰਤ ਨੂੰ ? ਰਿਹਾਅ ਹੋਣ ਸਾਰ ਮੈਂ ਬਾਪੂ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੋਲ਼ ਜਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਵਾਂਗਾ।"

ਸ਼ਹੀਦ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਖ਼ਾਲਸਾ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਮਿਰਤਕ ਸਰੀਰ ਦੀ ਤਸਵੀਰ

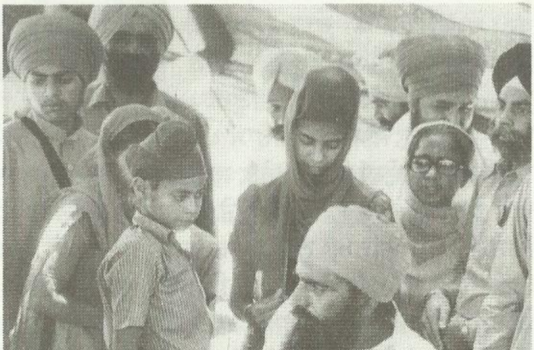
ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ "ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ... ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ" ਆਖ ਕੇ ਸਿਰ ਤੇ ਬਿਠਾਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਮੁੱਢੋਂ "ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ" ਟਰਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। 'ਸ਼ਹੀਦ' ਉਸ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਬੰਦਸ਼ਾਂ, ਮੋਹ ਤੇ ਪਿਆਰ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪਰਿਵਾਰ ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਧੀਰਮੱਲ ਅਤੇ ਰਾਮਰਾਇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਕਾਰਨ ਕੀ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਹੋ ਗਏ ? ਮੈਂ ਸ਼ਹੀਦ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਕੇਵਲ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਹੋਇਆ ਸਾਂ, ਇਸੇ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਲਾਭ ਉਠਾ ਕੇ ਮੇਰੇ ਚਾਚਾ ਜਾਨ ਨੇ ਮੇਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਉੱਪਰ ਹਲ਼ ਫੇਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਜੇ ਫ਼ੌਜ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੰਦੀ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਚਾਚਾ 'ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ' ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸਨਮਾਨਿਤ ਹੁੰਦਾ। ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਵੋਟ ਬੈਂਕ ਪੱਕੇ ਕਰਨ ਹਿੱਤ ਕੁਝ ਕੁ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਟਿਕਟਾਂ ਦੇ ਕੇ ਨਿਵਾਜਣਾ ਸੀ। ਇਹ ਇੱਕ ਸਿਆਸੀ ਹਥਕੰਡੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੇਖੋਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਟੈਗੋਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਇੱਕ ਬੰਦ ਭੇਜਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ 'ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ' ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸੁਣੋ:

ਸੁਆਹ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਡਿੱਗ ਕੇ
ਤੇ ਧੂੰਆਂ ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਉੱਚਾ ਚੜ੍ਹ ਕੇ
ਸ਼ੇਖੀ ਮਾਰਦੇ ਹਨ- ਅਸੀਂ ਵੀ ਅੱਗ ਦੇ ਭੈਣ ਭਰਾ ਹਾਂ।

ਵਿਛੋੜੇ ਦੀ ਚੀਸ

ਰਿਹਾਈ ਉਪਰੰਤ ਮੈਨੂੰ ਨਾਗਸੈਨ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜਾਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋਇਆ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਵੇਲ਼ੇ ਉਹ ਆਮ ਜਾਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਰਨ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਟਾਲ ਮਟੋਲ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਉਸ ਨੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਬਲੱਗਣ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦਾ ਸ਼ਿਅਰ ਸੁਣਾਇਆ:

ਹੀਰ ਨਾਲ਼ ਹੀ ਬੱਸ ਉਹਦਿਆਂ ਮਹਿਲਾਂ ਦੀ ਰੌਣਕ ਸੀ
ਭਲਾ ਚੂਚਕ ਦੇ ਹੁਣ ਖ਼ਾਲੀ ਚੁਬਾਰੇ ਕੌਣ ਵੇਂਹਦਾ ਏ ?

ਓਹੋ ! ਹੁਣ ਸਮਝ ਆਈ ਕਹਾਣੀ !! ਤਦ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਇਸ ਚੂਚਕ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀਰ ਕਿਧਰੇ ਨਹੀਂ ਜਾਇਆ ਕਰਦੀ।

ਕੇਵਲ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਹੱਲੇ ਮਗਰੋਂ ਕਈ ਸਿੱਖ, ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨਾਲ਼ ਰੁੱਸੇ ਵੇਖੇ ਗਏ ਸਨ। ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, "ਜੇ ਰੱਬ ਨੂੰ ਭੁਲਾਉਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕੀ ਤਰੀਕਾ ਹੈ ?" ਮੈਂ ਕਿਹਾ, "ਜਿਸ ਨੂੰ ਭੁਲਾਣਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਮਿਲ਼ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਤੂੰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜਾਹ।"

1982-83 ਦੇ ਦੋ ਸਾਲ ਸੰਤ ਜਿੱਥੇ ਜਾਂਦੇ, ਭੀੜਾਂ ਜੁੜ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਜਵਾਨਾਂ ਨੇ ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਸਾਬਤ ਸੂਰਤ ਰਹਿਣਾ ਤੇ ਸੁਹਣੀਆਂ ਦਸਤਾਰਾਂ ਸਜਾਉਣਾ ਇੱਕ ਫ਼ੈਸ਼ਨ ਬਣ ਗਿਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ਼ ਹੋਈਆਂ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀਆਂ ਦਾ ਸੰਤ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ। ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਘੰਟੇ ਭਾਸ਼ਣ ਦਿੰਦੇ ਸੁਣਿਆ। ਆਪਣੇ ਭਾਸ਼ਣ ਵਿੱਚ ਉਹ ਇੱਕ ਪੰਕਤੀ ਅਕਸਰ ਗਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕਹਿ ਵੀ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਜੀ ਇਹ ਹੈ ਤਾਂ ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ, ਇਸ ਲਈ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਆਓ ਰਲ ਮਿਲ਼ ਕੇ ਗਾਈਏ:

ਸਾਡਾ ਤਾਂ ਨਿਮਾਣਿਆਂ ਦਾ ਤੂੰ ਹੀ ਐਂ
ਹੋਰ ਕੋਈ ਆਸਰਾ ਨਹੀਂ।

ਹੋਰ ਕੋਈ ਆਸਰਾ ਨਹੀਂ।
ਜੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਆਸਰਾ ਨਹੀਂ।

ਉਸ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਦੀ ਵੇਦਨਾ, ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚਲਾ ਸਿੱਖੀ ਵਾਸਤੇ ਡੂੰਘਾ ਅਤੇ ਪਿਆਰਾ ਦੁੱਖ ਵੇਖ ਕੇ ਇੱਕ ਅੱਧ ਵਾਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸੰਗੀ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, "ਕਿਤੇ ਮਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਜਾਏਗਾ ਇਹ ਸਾਧ ਕਿਧਰੇ ?" ਮੇਰੇ ਸਾਥੀ ਆਖਦੇ "ਪੁੱਠੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾ ਕਰਿਆ ਕਰ। ਇਸ ਦੀ ਲੰਮੀ ਉਮਰ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਯੋਧੇ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਵਿਕਦੇ।"

ਮੈਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਇੱਕ ਵਾਰ ਨਹੀਂ, ਅਨੇਕ ਵਾਰ ਪੜ੍ਹਿਆ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਹਾਰ ਵੇਖਿਆ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕ ਸਮਾਨਤਾਈਆਂ ਲੱਭ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਅਤੇ ਫ਼ਕੀਰੀ, ਦਰਿਆ ਦਿਲੀ ਅਤੇ ਸਿਦਕ, ਜੀਵਨ ਮੌਤ ਵੱਲ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀ ਨਜ਼ਰ ਐਨ ਸਾਫ਼ ਦਿਸੇਗੀ। ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਨ ਵਕਤ ਕਦੀ ਗਿਣਤੀਆਂ ਮਿਣਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਪਏ। ਦੁਸ਼ਮਣ ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਭਾਵੇਂ, ਬੇਝਿਜਕ ਬੇਖ਼ੌਫ਼ ਹੋ ਕੇ ਲੜਿਆ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ। ਤੱਤ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੇ ਸਿੰਘ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਲੜਨਾ ਹੁਣ। ਬਾਬੇ ਨੇ ਗ਼ੁੱਸਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਗੋਲ਼ੀਬਾਰੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਤਮ-ਸਮਰਪਣ ਕਰਨਾ ਹੈ ਹੱਥ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆ ਜਾਣ, ਤਦ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਭ ਮਾਈ ਭਾਈ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਲਏ ਤੇ ਕਿਹਾ, "ਜਿਹੜੇ ਚਲੇ ਜਾਣਗੇ, ਉਹ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨਗੇ। ਕੋਈ ਰੋਸ ਨਹੀਂ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਤੀ, ਝਿਜਕਣਾ ਨਹੀਂ ਖ਼ਾਲਸਾ ਜੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਾਣਾ ਹੈ ਉਹ ਚਲੇ ਜਾਣ। ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਰਹਾਂਗੇ। ਤੁਸੀਂ ਜਾ ਕੇ ਸਾਡੇ ਵਾਸਤੇ ਅਰਦਾਸਾਂ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਅੱਗੇ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਾ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਭਲੀ ਕਰੇਗਾ।"

ਕਾਫ਼ੀ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਆਤਮ-ਸਮਰਪਣ ਕਰ ਗਏ। ਜਰਨੈਲ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਸਮੇਤ ਸੈਂਕੜੇ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਾਸਤੇ ਰੁਕ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਰਹੰਦ ਫ਼ਤਹਿ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਸੈਨਾ ਸੋਨਾ, ਚਾਂਦੀ, ਹੀਰੇ ਲੁੱਟਣ ਲੱਗੀ, ਤਦ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਆਲੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, "ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਰਨ ਦਿਓ ਜੋ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਇੱਟਾਂ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਕਰਵਾਓ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਅੰਗਾਂ ਦੀ ਛੂਹ ਨਸੀਬ ਹੋਈ ਸੀ।" ਭਾਈ ਆਲੀ ਸਿੰਘ ਇੱਟਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਪਾਸ ਲੈ ਗਏ ਤੇ ਗੋਡਿਆਂ ਭਾਰ ਹੋ ਕੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਇੱਟਾਂ ਨੂੰ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ਼ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਾਇਆ। ਸਿੱਖ

ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਇਵੇਂ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਸੀ।

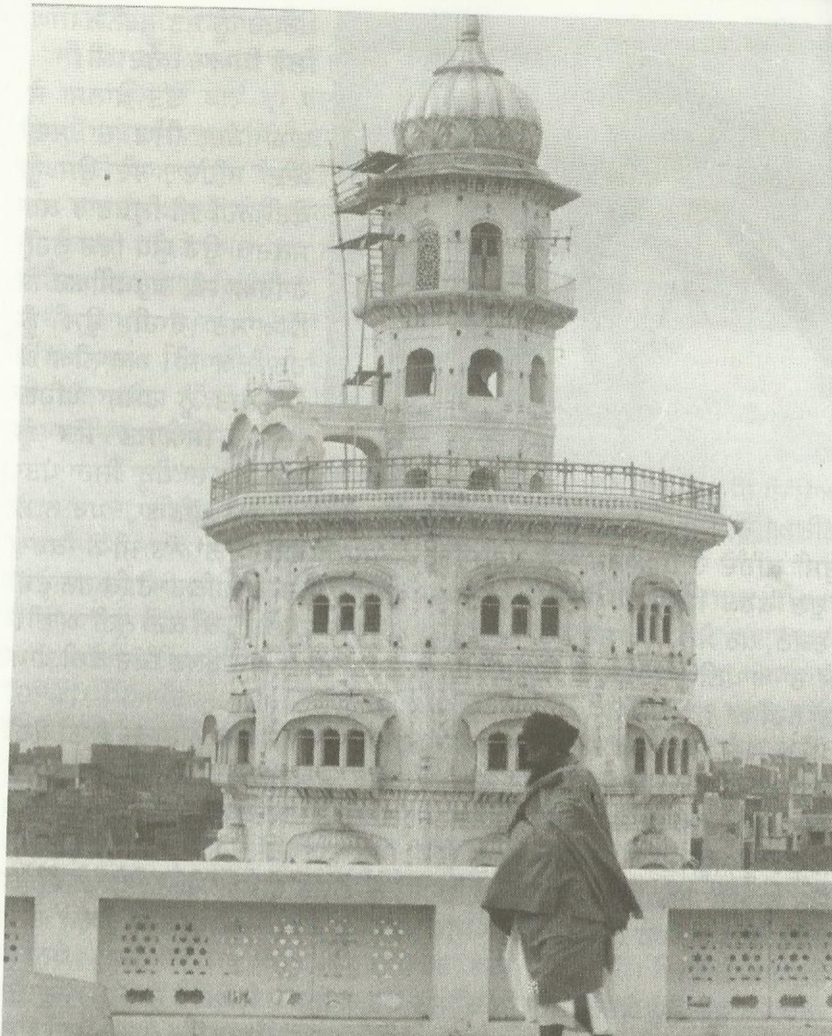
ਤੱਤ ਖ਼ਾਲਸਾ ਜੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ, ਤਦ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹਾਰਿਆ ਸੀ, ਫ਼ਰੁਖਸੀਅਰ ਨੇ ਸਿਆਸਤ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਹਰਾਇਆ ਸੀ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਸਿਆਸਤ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪਹਿਲ ਦਿੱਤੀ। ਸਿਆਸਤ ਸੰਤ ਨੂੰ ਆਉਂਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਆਪ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਧਰਮ ਦਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਹੈ, ਸਿਆਸਤ ਦਾ ਬਿਲਕੁਲ ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਕਿਸੇ ਸਰੋਤੇ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, "ਪਰ ਨਾਲ਼ੇ ਤੁਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਸਿਆਸਤ ਅਤੇ ਧਰਮ ਇਕੱਠੇ ਹਨ ਪੰਥ ਵਿੱਚ", ਤਾਂ ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਹੁਣ ਕਿਹੜਾ ਇਹ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਨ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਹਨ ਦੋਵੇਂ ਇਕੱਠੇ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਸਿਆਸਤ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਆਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਕੀ ਕਰਾਂ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਊਣਤਾਈ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੁਹਾਡੇ ਅੱਗੇ। ਸੱਚ ਬੋਲਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਪਾਪ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਨਾ ?"

ਜੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹਾ ਕੁ ਧਰਮ ਹੁੰਦਾ, ਤਦ ਇਸ ਸਾਧ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾ਼ਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੰਮਿਆ। ਜੇ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸਿਆਸਤ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਬਚ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਫਾਂਸੀ ਦਾ ਰੱਸਾ ਵੇਖ ਕੇ ਮਨਸੂਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਖ਼ੁਦਾਵੰਦ ਕਰੀਮ, ਮਿਹਰਬਾਨ ਹੋ ਕੇ ਜੋ ਕੁਝ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਦਿੱਤਾ, ਜੇ ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾ਼ਲ ਜੋ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਹੈ ਉਹ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਜਿਸ ਵਸਤੂ ਤੋਂ ਤੂੰ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੰਚਿਤ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਵੰਚਿਤ ਰੱਖਦਾ ਤਦ ਵੀ ਇਹ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਪਰ ਜੋ ਤੂੰ ਦੇਵੇਂ ਸੋ ਭਲਾ। ਜਿੱਥੇ ਤੂੰ ਰੱਖੇਂ ਸੋਈ ਭਲਾ। ਆਮੀਨ।"

ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਪੁੱਛਦਾ ਕਿ ਕੀ ਸੰਤ ਬਚ ਕੇ ਨਿਕ਼ਲ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਸੁਣੀਂਦਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਅਕਸਰ ਉੱਤਰ ਨਾ ਦਿੰਦਾ। ਫ਼ਜ਼ੂਲ ਸ਼ਬਦ ਭੇੜ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਚੰਗਾ। ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਰੀਰ ਇਕਮਿਕ ਸਨ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਨਸਲ ਬਚਣ ਵਾ਼ਲਿਆਂ ਵਰਗੀ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਿਅਰ ਹੈ:

"ਮਨਸੂਰ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਰੱਸਾ ਆਪਣੇ ਕੋ਼ਲ ਰੱਖੀਂ ਹਰ ਵਕਤ। ਕਿਤੇ ਜੱਲਾਦ ਟਾਲ ਮਟੋਲ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਕਿ ਉਸ ਕੋ਼ਲ ਫਾਂਸੀ ਲਾਉਣ ਲਈ ਰੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤੂੰ ਰੱਸਾ ਹਰ ਵਕਤ ਆਪਣੇ ਕੋ਼ਲ ਰੱਖੀਂ।"

ਇੱਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਨਾਗਸੈਨ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, "ਨਾਗਸੈਨ ਕੀ ਸਿੱਖ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਣ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਕਹਿ ਕੇ ਗਿਆ ?" ਨਾਗਸੈਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਕੁਝ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਵਧੀਕ ਨਹੀਂ

ਜਾਣਦੇ। ਜਿਹੜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਵੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਢਹਿ ਜਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਕਰ ਲਿਆ ਕਰਨਗੇ ਕਦੀ ਕਦਾਈਂ, ਇਸ ਸਾਧ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ ਕਿਉਂਕਿ ਡਰੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਲਗਾਤਾਰ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਬਹਾਦਰ ਹਨ। ਜਿਹੜਾ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰੇ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਡਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਧੀਕ ਲੋਕ ਉਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਜਾਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਪੁਰਾਤਨ ਯੂਨਾਨੀ ਫ਼ਿਲਾਸਫ਼ਰ ਹੇਰਾਕਲਾਈਟਸ ਨੇ ਕਿਹਾ

ਸੀ, "ਅੱਖ, ਜੇ ਸੂਰਜ ਵਰਗੀ ਨਾ ਹੁੰਦੀ, ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਵੇਖ ਨਾ ਸਕਦੀ।"

ਸ਼ਾਇਰ ਸਤਨਾਮ ਸਿੰਘ ਖੁਮਾਰ ਨਾਲ਼ ਘੰਟਿਆਂ ਬੱਧੀ ਗੱਲਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਜਿਸ ਕੌਮ ਨੇ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖ ਵੇਖੇ ਹੋਣ, ਇਨਾਮ ਵਜੋਂ ਰੱਬ ਉਸ ਨੂੰ ਉੱਤਮ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਉੱਤਮ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਦਾਤ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ਼ ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਰੱਬ ਨੇ ਨਿਆਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਦੁੱਖ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਨਾ ਸਾਹਿਤ ਮਿਲ਼ਿਆ ਨਾ ਸੰਗੀਤ।" ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, "ਕੀ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਹੋਣ ਦੀ ਕੋਈ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ ?" ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਜਿੰਨੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਹੀਰ ਸੁਹਣੀ ਹੋਏਗੀ, ਓਨੀ ਸੁਹਣੀ ਉਸ ਦੀ ਬੰਸਰੀ ਦੇ ਸੁਰ ਹੋਣਗੇ। ਕੀ ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਬਹਿਸ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਰਾਂਝਾ ਸਾਧ ਸੀ ਕਿ ਦੁਨੀਆਦਾਰ ? ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਸੀ ਇੱਕੋ ਵਕਤ, ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹੀਰ ਅਤੇ ਰਾਂਝਾ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਦਾ ਸੂਖਮ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਸੁਫ਼ਨਾ ਹੈ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਸਿੱਖ ਜਵਾਨੀ ਕਦੀ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਇਸ ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰੇ। ਰਹੀ ਗੱਲ ਭਵਿੱਖ ਦੀ। ਕੀ ਪਤਾ ਵੱਡੇ ਕਲਾਕਾਰ ਸਾਡੇ ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ ਭਰਨ ਆ ਜਾਣ। ਮੋਮਿਨ ਦਾ ਸ਼ਿਅਰ ਸੁਣ:

ਫਿਰ ਬਹਾਰ ਆਏਗੀ ਵਹੀ ਦਸ਼ਤਨਵਰਦੀ ਹੋਗੀ
ਫਿਰ ਵਹੀ ਪਾਂਵ ਵਹੀ ਖਾਰਿ-ਮੁਗਿਲਾਂ ਹੋਂਗੇ।

(ਫੇਰ ਬਸੰਤ ਆਏਗੀ। ਫੇਰ ਜੰਗਲ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਆਵਾਰਗੀ ਲਈ ਕੋਈ ਨਿਕਲ਼ੇਗਾ। ਫੇਰ ਉਹੀ ਪੈਰ, ਫੇਰ ਉਹੀ ਕਿੱਕਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸੂਲ਼ਾਂ ਹੋਣਗੀਆਂ।)

ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਿਓਰਾ

ਜਨਮ – 12 ਫ਼ਰਵਰੀ 1947

ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ - ਬਾਬਾ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਬੀਬੀ ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ ਜੀ

ਦਮਦਮੀ ਟਕਸਾਲ ਵਿੱਚ – ਸੰਨ 1965

ਪਤਨੀ – ਬੀਬੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੌਰ, ਪੁੱਤਰੀ ਸ੍ਰ. ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ, ਬਿਲਾਸਪੁਰ, ਮੋਗਾ

ਔਲਾਦ – ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ, ਜਨਮ 1971, ਭਾਈ ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਜਨਮ 1975

ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ – 16 ਅਗਸਤ 1977

ਦਮਦਮੀ ਟਕਸਾਲ ਦੇ ਮੁਖੀ ਵਜੋਂ ਦਸਤਾਰਬੰਦੀ – 25 ਅਗਸਤ 1977, ਮਹਿਤਾ ਚੌਕ

ਨਰਕਧਾਰੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਵਰਤਾਇਆ ਸਾਕਾ – 13 ਅਪ੍ਰੈਲ 1978

ਨਰਕਧਾਰੀ ਮੁਖੀ ਦਾ ਕਤਲ – 24 ਅਪ੍ਰੈਲ 1980

ਲਾ.ਲਾ ਜਗਤ ਨਰਾਇਣ ਦਾ ਕਤਲ – 9 ਸਤੰਬਰ 1981

ਸੰਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ – 20 ਸਤੰਬਰ 1981

ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਦੇ ਰੋਸ ਵਜੋਂ

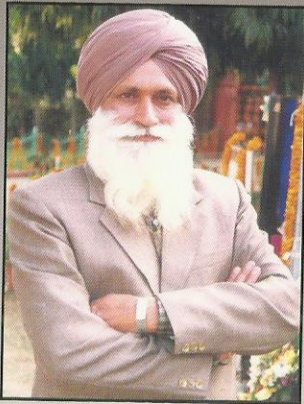
ਭਾਈ ਗਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਹੁਰਾਂ ਜਹਾਜ਼ ਅਗਵਾ ਕੀਤਾ - 29 ਸਤੰਬਰ 1981

ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਜੇਲ੍ਹ 'ਚੋਂ ਰਿਹਾਈ – 15 ਅਕਤੂਬਰ 1981

ਧਰਮ ਯੁੱਧ ਮੋਰਚਾ ਅਰੰਭ – 4 ਅਗਸਤ 1982

ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ – 6 ਜੂਨ 1984

ਬੀਬੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੌਰ ਜੀ ਦਾ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ – 15 ਸਤੰਬਰ 2007, ਜਲੰਧਰ

ਡਾ. ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪੰਨੂ ਦਾ ਜਨਮ 20 ਜੂਨ ਸੰਨ 1953 ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਸੰਨ 1972 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆ਼ਲਾ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬੀ.ਏ. (ਔਨਰਜ਼) ਪ੍ਰਥਮ ਸ਼੍ਰੇਣੀ 'ਚ ਪਾਸ ਕੀਤੀ। ਫਿਰ ਐਮ.ਏ. (ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਟਰੇਚਰ), ਐਮ.ਏ. (ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ), ਐਮ.ਫਿਲ ਅਤੇ ਪੀ ਐਚ.ਡੀ. ਕੀਤੀ।

ਸੰਨ 1980 ਤੋਂ ਹੁਣ ਤਕ ਉਹ ਅਧਿਆਪਨ ਦੇ ਕਾਰਜ ਨਾ਼ਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆ਼ਲਾ ਦੇ ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਵਜੋਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨਿਭਾਅ ਰਹੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਤਕ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤ 6 ਕਿਤਾਬਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ 4 ਹੋਰ ਛਪਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ। ਕਈ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵੱਲੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਖੋਜ ਭਰਪੂਰ ਲਿਖਤਾਂ ਕਰ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਪਾਠਕ ਵਰਗ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਰੌਚਿਕਤਾ ਨਾ਼ਲ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਆਪਣੇ ਗਿਆਨ 'ਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

- ਬਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਖ਼ਾਲਸਾ
ਮੁੱਖ ਸੰਪਾਦਕ, 'ਵੰਗਾਰ'